

RIKOSOIKEUDEN MUUTOS 1960-LUVULTA 2010-LUVULLE

Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu

Toimittanut Raimo Lahti

RIKOSOIKEUDEN MUUTOS
1960-LUVULTA 2010-LUVULLE

PEKKA KOSKISEN (1943–2011) MUISTOJULKAISU

TOIMITTANUT RAIMO LAHTI

RIKOSOIKEUDEN MUUTOS 1960-LUVULTA 2010-LUVULLE

PEKKA KOSKISEN (1943–2011) MUISTOJULKAISU

TOIMITTANUT RAIMO LAHTI

FORUM IURIS

HELSINGIN YLIOPISTON OIKEUSTIETEELLISEN TIEDEKUNNAN JULKAISUT

HELSINKI 2013

FORUM IURIS

Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut
Oikeustieteellinen tiedekunta, PL 4, 00014 Helsingin yliopisto
forum-iuris@helsinki.fi
www.helsinki.fi/oik/tdk

© Oikeustieteellinen tiedekunta ja tekijät

ISBN 978-952-10-7830-9 (nid.)
ISBN 978-952-10-7831-6 (PDF)
ISSN 1456-842X

Saatavilla PDF-muodossa: http://www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/julkaisut/sahkoiset-julkaisut.html

Unigrafia
Helsinki 2013

Sisällys

Kirjoittajat.....	VI
Esipuhe	VII
Pekka Koskinen in memoriam <i>Raimo Lahti</i>	IX
Arvojen vallankumous 1960–1970 -luvuilla <i>Kaarle Nordenstreng</i>	1
Aika, paikka ja kontrollipolitiikka – ajatuksia kontrollipolitiikan muutosten selittämisestä <i>Jukka Kekkonen</i>	8
Kriminaalipolitiikan muutostrendejä <i>Tapio Lappi-Seppälä</i>	17
Rikosoikeustiede ja rikosoikeuden yleiset opit – kehityssuuntia 1960-luvulta 2010-luvulle <i>Raimo Lahti</i>	53
Rikoksen rakenne <i>Sakari Melander</i>	69
Rikoslain kokonaisuudistuksesta <i>Jussi Matikkala</i>	89
Rikoskonkurrenssioppi <i>Martti Majanen</i>	100
Pekka Koskisen näkemyksestä huolimattomuuden objektiivisesta puolesta <i>Dan Frände</i>	108
Vaarantamisesta vähäsen, ja muusta liikkeestä ja liikenteestä ajassa – Pekka Koskisen muistoksi <i>Kimmo Nuotio</i>	115
Nuorisorikosoikeudesta <i>Matti Marttunen</i>	123

Kirjoittajat

Dan Frände, OTT, VT, rikos- ja prosessioikeuden ruots. professori,
Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Jukka Kekkonen, OTT, VT, oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden
professori, Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Raimo Lahti, OTT, VTM, VT, rikosoikeuden professori,
Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Tapio Lappi-Seppälä, OTT, rikosoikeuden dosentti, Helsingin yliopiston
oikeustieteellinen tiedekunta; ylijohtaja, professori, Oikeuspoliittinen
tutkimuslaitos

Martti Majanen, OTT, VT, rikosoikeuden professori emeritus,
Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Matti Marttunen, OTT, VT, lainsäädäntöneuvos, oikeusministeriö

Jussi Matikkala, OTT, VT, rikosoikeuden dosentti, Helsingin yliopiston
oikeustieteellinen tiedekunta; lainsäädäntöneuvos, oikeusministeriö

Sakari Melander, OTT, VT, rikosoikeuden dosentti, Helsingin yliopiston
oikeustieteellinen tiedekunta; tutkijatohtori, Suomen Akatemia

Kaarle Nordenstreng, FT, tiedotusopin professori emeritus, Tampereen
yliopisto

Kimmo Nuotio, OTT, VT, rikosoikeuden professori ja dekaani,
Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Esipuhe

Tämä rikosoikeuden emeritusprofessori Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu sisältää hänen muistolleen omistettuna rikosoikeuspäivänä Porthaniassa 27.2.2012 pidetyt esitykset joko sellaisinaan tai sitten julkaisemista varten täydennettyinä. Niiden lisäksi julkaisun alkuun on otettu allekirjoittaneen laatima muistokirjoitus, joka ilmestyi alkuaan Suomalaisen Tiedeakatemian vuosikirjassa 2011. Tämä muistojulkaisu ilmestyy ajankohdanaan, jolloin Pekka Koskisen syntymästä on kulunut 70 vuotta.

Rikosoikeuspäivän järjestäjä oli rikosoikeuden oppiaine Helsingin yliopiston oikeustieteellisestä tiedekunnasta. Kirjoittajat ovat Pekka Koskisen läheisiä työtovereita ja oppilaita. Rikosoikeuspäivän esitykset ja siten myös tämän julkaisun kirjoitukset kytkeytyvät tavalla tai toisella yleisaiheeseen ”Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle”, ja niissä tuodaan esiin kunkin teeman kosketuskohtia Pekka Koskisen tieteelliseen tuotantoon ja toimintaan.

Rikosoikeuspäivän esityksiin pohjautuvien kirjoitusten järjestys on seuraavanlainen, yleisestä yksityiskohtaiseen enenevä: Ensinnä on 1960–1970-lukujen arvomaailmaa peilaava kirjoitus. Sitten käsitellään kontrollipolitiikan muutosten selittämistä sekä kriminaalipolitiikan muutostrendejä. Niiden jälkeen huomion kohteina ovat rikosoikeuden yleisten oppien ja rikoksen rakenteen kehityspiirteet. Seuraavien kirjoitusten aiheina ovat rikoslain kokonaisuudistus ja rikoskonkurrenssioppi. Yksittäisistä rikosoikeuden yleisten oppien kysymyksistä esitellään tuottamuksellisten rikosten ja vaarantamisrikkosten problematiikkaa. Viimeinen kirjoitus tarkastelee rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän kysymyksistä nuorisorikosoikeutta.

Pekka Koskisen 60-vuotispäivän kunniaksi ilmestyi juhlakirja ”Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII Pekka Koskiselle 1.1.2003 omistettu” (Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki 2003). Siinä hänen työtovereidensa ja oppilaittensa kirjoituksia julkaistiin laaja-alaisemmin kuin tässä muistojulkaisussa, jossa kirjoittajien ote on puolestaan henkilökohtaisempi.

Muistojulkaisun kirjoitukset valaisevat Pekka Koskisen elämänuran aikaista rikosoikeuden muutosta sekä nostavat esille hänen tieteellisen tuotantonsa ja toimintansa merkityksen rikosoikeustutkimukselle ja rikoslainsäädännön uudistamiselle. Pekka Koskinen on jättänyt pysyvän jäljen rikosoikeustieteeseen ja kriminaalipolitiikkaan.

Helsingissä maaliskuussa 2013

Raimo Lahti

Pekka Koskinen (1.1.1943–14.8.2011)

Pekka Koskinen in memoriam

Raimo Lahti

Helsingin yliopiston rikosoikeuden emeritusprofessori Pekka Tapio Koskinen kuoli 68-vuotiaana 14. elokuuta 2011 Helsingissä. Hän oli syntynyt 1. tammikuuta 1943 Helsingissä. Koskinen suoritti elämäntyönsä Helsingin yliopiston rikosoikeuden opettajana ja tutkijana vuosina 1966–2007, siitä kaudesta vakinaisena rikosoikeuden professorina 1978–2007.

Pekka Koskinen kirjoitti ylioppilaaksi keväällä 1961 Helsingin Lyseosta, Ressusta. Hän suoritti välittömästi sen jälkeen asevelvollisuutensa Merisotakoulussa Suomenlinnassa ja palasi aliluutnanttina siviiliin elokuussa 1962. Laudaturylioppilaana Koskinen pääsi ilman valintakoetta opiskelemaan Helsingin yliopiston oikeustieteelliseen tiedekuntaan, ja hän suoritti siellä ripeässä tahdissa oikeustieteen kandidaatin tutkinnon 1965. Hän jatkoi opintojaan vuoden 1966 alusta silloisen Suomen Akatemian tieteellisten toimikuntien neuvottelukunnan tutkijastipendin turvin, ja oikeustieteen lisensiaatin tutkinto oli joutuisasti koossa marraskuussa 1966. Professori Reino Ellilälle laadittu lisensiaatintutkimus käsitteli syyteoikeuden vanhentumista.

Myönteinen palaute lisensiaatintutkintoon kuuluneista oppinnäytteistä innosti Pekka Koskista väitöskirjan tekoon. Yliopistonopettajan uraan houkutti Koskista myös se, että hän huomasi ensimmäisillä rikosoikeuden peruskurssiluennoinaan syksyllä 1966 pitävänsä opettamisesta. Vuosikymmeniä myöhemmin hän toi usein esiin, kuinka hauskaa ja antoisaa oli opettaa ja olla tekemisissä opiskelijoiden kanssa. Eläkkeelle jäätyään hän piti suorastaan työuransa ytimenä, että oli voinut opettaa rikosoikeutta suurelle osalle Suomen lakimieskunnasta. Erityisen suosittuja olivat Koskisen ja hänen professorikollegansa Martti Majasen Tvärminnen eläintieteellisessä asemalla 30 vuoden ajan kevättalven aikaan johtamat rikosoikeuden aineopintojen intensiivikurssit. Opiskelijoiden arvostus näkyi muun muassa siinä, että Koskinen toimi heidän järjestönsä Pykälä ry:n inspehtorina vuosina 1991–1995.

Pekka Koskinen oli perustutkintoon sisältyvän opetustoiminnan lisäksi aktiivisesti mukana myös täydennys- ja jatkokoulutuksen järjestämisessä sekä tunnettiin avarakatseisena ja kannustavana väitöskirjan ohjaajana. Hänen ohjauksessaan väitöskirjan valmistaneisiin lukeutuvat Tapio Lappi-Seppälä (1987), Ilari Hannula (2004), Minna Ruuskanen (2005), Matti Marttunen (2008) ja Sakari Melander (2008).

Heti Helsingin yliopistossa työskentelyn aloitusvuonna 1966 saadut myönteiset kokemukset vahvistivat Pekka Koskisen kutsumusta akateemisen tutkijan elämään: professori Inkeri Anttilan vaikutuksesta avautuneet ulkomaiset yhteydet ja myöhemmän tärkeän työtoverin Olavi Heinosen väitöstilaisuus, johon osallistui kunniavieraana emeritusprofessori Brynolf Honkasalo. Reino Ellilä oli tarjonnut väitöskirjan teemaksi yksitekoista rikosten yhtymistä, ja Koskinen tarttui aiheeseen.

Vuoden 1968 alusta Pekka Koskiselä tarjoutui Helsingin yliopistossa rikosoikeuden assistentin virka ja kahta vuotta myöhemmin rikosoikeuden apulaisprofessorin viran hoito. Saman yliopiston vakinaiseksi apulaisprofessoriksi Koskinen nimitettiin 1973 eli samana vuonna, jolloin väitöskirja oli valmistunut. Vuosina 1974–1978 Koskinen toimi vt. professorina, ja vakinaisen professorin viran haltija hän oli vuodesta 1978 tammikuuhun 2007 ennen siirtymistään täysinpalvelleena eläkkeelle.

Pekka Koskisen tieteellisen tuotannon päähuomio kohdistui rikosoikeuden yleisiin oppeihin eli rikosvastuun yleisiin edellytyksiin. Hänen rikoskonkurrenssioppia käsitellyt väitöskirjansa viitoitti tietä tähän tutkimussuuntaan. Tosin väitöskirjalla oli kiinteä yhteys myös rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään, koska siinä tutkitulla sääntelykokonaisuudella – ideaalikonkurrenssilla – on merkitystä rangaistuksen määräämisen kannalta. Koskisen osuus Oikeuden perusteokset -sarjan Rikosoikeus-kirjassa (WSOY 1999, 3. p. 2009) on juuri tältä rikosoikeuden ydinalueelta. Samoin hänen oppikirjansa Johdatus rikosoikeuteen (2001, ruotsink. versio 2002) ja Rikosoikeuden perusteet (2008) painottuvat rikosoikeuden yleisten oppien peruskysymyksiin, vaikka niissä annetaan pääpiirteinen kuva myös muista rikosoikeuden osa-alueista (kriminaalipolitiikasta, rikosoikeudellisista seuraamuksista ja rikosten lajeista).

Mainituista muista rikosoikeuden osa-alueista kriminaalipolitiikka ja rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä olivat rikosoikeuden yleisten oppien ohella Pekka Koskiselä läheisiä tutkimuskohteita. Koskinen tunsii kiinnostusta myös kehittyvää kansainvälistä rikosoikeutta oikeutta kohtaan. Jäähvyäisluennossaan hän piti kolmen vuosikymmenen perspektiivistä rohkaisevana nähdä, ”kuinka pitkiä edistysaskeleita on otettu rikosoikeudenkin saattamiseksi osaltaan palvelemaan rauhan ja ihmisoikeuksien asiaa niiden kovan ytimen alueella”; tästä merkittävin esimerkki oli Kansainvälisen rikostuomioistuimen (ICC) perustaminen 2002. Euroopan unionin rikosoikeuden kasvavaan vaikutukseen Koskinen suhtautui kriittisesti. Hän arvioi EU-velvoitteiden johtavan monesti ristiriitaan Suomen rikoslainsäädännön uudistamisessa noudatettujen periaatteiden ja kotimaisen rikosoikeustradition kanssa.

Pekka Koskinen ennakoi jo väitöskirjansa johdanto-osuudessa sen mahdollisuuden, että rikoslainsäädännön kokonaisvaltainen uudistaminen tempaisisi rikosoikeuden tutkijan mukaan vilkastuneeseen kriminaalipolitiiseen keskusteluun ja lainvalmistelutyöhön. Rikosoikeuden uudistamiselle

oli 1960-luvun lopulla syntynyt uudenlainen yhteiskunnallinen ja kriminaalipoliittinen ilmapiiri, ja sen keskeisinä henkisinä taustavaikuttajina olivat professori Inkeri Anttila ja hänen läheinen työtoverinsa oikeusministeriön alaisesta Kriminologisesta tutkimuslaitoksesta, kriminologi Patrik Törnudd. Heidät – samoin kuin yliopistolta Korkeimpaan oikeuteen 1970 siirtyneen Olavi Heinosen ja vankeinhoidon pitkäaikaisen ylijohtajan K. J. Långin – Koskinen luki erityisen merkittäviksi esikuvikseen rationaalisen ja humanin kriminaalipolitiikan ensimmäisinä kehittäjinä. Inkeri Anttilan aloitteesta vuosina 1967–1977 kokoontunut ”yötyöryhmä” kokosi kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden uudistamisesta innostuneita eri-ikäisiä teorian ja käytännön edustajia epävirallisiin tapaamisiin, jotka antoivat virikkeitä uudistuksen ja sitä edistävän tutkimuksen suuntaamiseen sekä yhteistyöhön uudistuksen ja tutkimuksen toteuttamisessa.

Vastaavanlainen tutkijoiden ja käytännön toimijoiden vuorovaihtus jatkui rikoslainsäädäntöä 1970-luvulta alkaen uudistettaessa. Verkostoituminen ei rajoittunut Suomen rajojen sisäpuolelle. Yliopistonopettajan alkuvuosinaan 1977–1983 Pekka Koskinen toimi Helsingin yliopiston rikosoikeuden laitoksen esimiehenä ja rakensi yhdessä laitoksen muun henkilökunnan kanssa aktiivisesti kansainvälistä yliopistoyhteistyötä. Vuonna 1976 aloitettu Helsinki – Upsala -yhteistyö laajeni myöhemmin Pohjoismaiden rikosoikeuden tutkijoiden vuosittaiseksi seminaariksi. Viidestoista sellainen seminaari pidettiin Helsingin yliopiston rikosoikeuden oppiaineen järjestämänä toukokuussa 2011 Hanasaaren kulttuurikeskuksessa; 90 osanottajasta oli kolmannes Suomesta (mm. Koskinen) ja heistä peräti 17 rikosoikeuden väitöskirjan tekijöitä. Koskisen esimieskaudella luotiin viime vuosiin asti jatkuneita tutkimusyhteyksiä Unkariin ja Berliinin Humboldt-yliopistoon. Koskinen osallistui myös pohjoismaisiin kriminalistikokouksiin ja rikosoikeuden alan johtavien kansainvälisten järjestöjen maailmankongresseihin. Jäähyväisluennossaan Koskinen korosti nimenomaan pohjoismaisten yhteistyömuotojen ja siteiden jatkuvaa merkitystä ja arvoa Suomelle.

Pekka Koskisen tieteellistä tuotantoa leimaavat kriminaalipolitiikan ja rikoslainopin syvälinen tuntemus, tutkimusotteen analyttisyys, sanonnan tarkkuus ja pedagoginen osaaminen. Nämä tutkimustaidot ja kuvattu verkostoituminen olivat suureksi hyödyksi Koskisen osallistuessa lähes koko työuransa ajan keskeisesti rikoslain kokonaisuudistukseen. Tuon uudistustyön pääasiallinen valmistelu tapahtui vuonna 1980 perustetussa oikeusministeriön hankeorganisaatiossa – rikoslakiprojektissa –, jonka johtoryhmään Koskinen kuului projektin alusta lukien. Projektin puheenjohtajaksi Koskinen nimitettiin vuonna 1991, ja siinä tehtävässä hän oli projektin lopettamiseen vuoteen 1999 asti. Lisäksi Koskinen toimi rikoslakiprojektin lukuisten työryhmien puheenjohtajana tai jäsenenä, joten hän oli tämän mittavan uudistustyön avainhenkilöitä. Rikoslakiprojektin päättymisen jälkeen Koskinen osallistui vankeusrangaistuksen uudistami-

seen ja oli 2010 asetetun yhdyskuntaseuraamustoimikunnan puheenjohtaja kuolemaansa asti.

Pekka Koskinen on useassa yhteydessä pohtinut rikoslain kokonaisuudistuksen tavoitteita ja arvopäämääriä. Hänen mukaansa uudistuksella on pyritty vähentämään niitä ilmeisiä epäoikeudenmukaisuuksia, joita rikoslainsäädäntöön ja sen soveltamiseen on sisältynyt tai sisältyy. Siten puututtiin muun muassa siihen epäsuhtaan, joka oli vallinnut varkaustyyppisten rikosten yliankarassa arvostelussa suhteessa moderniin taloudelliseen rikollisuuteen tai henkeen ja terveyteen kohdistuviin rikoksiin. Rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää kehitettäessä on ollut tärkeää ottaa huomioon myös ihmisoikeus- ja humanisuusnäkökohdat eikä rangaistuksen yleisestävän vaikutuksen tavoittelu ole ristiriidassa sen kanssa, että vankeuden täytäntöönpanomuotoja ja yhdyskuntaseuraamuksia on kehitetty tuomittujen tulevaa selviytymistä edistäviksi.

Pekka Koskinen oli alansa kysymyksissä eduskunnassa säännöllisesti kuultu asiantuntija ja auliisti tiedotusvälineiden haastateltavissa. Koskinen uskoi, että tiedotuksen tasoa ja vakuuttavuutta parantamalla voidaan lähentää asiantuntijoiden ja suuren yleisön käsityksiä ja vaikuttaa myönteisesti yleisön asenteisiin: ”Meidän Inkeri Anttilaa seuraavien sukupolvien edustajien yhtenä tärkeänä tehtävänä on myös julkisuuteen, ja mahdollisuuksien mukaan erityisesti politiikkoihin, päin kerta kerran jälkeen tuoda esiin ja perustella niitä lähtökohtia ja perusarvoja, joiden varaan Suomen viime vuosikymmenten – monella mittarilla arvioiden menestyksellinen – kriminaalipolitiikka on rakentunut.”

Viime vuosien kannanotoissaan Pekka Koskinen arvioi rikoslainlainsäädännön ja sen painotusten alkavan olla kunnossa, mutta katsoi tehtävää riittävän lainsäädännön käytännön toimeenpanon turvaamisessa ja koveneviin kriminaalipoliittisiin asenteisiin vaikuttamisessa. Uhkakuvan pohjoismaiden humanin rationaalille kriminaalipolitiikalle Koskinen näki EU:n laajentuneessa rikosoikeuden toimivallassa ja rikosoikeuspolitiikassa. Hän kantoi myös huolta rikoslain kokonaisuudistuksen sellaisesta, lähinnä teknis-rakenteellisesta loppuunsaattamisesta, jonka seurauksena muodollisesti edelleen vuoden 1889 rikoslakina säädöskokoelmassa oleva laki korvautuisi 2000-luvulle päivättyä rikoslakina. Lain sisältö ja muoto vastaisivat silloin toisiaan.

Pekka Koskinen vaikutti vuosikymmenien ajan kriminaalihuollon ja vankeinhoidon alan toimielimissä sekä osallistui aktiivisesti tutkimusalan järjestötoimintaan ja kuului alan aikakauslehtien toimituskuntiin. Hän oli Kriminaalihuoltoyhdistyksen johtokunnan jäsen vuodesta 1975 ja puheenjohtajana vuosina 1991–1996. Vankeinhoitoasiain neuvottelukunnan jäsenenä hän toimi vuosina 1980–2002 ja sen seuraajan Rikosseuraamusalan neuvottelukunnan jäsenenä 2003–2008. Hän kuului YK:n yhteydessä toimivan kriminaalipoliittisen instituutin (HEUNI) neuvottelukuntaan vuosina 1982–1987 ja oli Terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen (TEO) am-

mattihenkilöstön valvontalautakunnan jäsen 1996–2005. Edelleen hän oli pitkäaikainen jäsen Kansainvälisen rikosoikeusyhdistyksen (AIDP) Suomen osaston johtokunnassa ja Suomen Kriminalistiyhdistyksen hallituksessa.

Pekka Koskisen harrastuksina mainitaan lakimiesmatrikelissa politiikka ja rauhantyö. Näistä jälkimmäinen oli Koskiselle erityisen läheinen asia, mitä osoittaa hänen pitkäaikainen toimintansa Suomen Rauhanpuolustajien johtotehtävissä: hän oli järjestön johtokunnan jäsen vuosina 1986–2002, siitä kaudesta puheenjohtajana 1992–2002 ja uudelleen johtokunnan jäsenenä vuodesta 2010. Koskisen virkistysharrastuksiin kuului säännöllinen uinti, ja taidealan harrastusta merkitsi jäsenyys Tampereella sijaitsevan Kustaa Hiekan Säätiön hallituksessa vuosina 1979–2007.

Pekka Koskinen ansiot palkittiin moninaisin huomion- ja kunnianosoituksin. Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi hänet kutsuttiin vuonna 1987. Tasavallan presidentti Tarja Halonen lausui Koskisen 60-vuotisjuhla-kirjaan laatimassaan tervehdyksessä, että humaani ja ihmisarvoa korostava kriminaalipolitiikkamme tarvitsee julkisen puolustajansa, ja hän katsoi Koskisen kantaneen tämän raskaan tehtävän tavalla, joka ansaitsee kunnioituksemme ja kiitoksemme.

Tämän kirjoituksen laatija tutustui Pekka Koskiseen jatko-opintojen merkeissä syksyllä 1966, ystävästyimme ja sen jälkeen ehdimme olla läheisiä työtovereita 45 vuoden ajan yliopistoyhteisössä ja rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelussa. Meidän molempien ystävyysmuistoihin tutkijanuorimme alkuvuosilta kuuluvat toiminta Pohjoismaisen kesäakatemian piirissä 1960-luvun lopulla ja matka AIDP:n maailmankongressiin Roomaan vuonna 1969. Tuolla lentomatkalla suomalainen virkamies kyseli matkakumppaniltaan: ”Ovatko nuo professori Inkeri Anttilan pojat todella kaksosia?”

Pidin Pekka Koskista kuin vanhempana veljenäni, ja meidän molempien kokema tärkeä tehtävä on ollut vaalia Inkeri Anttilan edustaman rationaalien ja humanien kriminaalipolitiikan henkistä perintöä. Viimeinen tapaamiseni Pekan kanssa oli Inkeri Anttilan (s. 1916) kotona 5.7.2011 tämän järjestäessä 45. kerran peräkkäin vuosittaiset kesäkutsunsa, joihin osallistuneet alkuaan koostuivat Inkerin yötyöryhmä- ja kesäakatemiystäväistä. Keskustelimme European Society of Criminology -yhdistyksen Anttilalle vastikään myöntämästä elämäntyöpalkinnosta ja hänen sen johdosta valmistelemastaan kiitospuheesta. Puheen ydinsanoma oli tiivistettävissä rikosoikeuden tutkijoiden velvollisuudeksi välittää medialle tutkimustietoon ja vaikuttavuusarviointeihin perustuvia argumentteja, jotka koskevat muun muassa vankeuden suhteellista tehottomuutta, rikollisuuden tason määrääytymiseen vaikuttavia yhteiskunnallisia ja olosuhdetekijöitä sekä rikosoikeusjärjestelmän voimakkaasti valikoivaa luonnetta.

(Julkaistu alkuaan Suomalaisen Tiedeakatemian vuosikirjassa 2011, 2012, s. 111–119, jossa myös englanninkielinen tiivistelmä; verkko-osoite www.acadsci.fi/vuosikirja.htm; julkaistaan uudelleen Suomalaisen Tiedeakatemian luvalla)

ARVOJEN VALLANKUMOUS 1960–1970 -LUVUILLA

Kaarle Nordenstreng

*Jos työtön ja nälkäinen kulkuripoika kioskista varastaa nakkimakkaran
ja jos suhteilla pelaileva pankinjohtaja kähveltää miljoonat ja tammijakkaran,
niin arvaa kumpi linnassa istuu vuotta kaks, arvaa kumpi kukkaronsa saa paksummaks.
Tahdotko koetella tuomarin hermoja niin ettei hän löydä tuomiopykälää?
Schüllerin juttu se on yksi tapaus jossa oudoin perustein riistetään vapaus.
No lapset ne leikkivät niin kuin heidät puetaan ja laki on niin kuin se luetaan.
Tuomarit ne tulkitsevat Suomemme lakia aivan ylen räävittömästi, mutta
oikeuslaitoksemme luokkaluonne silloin paljastuu niin vääjäämättömästi.
Köyhät kun huokaavat lain raskaan kouran alla, rikkaat taas pääsevät helpolla.*

M.A. Nummisen *Jenka oikeuslaitoksesta* muistuttaa tasa-arvon puutteesta – vakavasta asiasta kansanomaisesti. Yhteiskunnalliset epäkohdat ja jenka – sisältö ja genre – ovat yhdessä sitä mikä meille aikalaisille, myös Pekalle, oli ihanaa 60-lukua.

60-LUVUN UUDISTUSAALTO

Taloudellinen epätasa-arvo ja ongelmien luokkaluonne näkyi kaikkialla. Mutta juuri laki ja rikollisuus olivat herkkua radikaalille kritiikille ja räävittömälle ironialle, jota S. Albert Kivinen viljeli laulussaan *Oikeuden jumalatar*. Voisimme herkutella myös Työväenlauluilla, Muksuilla ja Inkeri Anttilan romanttisilla sävelillä, mutta siirtykäämme autenttisesta dokumentaatiosta katsomaan 60–70-lukujen muutosta matkan päästä.

Pitää muistaa, että 60-lukua edeltänyt 50-luku seurasi sodanjälkeistä pula-aikaa vahvana taloudellisena kasvuna mutta myös kovana poliittisena pelinä yleislakkoineen ja yöpakkasineen. Kulttuurissa esiintyi modernismin virtauksia mutta hengenelämä oli ylisummaan ahdasmielistä. Talouden rakenteissa siirryttiin maatalousyhteiskunnasta teollisuusyhteiskuntaan, mutta arvot ja asenteet laahasivat perässä. Maassa vallitsi 60-luvulle tultaessa konservatiivinen asenneilmasto, jota voi hyvällä syyllä luonnehtia pysähtyneeksi. Myöhemmin siitä puhuttiin käsitteellä ”porvarillinen hegemonia”.

Se oli kuitenkin tuomittu murtumaan. Elinkeinoelämän rakennemuutos, maaltamuutto ja taloudellisen kasvun tuomat elämäntavan kohennukset autosta kodinkoneisiin ja etelänmatkoihin merkitsivät modernisaatiota, joka painoi myös arvomaailmaa uuteen asentoon. Arkielämän ja ihmisuhteiden muutosta ryydittivät vielä ehkäisypilleri vuosikymmenen alussa ja keskioluen vapauttaminen sen lopulla. Poliittisella tasolla mannerlaatat liikahtivat kun vuoden 1966 vaaleissa eduskuntaan tuli vasemmistoenemistö ja siitä seurasi kansanrintamahallitus. Taustalla oli kaiken aikaa presidentti Urho Kekkosen vaikutus uudistusten kummisetänä.

Ilmapiiiri oli avoin ja sitä ruokki moniääninen mielipidelehdistö, pamflettikirjallisuus ja tietysti Reporadio. Kirjallisuuden tutkija Juhani Niemi on osuvasta todennut, että ”60-luku oli runsaudensarvi, suomalaisessa kulttuurissa ensimmäinen pluralistinen vuosikymmen”.¹

Maassa vallitsi ennennäkemätön uudistusmielisyys, jota artikuloitiin lukemattomissa valtionkomiteoissa ja työryhmissä – aidon rationaalisen suunnitteluideologian mukaisesti. Uudistuksia vauhdittivat osaltaan yhden asian liikkeet kuten Yhdistys 9, Marraskuun liike ja Sadankomitea. Rauhanliike, jonka perinteet ulottuvat 40-luvulle Suomen Rauhanpuolustajien kautta, oli 60-luvun kantavia voimia kansainvälisyyden ajamisessa. Kylmän sodan rintamalinjoja ylitettiin yhteistyöllä sosialististen maiden suuntaan ja kehitysmaiden puolella kouli maailmanparantajia oma Tricont-liikkeensä. Myös virallinen kehitysapu alkoi 60-luvun puolivälissä.

Oma lukunsa on pohjoismainen yhteistyö, jota myös harjoitettiin niin valtion kuin kansalaisjärjestöjen tasolla. Virallisella puolella oikeusministeriöiden välisestä pohjoismaisesta yhteistyöstä tullut sysäys johti Kriminologisen tutkimuslaitoksen perustamiseen 1963 – siinä yhtyivät kansainvälinen vaikutus ja kotimainen avautuminen uudistuksille. Samoihin aikoihin Pohjoismainen Kesäakatemia alkoi tosissaan vetää suomalaisia yhteiskunta- ja oikeustieteilijöitä vapaamuotoisiin opintopiireihinsä. Inkeri Anttila oli tunnetusti tärkeä tekijä tässä prosessissa, jossa myös Pekka ja minä tutustuimme toisiimme.

Antero Jyränki toteaa muistelmakirjassaan *Punainen hattu*, että 60-luku oli avoin ja keskusteleva: silloin ”uusi tuuli pyyhki ihmisten yhteisön yli” ja ”aivan erityisesti se liikkutti 1940-luvulla syntyneitä, niitä jotka pitivät kättänsä ajan hermolla, niitä joilla oli tarve osallistua ja vaikuttaa”.² Hän muistuttaa, että se oli tabujen rikkomisen vuosikymmen, jolloin siihen asti korkealla pidettyjä arvoja kyseenalaistettiin ja koeteltiin ennen muuta yh-

¹ Juhani Niemi: ”1960-luku kirjallisuushistorian haasteena: Kirjallisuuden kaanon kohtaa kaaoksen”. Aikalainen 3/1996, s. 11.

² Antero Jyränki: *Punainen hattu*. 1950- ja 1960-luku mielessäni. Edita, Helsinki 2009, s. 178.

den asian liikkeissä – niiden joukossa Demokraattiset Lakimiehet Demla. Antero myös huomauttaa, että nämä liikkeet ”rikkoivat vanhoja rajoja siinäkin mielessä, etteivät sitoutuneet puolueisiin vaan kokosivat ihmisiä yli puoluerajojen, sellaisiakin, jotka eivät halunneet tunnustautua minkään puolueen kannattajiksi”.

Inkeri Anttilan 80-vuotisjuhlakirjassa vuonna 1996 meistä monet todistivat tuosta fantastisesta ajasta. Oma esitykseni³ pohdiskeli sitä, miten sen ajan yleisedistyksellisessä muutoksen rintamassa liberaali oli radikaali ja päinvastoin ja miten Inkeri itse oli kuin ilmetty tuon rintaman ruumiillistuma. Mutta sitten 60-luvun lopulla nuorison politisoituminen eteni niin pitkälle, että aikaisempi yleisedistyksellinen alkoi näyttää ”paskaliberaalina”. Muistan elävästi, kun Lala Eriksson vuonna 1970 ilotteli Jyväskylän Kesän oikeuspoliittisessa seminaarissa ”skitliberal” -termillä suunnatun sen Inkerin tapaisiin puolitiehen jääneisiin. Myös minä ja muut edistykselliset tiedotustutkijat kuten Pertti Hemánus rupesimme pitämään moniarvoisuutta epäilyttävänä paskaliberalismina – sen mukaanhan totuus ja valhe ovat samanarvoisia eikä sellaista pidä objektiivisuuteen pyrkivässä maailmassa sallia. Kirjoitukseni opetus oli, että liberalismi on yhtäältä esiaste radikalismille – sille muutokseen pyrkivälle vasemmistosävyiselle radikalismille, joka leimasi 60-lukua – ja toisaalta taas liberalismi on osa reformipolitiikkaa, joka estää radikaalien muutosten toteutumisen loppuun saakka ja joka vain paikkaa järjestelmää sen perusteisiin puuttumatta.

Tämä on se 60-luku, josta Pekka, minä ja moni muu ammensi yhteiskunnallisen tietoisuutensa ja myös tieteellisen käsityskantansa. Raimo Lahti toteaa Eero Backmanin muistokirjoituksessa myös Pekkaan viitaten: ”Meitä elähdytti 1960-luvun uudistushenkinen ilmapiiri, ja erityisesti Inkeri Anttilan esikuva antoi virikkeitä laajentaa rikosoikeuden tietämystämme kriminologian ja kriminaalipolitiikan suuntaan sekä innostusta kansainväliseen tutkimusyhteistyöhön”.⁴

70-LUVUN RISTIRIIDAT

Sama muutosaalto jatkui 70-luvun puolella peruskoulu-uudistuksen ja muiden reformien muodossa, mutta vuosikymmenen puoliväliin tultaessa

³ *Kaarle Nordenstreng*: ”Inkeri ja minä 60-luvun henkisessä ilmastossa: Ajatuksia liberalismista ja radikalismista”, teoksessa Raimo Lahti (toim.), *Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa*. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto, Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos 1996, s. 38–44.

⁴ *Raimo Lahti*: ”Eero Backman in memoriam”. *Lakimies* 6/2011, s. 1286.

öljykriisi hyödytti talouden ja uudistusilmapiiirikin sameni. Raimo kirjoitti toisessa yhteydessä omasta tohtoriopiskeluajastaan: ”Uudistusliikkeiden edustama yleisedistyksellinen liberalismi murtui 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Yhteiskuntakeskustelussa ja sen älymystössä esiintyvät asenteet jyrkkenivät ja kaikkinaisen toiminta puoluepolitisoitui.”⁵ Raimo tunsu poliittisesti sitoutumattomana jääneensä rintamalinjojen välissä henkisesti kodittomaksi ja poliittisesti sitoutuneiden perusteettoman leimaamisen kohteeksi. Vähän samaa taisi Pekkakin kokea, kun hän ei enää 60-luvun lopulla viihtynyt Porthanian opettajakuppilan tiukkapiipoisissa keskusteluissa vaan mieluummin vetäytyi omaan kammioonsa väitöskirjaa tekemään.

Niin, miltä näyttää 60-luku tieteen ytimessä, sen paradigmoissa, tässä tapauksessa ihmis- ja yhteiskuntatieteiden piirissä? Te, hyvät oikeusoppineet, tiedätte sen omalta osaltanne – vai tiedättekö? Me tiedotusoppineet ja muut humanististen/yhteiskuntatieteiden edustajat olemme myös aiheesta kirjoittaneet ja keskustelleet, mutta kovin vähän villoja on tähän tieteen tutkimuksen koriin kertynyt. Sen voi toki sanoa, että teoreettinen tutkimusote, mukaan lukien marxilainen perinne, nousi agendalla ylemmäs ja vastaavasti empiristinen tutkimusote painui alemmas – ei kokonaan pois mutta vähemmän hallitsevaksi kuin mittamiesten kulta-aikana 50-luvulla. Olin itse tässä Porthanian salissa joulukuussa 1969 puolustamassa psykologian väitöskirjaa merkityksen mittaamisesta, ja vastaväittäjäni Kullervo Rainio kritisoi minua liiallisesta luottamisesta empiiriseen dataan ja sen tilastolliseen käsittelyyn; hän polemisoi väitöskirjani otsikkoa vastaan *Toward Quantification of Meaning*⁶ ja ehdotti että sen olisi pitänyt olla *Away from Quantification of Meaning*. Minä puolustauduin vähän virnistäen, etten halunnut olla niin radikaali kuin vastaväittäjäni. Takarivissä istui Yrjö Ahmavaara, jonka transformaatioanalyysejä olin soveltanut semanttisen differentiaalin mittaustuloksiin.

Itse asiassa olin samaa mieltä Rainion kanssa ja niin oli Ahmavaarakin: ei totuus eikä etenkin parempi maailma löydy empiirisestä datasta vaan teoreettisesta ymmärryksestä ja moraaliseettisestä tahdonsuunnasta. Yrjö Ahmavaara julkaisi samana vuonna teoksensa *Yhteiskuntatieteiden kyberneettinen metodologia*⁷ ja kielsi Humen giljotiinin, jonka mukaan tosiasioista ei voi johtaa moraalisia sääntöjä eli arkitodellisuudesta ei parane päätellä normeja. Ahmis myös lanseerasi ideologioiden kolmijaon: konservatiivinen, reformistinen ja vallankumouksellinen. Kaikki tämä vauhditti ainakin

⁵ Raimo Lahti: ”Tohtoriopiskelijana yhteiskunnallisessa ja kriminaalipoliittisessa murrosvaiheessa”, teoksessa Heikki Halila & Pekka Timonen (toim.), Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki 2003, s. 169.

⁶ Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1969.

⁷ Tammi, Helsinki 1969.

yhteiskuntatieteissä käännettä pois loogisen positivismin yliotteesta kohti kriittistä ja teoreettisempaa tutkimusta, mukaan lukien historiallinen materialismi. Tällöin yhteiskuntatieteet lähentyivät oikeustieteitä ja päinvastoin. Oikeustieteet tosin olivat jo luonteensa mukaisesti normatiivisia ja teoreettisempia kuin senaikaiset sosiaalitieteet. Joka tapauksessa paradigmanmuutos ruokki osaltaan opiskelijaradikalismia ja antoi käyttövoimaa yliopistovallankumoukselle.

Mikä ironia ja kohtalon iva: Rainio tässä salissa 1969 kritisoi massa loogisen positivismin tuotosta ja pari vuotta myöhemmin eduskunnassa vastustamassa äärioikealta kaikkea mikä yhteiskunnassa liikkuu, erityisesti yliopistojen hallinnonuudistusta. Minä ja Ahmavaara taas antipositivistien leirissä ajamassa normatiivista lähestymistapaa niin tieteessä kuin yleisradiopolitiikassa. Toki paradigmojen henget liihoittelivat tässä salissa myös Pekan väitellessä huhtikuussa 1973 ja Raimon tehdessä samoin syyskuussa 1974, mutta yhtä raflaavaa kuviota niistä ei taida aueta. No, oikeustieteilijähän ovat aina tarkastelleet käsitteitä ja periaatteita; psykologit taas ovat enimmäkseen pyörineet mitattavan käyttäytymisen ympärillä, joten siinä joukossa oli helpompaa syntyä ristiriita empirismin luonteesta.

Tähän pitää kyllä lisätä, että empirismin ja datalla oli oikeustieteissä ja erityisesti rikosoikeudessa tärkeä edistykellinen tehtävänsä. Ei vain teoria vaan myös kova fakta oli murtaamassa myyttejä ja raivaamassa tietä uudistuksille.

ARVOT LIIKKEESSÄ

Mutta palatkaamme esitykseni otsikkoon ja arvoihin kansalaismielipiteen tasolla. Klaus Helkama – joka kertomansa mukaan useasti tapasi Pekan uimastadionin aamusaunassa – kuvaa arvojen kehitystä julkaisussaan 90-luvun loppupuolella.⁸ Hän muistuttaa, että eurooppalaisen ihmisen arvomaailmassa kulkee keskiajan lopusta nykyhetkeen pitkä linja, jossa erottuu kolme piirrettä: maallistuminen, yksilöllistyminen ja suhteellistuminen, johon kuuluu myös suvaitsevaisuus. Suomessa arvot ovat liikkuneet näillä kaikilla dimensioilla. Arvomaailman individualisoitumista ja yhteisökeskeisyyden supistumista kuvaa kyselytutkimus: vuonna 1964 suomalaisista puolet määritteli itsensä viittaamalla työ-, ammatti- tai perherooliin,

⁸ *Klaus Helkama: "Arvojen ja ihmiskuvan murros", teoksessa Timo J. Hämäläinen (toim.), Murroksen aika: Selviääkö Suomi rakennemuutoksesta? WSOY, Helsinki 1997, s. 241–264.*

mutta 1987 näin teki vain neljännes. Vastaavasti oman itsen määrittely pelkästään myönteisten ominaisuuksien avulla lisääntyi 30 prosentista 55 prosenttiin.

Helkama toteaa, että arvojen yhtenäisyys on 80-luvulle tultaessa dramaattisesti vähentynyt – samaan aikaan kun puolueiden arvomaailmat ovat yhdenmukaistuneet. Hän osoittaa, että kun vielä 70-luvulla ”suomalaiset vanhat ja nuoret, hyväosaiset ja huono-osaiset panivat arvonsa suunnilleen samanlaiseen järjestykseen, tämä arvoyksimielisyys on vuosituhatlupua lähestyttäessä historiaa”, ja hän yleistää: ”Polarisoituminen ja sirpaloituminen näyttävät yleensäkin olevan ne avainsanat, jotka individualisoin, maallistumisen ja suhteellistumisen ohella osuvimmin luonnehtivat suomalaisen ja länsieurooppalaisen arvomaailman murrosta”.⁹

Toisaalta jäähyväisluennossaan alkuvuodesta 2010 Helkama summasi, että ”suomalaisten arvot muuttuivat 1980-luvulla yksilökeskeisemmiksi, mutta 1990-luvulta 2000-luvun alkuun arvomaailma pysyi vakaana, suuresta lamastakin huolimatta”.¹⁰ Hän totesikin, että yhteiskuntien arvot ovat osoittautuneet varsin pysyviksi. Tänäpä Helkama korostaa, viitaten Suomen arvomuutosta 1991–2005 koskeviin tutkimuksiin¹¹, että arvomaailma ei hajaantunutkaan, vaan yhtenäistyi taas 2000-luvulla uusliberalismin vaikutuksesta kääntyen ”uusyhteisölliseen” ja turvallisuushakuihin suuntaan.

Yhtä kaikki 60-luku ja sen jälkeinen aika osoittavat, että Yrjö Littusen juhlakirja vuonna 1989 oli oikein otsikoida *Suomi – muutosten yhteiskunta*¹². Se kuitenkin jää avoimeksi, miten vallankumouksellista tuo muutos oikeasti on ollut. Toki noina vuosina tapahtunut muutos niin tosielämässä kuin arvomaailmassa oli syvälle käyvä ja moninainen – vallankumous ainakin henkisen ilmaston tasolla. Siitä on jäänyt jäljelle paljonkin, peruskoulusta yleiseen vapaamielisyyteen, verrattuna siihen, mikä oli tilanne 50-luvulla. Yksiarvoisuus valtioideologina on lopullisesti mennyttä ja moniarvoisuus on tullut jäädäkseen. Toisaalta tämän päivän keskustelukulttuuri on taantunut: intensiivisen debatin tilalle on tullut vaikenemista tai ohipuhumista. Vaikka verkon piti avata uusi demokraattinen keskustelukanava, siitä on paljolti tullut vihapuheen ja herjanheiton reservaatti. Demokratiakehitys on muutenkin pysähtynyt ja jopa peruuttanut 60- ja 70-luvulla saavutetuista asemista. Nyt on tapana alistua vastaan panematta globaaleille markkinavoimille eikä kukaan enää puhu demokratian marsista läpi instituutioiden. Hallituksellakin on ollut demokrationpoliittinen ohjelma, mutta se on jäänyt kuolleeksi kirjaimiksi.

⁹ Emt., s. 255.

¹⁰ *Klaus Helkama*: ”Aika, arvot ja oikeudenmukaisuus”. *Psykologia* 2/2010, s. 158. Ks. myös *Martti Puohiniemi*: Arvot, asenteet ja ajankuva. Limor, Vantaa 2002.

¹¹ *Martti Puohiniemi*: Täsmäelämän ja uusyhteisöllisyyden aika. Limor, Vantaa 2006.

¹² Toim. *Pertti Suhonen*. WSOY, Helsinki 1989.

Kymmenen vuotta sitten Paavo Uusitalo huudahti minulle Lapinlahdenkadulla Seija Tiisalan luona marraskuussa 2001 vietetyn Inkerin 85-vuotisvastaanoton jälkeen: ”Kalle, me muutimme Suomen!” Hän tarkoitti, että 60-luvun uudistajat panivat alulle vyöryn, joka käänsi lehden Suomen historiassa. Meidän ikäluokkamme olikin vahvasti mukana muutoksessa, mutta tosiasiaa olimme enemmän virran vietävinä kuin sen ohjaajina. Minusta sopii paremmin sanoa, että meillä oli ilo olla historiallisten voimien välikappaleina eikä niinkään uudistusten alullepanijoina.

Palasin tähän ikuisuuskysymykseen yksilön osuudesta historiankulussa Inkerin 90-vuotispäivillä Rauhankadun juhlahuoneistossa 2006 kun muistutin, että hänen kaltaisensa uudistaja ei saa mitään aikaan yksin, vaan muutos viriää olosuhteista ja että mukaan tarvitaan aina myös toisia samanmielisiä, joten saavutuksista on kiittäminen laajempaa yhteisöä. Silti tietysti myönsin, että kaikki tapahtuu yksilöiden kautta ja että toiset meistä on siunattu toimimaan keihäänkärkinä kuten Inkeri.

Pekasta voi täydellä syyllä sanoa samaa. Hän oli aikansa lapsi – muuttuvan, jopa kumouksellisen ajan tuote. Ei kuitenkaan tahdoton lastu ajan laineilla, käyttäakseni tätä kulunutta mutta osuvaa metaforaa. Pekka ei ollut surffailija ajan aalloilla vaan aktiivinen subjekti, joka myös vaikutti historian kulkuun ja jätti jälkensä yhteiskuntaan – pienen mutta merkittävän. Sille sopii nostaa hattua vaikkapa hyräilemällä Pekan suosimaa *Avanti popolo* -laulua.

AIKA, PAIKKA JA KONTROLLIPOLITIikka – AJATUKSIA KONTROLLIPOLITIIKAN MUUTOSTEN SELITTÄMISESTÄ

Jukka Kekkonen

JOHDANTO

Metodologisiin kysymyksiin keskittyvän lyhyen esitykseni kohteena kriminaalipolitiikan tai laajemmin kontrollipolitiikan muutos ja sen selittäminen tai, jos niin halutaan, kontekstualisoiminen. Ajanjakso, jota tarkastelen, on noin viidenkymmenen vuoden mittainen, 1960-luvulta nykypäivään. Se sisältää valituista muutosten kriteereistä (ja muutoksen suuruudesta) ja maantieteellisestä rajauksesta riippuen useita muutoksokoh-
tia. Ensimmäinen näistä osuu Suomessa 1960- ja 1970-luvuille, hyvinvointivaltion synnyn ja yhteiskunnallisen radikalismien vuosikymmeniin. Suomessa tämänsuuntainen muutos alkoi hieman myöhemmin kuin monissa teollistuneissa länsimaissa, erityisesti pohjoismaissa. Muutoksen ytimessä oli – kun kontrollipolitiikkaa tarkastellaan – rangaistusjärjestelmän ja laajemminkin yhteiskunnallisen kontrollin lieveneminen.

Toinen murros, jota epäilen vieläkin suuremmaksi muutokseksi, ajoituu maailman johtavissa teollisuusmaissa 1970-luvun lopun jälkeiseen aikaan – ja Suomessa jälleen 15–20 vuotta myöhempään aikaan. Tämän muutoksen keskeinen sisältö liittyy kontrollipolitiikan pitkään jatkuneen lievenemistrendin päättymiseen ja kontrollipoliittisen järjestelmän systemaattiseen ankaroitumiseen, jota kuvastavat muun ohessa (tilastoidun) rikollisuuden kasvu, rangaistuskäytännön ankaroituminen, vankiluvun nousu ja kontrollista vastaavien viranomaisten valtuuksien lisääntyminen.¹ Muutokset eivät luonnollisesti ole yksioikoisia ja suoraviivaisia. Lisäksi voidaan osoittaa tiettyä ”vastatrendejä” ankarammalle linjalle. Tällaisia

¹ Ks. *David Garland: The Culture of Control. Crime and Control in Contemporary Society.* Oxford University Press, 2001. Ks. myös *Pieter Spierenburg: A History of Murder. Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present.* Verso 2008.

ovat esimerkiksi ihmisoikeuksien painoarvon vahvistuminen – varsinkin yhteiskuntapolitiittisen retoriikan tasolla – erityisesti Berliinin muurin kaatumisen jälkeen.

Esitän muutaman ajatuksen näistä muutoksista ja murroksista sekä niihin mahdollisesti kytkeytyvistä tekijöistä. Teen tämän analyysin ennen kaikkea tutkimuksellisesta näkökulmasta. Miten voidaan lähestyä tutkimuksellisesti näitä kontrollipolitiikan muutoksia? Kysyn varmoja vastauksia antamatta, miten voisi selittää erilaisia ja osin eri suuntaankin käyviä muutoksia. Otan tietoisin riskin, koska oman ajan ilmiöitä on tunnetusti erityisen vaikea tutkia, koska olemme itse keskellä muutoksia, joiden lopputulokset ovat meille tuntemattomia. Silti voi sanoa paljonkin olemassa olevan laajan ja hyvin erityyppisen – laajoista ”aikalaisdiagnooseista” ajallisesti ja paikallisesti rajattuihin selvityksiin – tutkimustiedon valossa.²

Yksi asia näyttää ainakin selvältä: nimittäin se, että molemmat edellä lokalisoidut kontrollipolitiikan muutokset liittyvät kansallisvaltioiden tasolla yhteiskunnan tilaan, tarkemmin sanottuna hyvinvointivaltion syntyyn, luonteeseen ja sen kokemiin muutoksiin. Näin yleisellä tasolla esitetyistä kytkennöistä on kuitenkin pitkä matka tarkempiin maakohtaisiin muutosten analyysihin. Samoin se, millaisia yleistyksiä maa- tai maaryhmäkohtaisten tai oikeuskulttuuristen vertailujen kautta voidaan tehdä, edellyttää huomattavasti lisää konkreettista empiiristä tutkimusta.

Esille otettavien oikeudellisen muutoksen kontekstualisointiin liittyvien tarkastelujen yhteydessä ja sivutuotteena nousevat väistämättä esille monet kaikissa yhteiskunta- ja historiatieteissä klassiset kysymykset, kuten oikeuden ja politiikan välinen suhde, tutkimuksen ja kansalaisvaikuttamisen rajapinta ja myös se, mikä on yksilön rooli historiallisen muutoksen agenttina.

Lukuisat keskustelut vuosien varrella Pekka Koskisen kanssa ja hänen elämäntyönsä tarkastelu eivät ole näistä pohdinnoista irrallaan (itse olen hänen rooliaan akateemisena ja yhteiskunnallisena vaikuttajana analysoinut hänen jäähyväisluennollaan).³

² Ks. *Jukka Kekkonen*: Onko kontrollipolitiikassa tapahtunut historiallinen käänne? Muutos- ja jatkuvuus – Näköaloja oikeushistoriaan. Jukka Kekkonen 50-vuotisjuhlakirja. Talentum 2003, s. 197–224.

³ En ole aina ollut samaa mieltä kunnioittamani opettajan kanssa, mutta keskusteluyhteytemme ei koskaan katkennut. Päinvastoin löysimme viime vuosina uusia meitä yhdistäviä tekijöitä. Erityisesti kriittinen näkemys sivistysyliopistolliselle perinteelle vierasta yliopistouudistusta (2010) ja sen ytimessä olevaa johtajavaltaisuutta vastaan yhdistivät meitä. Ks. *Jukka Kekkonen*: Yliopistouudistuksen taustoja: kommentti keskusteluun. Tiede & Edistys 2010, s. 241–248.

MITEN TUTKIA KONTROLLIPOLITIIKAN MUUTOSTA?

Oikeushistorian tutkijaa kiinnostaa ennen kaikkea oikeudellisten muutosten analyysi, muutoksen tulkitseminen ja selittäminen.⁴ Lähtökohtana tämänkertaiselle tarkastelulle ovat kontrollipolitiikan harjoittamisen sisällölliset – määrälliset ja laadulliset – muutokset; kontrollipolitiikan lieveneminen ja ankaroituminen – kaikkine nyansseineen. Oma näkökulmani teemaan rakentuu historiallisten vertailujen kautta: kontrolli- ja kriminaalipolitiikan historian pitkä linja voidaan periodisoida tietyin tavoin (sukuyhteiskunta, valtiollistuminen ja ankaroituminen, lieveneminen Ranskan suuren vallankumouksen ajasta nykyaikaan).⁵ Lisäksi näiden periodien puitteissa voidaan nähdä erisuuntaisia muutoksia, joita muun muassa sodat ja vakavat yhteiskunnalliset konfliktit (erityisesti sisällissodat) ovat aiheuttaneet.⁶

Metodologisesti olennaisia tutkimuksen elementtejä ovat näkökulmastani katsoen ilmiöiden kuvaus, ajoittaminen ja niiden selittäminen. Siis: mitä on milloinkin tapahtunut ja miksi? On syytä muistuttaa, että selittäminen ei yhteiskunta- ja humanistisissa tieteissä ole luonteeltaan kausaalista luonnontieteissä tarkoitetulla tavalla, vaan tavoitteena on tutkimukselliset faktat mahdollisimman hyvin kattava ja uskottavasti perusteltu analyysi. Tällöin kaikelle tieteelliselle tutkimukselle ominainen totuuden tavoittelu johtaa selityksiin, jotka edustavat tutkimukselliset faktat huomioon ottaen mahdollisimman korkea-asteista todennäköisyyttä.⁷

Metodologisesti muutokset on liitettävä samanaikaiseen muutokseen; mitä muuta on samaan aikaan tapahtunut yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme, toimintaympäristössämme; mihin oikeudellisen muutoksen voisi kytkeä? Paras selitys ikään kuin ”peittää” tai kattaa relevantit tutkimukselliset faktat. Jos faktat muuttuvat, on selityksiä vastaavasti muutettava, revisioitava. Näin tapahtuukin jatkuvasti yhteiskunta- ja humanistisissa tieteissä tietyn ajallisen viiveen puitteissa. Tosin näille tie-

⁴ Ks. *Jukka Kekkonen*: Kontekstuaalinen oikeushistoria. *Forum Iuris* 2009, s. 5–25 ja *Jukka Kekkonen*: Menestystarinoita ja hyviä vihollisia. *Oikeus* 4/2011, s. 482–486.

⁵ Ks. *Jukka Kekkonen – Heikki Ylikangas*: Vapausrangaistuksen valtakausi. Nykyisen seuraamusjärjestelmän historiallinen tausta. Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisu 1/1982.

⁶ Ks. *Jukka Kekkonen* 2009, s. 145–147.

⁷ Ks. *Erik Allardt*: Rakenteellisista, institutionaalisista ja kulturealisista selityksistä. *Sociologia* 1971, s. 111–123. Ks. myös *Jukka Kekkonen*: Om forskarens och forskningsetik. *Retfærd* 2006/2, s. 89–95. Teksti on murskaava kritiikki Toomas Kortkaksen ”olkinukkemaiselle”, täysin virheelliselle kuvalle allekirjoittaneen ja Heikki Ylikankaan tavasta analysoida oikeuden muuttumisen syitä.

teenaloille ominainen voimakas koulukuntaisuus asettaa rajat sille, kuinka pitkälle menevään konsensukseen parhaista selityksistä voidaan päästä. Jos ja kun tarkastelun kohteena on vaikeita ja samalla yhteiskunnallisesti relevantteja kysymyksiä, on turha kuvitella, että niistä koskaan päästäisiin lopulliseen konsensukseen.⁸

On huomattava, että jos muutoksen sijasta selitetään hitaasti muuttuvia kulttuurisia ilmiöitä (”perinteisesti korkea väkivallan taso”), on vastaavasti selitys ankkuroitava muihin hitaasti muuttuviin kulttuuriin ilmiöihin. Esimerkiksi väkivaltarikollisuuden perinteisesti korkea taso ja sen kausittaiset vaihtelut suuntaan tai toiseen eivät voi selittyä samoilla tekijöillä. Edellisen ilmiön syitä on haettava suhteellisen pysyvistä kulttuurisista ilmiöistä, kun taas jälkimmäisessä tapauksessa selitykset on kiinnitettävä muutoksen kanssa samanaikaisiin yhteiskunnallisiin ja kulttuuriin tekijöihin.⁹

Itsestään selvää myös on, että korrelaatio ja selittäminen ovat eri asioita. Korrelaation havaitseminen johtaa luontevasti jatkokysymyksiin, jotka voivat viedä tutkijaa eteenpäin kohti selityksiä. On tyypillistä, että suuria ja haastavia kysymyskokonaisuuksia tutkittaessa joudutaan erityisen huolellisesti pohtimaan, miten tutkittavat asiat liittyvät toisiinsa ja miten syy- ja seuraussuhteet asettuvat kohdalleen. Näiden kysymysten ratkaisemiseen ei ole olemassa mitään patenttilääkettä.

Edelleen on aiheellista alleviivata sitä, että yhteiskunnallinen ja oikeudellinen muutos ei noudata mitään evolutiivista kehityskaavaa ja logiikkaa. Se ei ole myöskään etene aaltoliikkeen mukaisesti äärimmäisyydestä toiseen esimerkiksi siten, että ankaroituvan ja lievenevän kontrollin kaudet seuraisivat toisiin. Tällaiseen selitysaparaattiin tukeutuminen viittaa kaavamaiseen tai pahimmillaan jopa dogmaattiseen ajatteluun. Todellisuudessa kaikki on sidoksissa konteksteihin; sama kehityspolku voi jatkua yhtä hyvin kuin olla jatkumatta tai noudattaa aaltoliikettä tai olla sitä noudattamatta.

⁸ Erinomaisen esimerkin tarjoaa Suomen sisällissota, jonka luonteesta ja monista ilmiöistä käydään edelleen keskustelua. Ks. *Jukka Kekkonen: Uustulkintoja Suomen sisällissodasta*. Helsingin Sanomat 27.5.1995.

⁹ Ks. *Heikki Ylikangas: What Happened to Violence?* Mirkka Lappalainen (ed.): *Five Centuries of Violence*. Helsinki 1998, s. 7–128.

OIKEUDEN JA POLITIIKAN SUHDE (OIKEUSHISTORIAN NÄKÖKULMASTA)

Oikeuden ja politiikan suhde on aina ajankohtainen kysymys niin oikeuteen kohdistuvassa tutkimuksessa kuin yhteiskunnallisessa keskustelussakin. Jaottelu liittyy modernin oikeuden ja oikeusvaltiollisen ajattelun syntyyn. Johdonmukaisesti ajatus toteutuu positivistisessa oikeusajattelussa, jossa oikeus erotetaan muista yhteiskuntaelämän sfääreistä. Pisimmälle vietyinä erottelu esiintyy legalismin ideologiassa, jossa oikeudellinen sfääri nostetaan poliittisen yläpuolella.¹⁰

Todellisuudessa oikeuden ja politiikan rajapinta on häilyvä ja historiallisesti jatkuvasti muuttuva. Se on kuin veteen piirretty viiva, mustan ja valkoisen väliin jäävä harmaan sävyjen kirjo. Oikeuden ja politiikan välille ei voida tehdä tarkkarajaista erottelua erityisesti silloin, kun tarkastellaan vähänkään monimutkaisempia oikeudellisia ongelmia. Jos joku sellaista yrittää, mikä ei ole lainkaan tavatonta, se näyttäytyy helposti väistöliikkeenä.

Samaan kysymyskompleksiin liittyy se, mikä on tutkijan (yhteiskunnallinen) rooli. Onko tutkija ammatillisessa toiminnassaan enemmän inhimilliseen toimintaan liittyviä syyllisyyden kysymyksiä arvottava tuomari vai sairauksien parantamiseen pyrkivä lääkäri? Ja onko tutkijan näkökulma tutkimiinsa ilmiöihin ulkopuolisen tarkkailijan näkökulma, kuten itse ajattelen, vai itse prosesseissa mukana olevan toimijan (sisäinen) näkökulma? Jos ja kun katsoo omaksi roolikseen ulkopuolisen tarkkailijan näkökulman, työnjako on selvä: tutkijat tutkivat ja maailman ilmiöitä arvottavat kannanotot jäävät kansalaiskeskusteluun ja/tai politiikoille. (Vrt. lainoppi, rationaalinen ja humaani kriminaalipolitiikka jne.) Tästä näkökulmasta katsoen parasta hyvien asioiden edistämistä on mahdollisimman laadukas tutkimus.¹¹

Vaatumuksen toteuttaminen ei ole aina helppoa, koska maailman epäoikeudenmukaisuudet ja vääryydet ovat sitä mittaluokkaa, että on ymmärrettävää, että kiusaus niitä vastaan taistelemiseen voi sumentaa viileän

¹⁰ Ks. *Judith N. Sklar*: Law, Morals and Political Trials. Harvard University Press 1986.

¹¹ Asia ei ole käytännössä niin suoraviivainen kuin esitän. Tutkijan voi olla vaikeaa ”hyväksyä” tuloksia, jotka voivat olla ristiriidassa hänen yhteiskuntapoliittisten näkemystensä kanssa. Jos esimerkiksi kriminologinen tutkimus osoittaisi, että maahanmuuttajat tekevät väestöosuuteensa verrattuna selvästi enemmän rikoksia kuin kantaväestö, ei kaikkien olisi helppoa hyväksyä tällaista tulosta. Vähintäänkin tulos pyrittäisiin selittämään kontrollikoneiston ”selektiivisen” tai ”diskriminoivan” toiminnan tulokseksi. Tästä problematiikasta erinomaisen analyysin tarjoaa *Janne Kivivuori*: Feministinen väkivaltatutkimus. Tieteessä tapahtuu 5/2012, s. 24–38.

tutkimuksellisen analyysin. Yksi alue, jossa sanottu kiusaus on poikkeuksellisen suuri, on kansainvälisen oikeuden tutkimus, jossa ihmisoikeuksien varaukseton puolustaminen voi johtaa kiusaukseen tinkiä – hyvän asian nimissä – ankarimmista tutkimuksen metodologista vaatimuksista. Tavallisempaa on kuitenkin se, että vaikeimmat ongelmat yksinkertaisesti sivuutetaan tutkimuksessa.

Historiantutkimuksen klassisiin keskustelukysymyksiin kuuluu se, voidaanko ja millä edellytyksillä tutkimuksissa pohtia vaihtoehtoisten kehityskulkujen mahdollisuutta. Melko yleisesti hyväksytty lähtökohta on kontrafaktuaalisen argumentaation eli yksinkertaistaen sanottuna jossittelun kielto.¹² Jossittelu on tavattoman kiinnostavaa ja se voi olla myös intellektuaalisesti stimuloivaa. Vaarallisille vesille kuitenkin siirrytään, jos siitä pyritään tekemään osa selitystä (esim. punaisten säälimättömyyden kohtelua ei voi legitimoida – kuten toisinaan on tehty – sillä, että heidän voittonsa olisi tuonut vielä enemmän väkivaltaa tai jopa johtanut Suomen osaksi Neuvostoliittoa, mikä taas olisi johtanut suunnattomiin kärsimyksiin).¹³ Kontrafaktuaalisen argumentoinnin laajentaminen vie nopeasti kauas todella tapahtuneesta ja pakottaa ottamaan huomioon yhä uusia kehitykseen vaikuttaneita mahdollisuuksia. Tien päässä on umpikuja.

Anakronismin ongelmat ovat aina (potentiaalisesti) läsnä, kun pohditaan yhteiskunnallisia ja oikeudellisia muutoksia. Anakronistinen tarkastelu johtaa siihen, että tutkimuksessa eri aikakausia arvioidaan tuolle ajalle vieraiden käsitteiden ja mittapuiden avulla. Esimerkiksi 1500- ja 1600-lukujen absolutismin aikaista oikeudenkäyttöä ei voida analysoida modernin oikeusvaltiollisen oikeuden mittapuiden mukaan. Rajanvedot voivat tosin käytännössä olla hiuksen hienoja. Tärkeintä on, että tutkija on tietoinen oman työnsä luonteesta ja niistä käsitteellisistä ja muista valinnoista, jotka voivat altistaa analyysin anakronismeille.¹⁴

Lopulta voi kysyä, voiko tutkijan valitsema aihe olla liian poliittinen; tekeekö aiheen luonne objektiivisuutta tavoittelevan tutkimuksen mahdolltomaksi? Tämä kysymys koskee ennen kaikkea uusimman historian tutkimusta, jonka vaikeuskerroin muutenkin on poikkeuksellisen korkea. Itse en koe aiheen poliittisuutta ylitsekäymättömäksi ongelmak-

¹² Vrt. *Raimo Väyrynen*: Vastafaktuaalinen päättely ja uuden tiedon mahdollisuus. Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen (toim.): Ihmistieteet tänään. Gaudeamus 2004, s. 131–142.

¹³ Tällainen argumentaatio ei ole ollut vierasta ”vapaussotahenkisille” ja/tai ”oikeistolaisille” historiantutkijoille. Ks. *Jukka Kekkonen*: Sisällissodan taustalla on ollut monimutkainen tapahtumasarja. Helsingin Sanomat 12.12.2010 ja *Jukka Kekkonen*: Uustulkintoja sisällissodasta. Helsingin Sanomat 27.5.1995.

¹⁴ Ks. *Jorma Kalela*: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, 2000.

si. Pikemminkin kyse on siitä, kuinka paljon tutkija kykenee sietämään epävarmuutta ja reflektoimaan aiheeseen liittyviä ulottuvuuksia, joista lähteet antavat rostiriitaista ja puutteellista tietoa.¹⁵

YKSILÖN ROOLI HISTORIAN SUBJEKTINA

Historianfilosofian ja -tutkimuksen klassisiin kiistakysymyksiin kuuluu se, mikä on yksilön rooli historian kulkua muokkaavana voimana, historian subjektina. Suomen ja monen muunkin maan historiankirjoituksen historia on kulkenut diplomatian ja suurmiesten historiasta enemmän kollektiivisten, ihmisryhmien ja yhteiskunnallisten rakenteiden merkitystä alleviivaavien näkemysten suuntaan.¹⁶ Tällöin olennaiseksi tarkasteltavaksi kysymykseksi nousee se, ketkä ovat toimineet muutosten puolesta ja ketkä niitä vastaan ja millaista retoriikkaa hyväksi käyttäen. Näiden jakolinjojen selvittäminen voi taas tuottaa tietoa tavoitteista ja intresseistä, joiden avulla historiaa voidaan ymmärtää ja selittää paremmin. Vahvimmatkaan yksilöt eivät voi toimia irrallaan yhteisöstä. Yksilö edustaa aina tiettyä ryhmää ("kenen joukoissa seisot"), jonka ajatukset ovat aina enemmän tai vähemmän ajan hermolla.

MIHIN KONTROLLIPOLITIIKAN MUUTOS LIITTYY?

Edellä esitetyt ovat liittyneet ennen kaikkea siihen, miten nykykontrollin ilmiöitä voidaan tutkimuksellisesti lähestyä. Yleisellä tasolla erilaiset kontrollin kiristymisen ilmiöt liittyvät sekä kansainvälisiin että kansallisiin ilmiöihin. Tapio Lappi-Seppälä on tutkimuksen eturintamassa ollut osoittamassa, kuinka tietyt ankaran kontrollin ilmenemismuodot (erityisesti vankiluku) ovat kiinteästi sidoksissa hyvinvointivaltion tilaan.¹⁷ Samanlaisia kytköksiä on ollut nähtävissä aikaisempina vuosikymmeninä ja vuosisatoina.

¹⁵ Tällaista tilannetta voisi kenties luonnehtia "positivistin painajaiseksi"!

¹⁶ Ks. *Heikki Ylikangas*: Käännekohtat Suomen historiassa. Otava, 1986.

¹⁷ Ks. *Tapio Lappi-Seppälä*: Sentencing and Punishment in Finland: The Decline of the Repressive Ideal. Michael Tonry – Richard S. Frase (eds.): Sentencing and Sanctions in Western Countries. Oxford University Press, 2001, s. 92–150.

Jos tutkimuskysymyksiä jatketaan, tullaan tulo- ja varallisuuserojen muutoksiin. Ainakin hypoteesina voi väittää, että paineet ankaroittaa kontrollipolitiikkaa liittyvät tulo- ja varallisuuserojen kasvuun viimeisten vuosikymmenten aikana. Niihin fokusoivat pitkälti demokratian peruskysymykset. Näyttää ilmeiseltä, että demokratia kansallisvaltioiden tasolla on kaventunut ja samansuuntaisia paineita on myös ylikansallisella tasolla. Ainakin retoriikan tasolla moninaisten ”kriisien” (alkaen Euroopan taloustilanteesta) ja ongelmien ratkaisuksi tarjotaan vahvempaa asiantuntijavaltaa tai jopa valistunutta itsevaltiutta.¹⁸

Retoriikan muutokset eivät synny sattumalta vaan ovat kiinnostavia ajan ilmiöitä. Jos ja kun demokraattiset prosessit ja koko demokraattinen päätöksentekojärjestelmä nähdään enemmän ongelmien syinä kuin ratkaisijoina, onko historiasta tarjolla oppia tällaisista tilanteista ja niiden seurauksista?

Valistunut itsevaltiut oli merkittävä historiallinen välivaihe ruhtinasabsolutismin jälkeen, mutta tuon hallitsemistavan saavutukset jäivät vähäisiksi demokratian rinnalla. Demokratiaa vähättelevä puhe taas on hyvin tuttua erilaisista diktatuureista. Nyt ja tulevaisuudessa on erityisen kiinnostavaa seurata paitsi kontrollipolitiikan muutoksia myös aiheesta käytävän yleisen yhteiskuntapoliittisen retoriikan – johon akateemisen maailman edustajatkin ottavat osaa – muutoksia. Ne kertovat paljon siitä, missä mennään ja mihin suuntaan.

EPILOGI

Lopuksi kiinnitän huomiota yksilön eettisiin valintoihin – oman profesionsa edustajina ja kansalaisina. Pekka Koskinen uskalsi olla rohkea ja samalla ”epämuodikas”. 1960- ja 1970-luvulla hän oli epäilemättä ajan hermolla, kun vanhat tabut ja menneiden aikojen arvoja heijastaneet lait saivat mennä. Hän oli yksi suuren kriminaalipoliittisen linjanmuutoksen toteuttajista ja kiivaimmista puolestapuhujista. Humanisesta ja rationaalisesta kriminaalipoliittisesta doktriinista tuli johtotähti rikosoikeudellisia reformeja toteuttaessa.

Maailma kuitenkin muuttui, ja Pekalle monet tärkeät inhimilliset arvot ovat saaneet – suurelta osin – väistyä viimeistään 1980-luvulta lähtien koventuneen talous- ja tehokkuusajattelun tieltä. Pekka Koskinen kuiten-

¹⁸ Ks. *Jukka Kekkonen*: Maailma ja sitä kuvaavien käsitteiden muutos. *Sosiaalitieto* 7/2011, s. 16.

kin seisoj linjakkaasti ja epämuodikkaasti arvojensa takana, olipa kysymys humanisista kriminaalipoliittisista linjauksista tai ihmisoikeuksien puolustamisesta maailmanpolitiikan realiteettien pyörteissä. En sanoisi, että aika ajoi Pekan ohi, vaan pikemminkin kysymys oli siitä, että Pekka siirtyi valtalinjalta oppositioon puolustamaan tärkeiksi kokemiaan arvoja.

Aina kun ajattelen Pekka Koskisen elämäntyötä, mieleeni nousee Albert Camus'n lausuma päivänä (24.8.1944 *Combat*-lehdessä), jolloin Pariisi vapautui natsien vallasta: "Ihmisen suuruus perustuu hänen päätökselleen olla olosuhteita vahvempi."¹⁹

¹⁹ Ks. *Antony Beevor – Artemis Cooper: Pariisi miehityksen jälkeen 1944–1949*. Siltala 2011, s. 66.

KRIMINAALIPOLITIIKAN MUUTOSTRENDEJÄ

Tapio Lappi-Seppälä

I. JOHDANTO

Pekka Koskisen täyttäessä 60 vuotta Pekan ystävät ja tutkijakollegat julkaisivat hänelle omistetun juhlakirjan, aavistamatta, että 10 vuotta myöhemmin olisi aika kirjoittaa toisenlaisissa tunnelmissa. Juhlajulkaisun teksteissä piirtyy esiin Pekan vahva panos suomalaisen kriminaalipolitiikan arvojen puolustajana. 2000-luvun edetessä tuo kriminaalipolitiikka on saanut osakseen myös laajenevaa kansainvälistä tunnustusta. Useiden läntisen Euroopan maiden kaksin-kolminkertaistaessa vankilukunsa Suomi kulki rangaistuskäytännöissään vastavirtaan ja laski vankilukunsa 1990-luvun alkuun mennessä kolmannekseen 1960-luvun alun tasosta.

Kriminaalipolitiikan liberalisoitumisen vaihetta seurasi 1990-luvun loppupuolella käänne kovempaan. Muutos näkyi niin kriminaalipolitiikan retoriikassa, lainuudistuksissa, rangaistuskäytännöissä kuin myös vankiluvuissamme, jotka lyhyessä hetkessä kohosivat noin 40 % vajaasta 3 000:sta 4 000:een. Nousuvaihe näyttää kuitenkin jääneen lyhyeksi. 2000-luvun puolenvälin vaiheilla vankimäärä kääntyi jälleen uuteen laskuun, ja näyttää nyttemmin stabiloituneen.

Vaihdokset kriminaalipoliittisissa virtauksissa asettavat vastattavaksi useita kysymyksiä. Valtaosa kansainvälisestä tutkimuskirjallisuudesta on keskittynyt Yhdysvaltojen ja sen vaikutuspiirissä olevien maiden vankilukujen kasvun syiden pohtimiseen (esim. *Garland* 2001, *Tonry* 2011 sekä *Wacquant* 2010). Yksioikoinen kuva globaalista ”amerikkalaisvetoisen uusliberalismin ohjaamasta muutoksesta” on vähitellen korjautunut, kun keskusteluun on osallistunut kommentaattoreita myös englanninkielisen kielialueen ulkopuolelta (ks. *Dünkel et al.* 2010, *Snacken & Durmontier* 2012). Yhä useampi on tullut tietoiseksi myös pohjoismaisen kriminaalipolitiikan erityisasemasta, paljolti uusseelantilaisen kriminologi John Prattin kirjoitusten ansiosta (*Pratt* 2007 ja *Pratt & Ericsson* 2013 ja myös *Tonry & Lappi-Seppälä* 2011). Toisaalta tulkinnat pohjoismaisen kriminaalipolitiikan ”menestystarinasta” ovat saaneet osakseen kriittisiä kommentteja järjestelmiä sisältä päin tarkastelevien taholta (ks. erit. *Ugelvik & Dullum* 2012).

Kriminaalipolitiikan muutokset näyttävät erilaiselta sen mukaan, kenen perspektiivistä, millä aikavälillä ja kuinka yksityiskohtaisesti niitä tarkastelee. Tämän kirjoituksen aiheena on suomalaisen kriminaalipolitiikan muutokset.¹ Tarkastelu alkaa karkein vedon piirretystä pidemmän aikavälin muutoksista itsenäisyyden alusta, mutta kuva tarkentuu kun siirrytään lähemmäs tätä päivää. Samalla mukaan tulee enenevässä määrin myös vertaileva pohjoismainen näkökulma, sitä mukaa kuin sieltä saaduilla vaikutteilla voi arvella olevan merkitystä kotimaisen kriminaalipolitiikan linjausten kannalta.

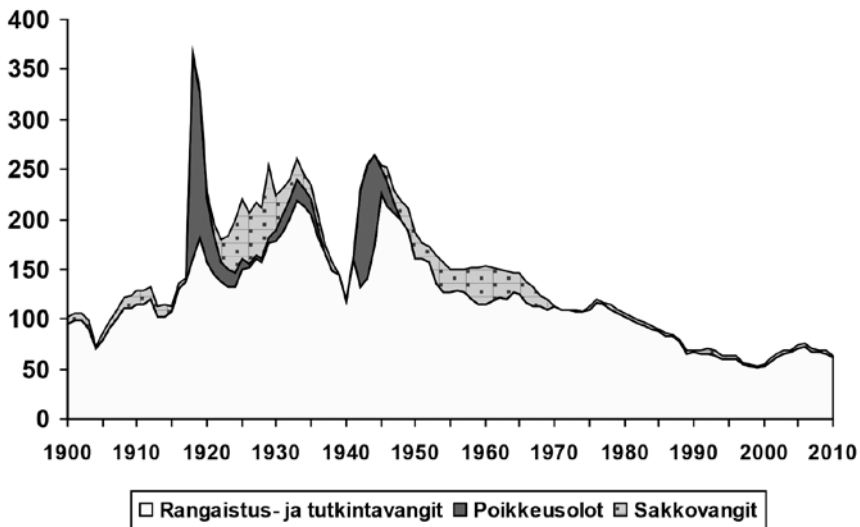
Kriminaalipolitiikan muutosvaiheina erotetaan kriisiaikojen rikosoikeus (1918–1940-luvun loppu), kriminaalipolitiikan liberalisoitumisen vaihe (erityisesti 1960–1970-luvut), 1990-luvun puolivälin jälkeen seurannut kiristyneen kriminaalipolitiikan kausi sekä tarkastelut päättävänä seuraamusjärjestelmän 2000-luvun tärkeimmät uudistuksiaavailut. Eri vaiheille ajoittuvat keskeisimmät lainmuutokset on koottu liitteessä olevaan taulukkoon. Taulukkoon on merkitty myös kirjoittajan subjektiivinen arvio kunkin lainmuutoksen merkityksestä kontrollin tiukkuuden ja rikosoikeudellisen repression tasoon nähden.²

II. KRIISIAIKOJEN RIKOSOIKEUS

Vankilukumme on myös vaihdellut historian kuluessa useimpia muita Euroopan maita rajummin. Kriminaalipolitiikkaamme ovat vaikuttaneet yhteiskunnan perusrakenteita ravistelleet sodat ja poliittiset kriisit (aiheesta laajemmin erityisesti *Hannula* 2004). Näiden myötä vankiloita ovat eri aikoina asuttaneet myös vankiryhmät, joita laitoksissa ei normaalioloissa tapaa. Kuviosta 1 ilmenee vankilukujen kehitys vuosina 1900–2010 (/100 000 as.). Rangaistus- ja tutkintavankien perusjoukon ohella omina ryhminään erotetaan poliittisten kriisien yhteydessä valtio- ja sotilasrikoksista tuomitut sekä sakkovangit.

¹ Kirjoitus jatkaa Pekka Koskisen ja Raimo Lahden juhlakirjoissa julkaistuja keskustelupuheenvuoroja (ks. *Lappi-Seppälä* 2003 ja 2006 sekä laajemmin myös 2007, 2011c sekä 2012).

² Taulukkoa on luettava lähinnä suuntaa antavana koonnoksena eri aikakausien pääasiallisista reformeista ja niiden vaikutussuunnasta. Listaa on voimakkaasti karsittu, eikä siihen ole sisällytetty sen enempää teknisluontoisia uudistuksia kuin EU-sääntelyn edellyttämiä lainuudistuksiaan (pienin poikkeuksin). Niinpä kun oikeusministeriöstä esiteltiin vuosina 2007–2010 kaikkiaan 54 rikosoikeuden, rikosprosessioikeuden ja seuraamusjärjestelmän alaan kuulunutta esitystä (tieto Matti Marttuselta oikeusministeriöstä), listaan näistä on päätyntä kaikkiaan 5.

Kuvio 1. Päivittäinen vankiluku ja vankiryhmät 1900–2010 (/ 100 000 h)

Lähteet: *Aho & Karsikas* 1981 ja Rikosseuraamuslaitos

Vankilukuihin muodostuu kolme piikkiä ja yksi pidempikestoinen laskutrendi.

Vankilajärjestelmän ensimmäisen suuri kriisi oli taustoiltaan poliittinen. Sisällissodan jälkeen syksyllä 1918 vankeinhoitolaitoksen alaisuuteen oli siirretty 25 000 vankileireille sijoitettua punavankia. Armahdus- ja vapauttamiskäytäntöjä muuntelemalla ja laajentamalla uutena rangaistusmuotona käyttöön otetun ehdollisen rangaistuksen soveltamista luku saatiin vuoden loppuun mennessä laskettua 6 500:een. Vuoden 1922 lopussa valtiorikosvankeja oli 600. Väestöön suhteutettu keskivankiluku oli vuonna 1919 historian korkein, 350 vankia / 100 000 as.

Toinen nousuvaihe ajoittuu 1920- ja 30-lukujen taitteen molemmin puolin. Nousun alkuvaiheen aiheuttivat sakkovangit, loppuosan kasvanut omaisuus- ja väkivaltarikollisuus. Väestöön suhteutettu vankiluku kohosi enimmillään 250 vangin vaiheille.

Kolmas piikki ajoittuu jatkosodan loppuvaiheeseen sekä sotien jälkeisiin vuosiin. Taustalla on osin kenttäoikeuksien ankara rangaistuskäytäntö sekä heti sotien jälkeen kasvanut rikollisuus. Vankimäärä ylitti enimmillään niukasti 1930-luvun alun tason. Tästä alkoi vuosituhatlaskun loppuun jatkunut laskuvaihe, jonka loppuun sijoittuu lyhyt nousun ja lyhyt laskun kausi.

Jyrkät nousuvaiheet jäivät lyhytkestoisiksi kahdesta syystä. Niiden taustalla olevat ilmiöt olivat poikkeusluontoisia ja lyhytkestoisia; toiseksi vankilukuja alennettiin tehokkain vastatoimin. Vankilukujen kolme nousuvaihetta eivät toisaalta johtuneet pelkästään poikkeusolojen synnyttämistä vankiryhmistä tai kasvaneesta rikollisuudesta. Taustalla oli myös politiik-

kamuutoksia. Yhtä kaikki, viime vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla aina 1960-luvulle saakka kriminaalipoliittista järjestelmää muovattiin ensisijassa vankilukujen ja rikollisuustilanteen ehdoilla. Rikosten määrän kasvaessa rangaistuksia kovennettiin preventiovaikutusten toivossa, lievennyksiä taas tehtiin milloin vankiloiden tilanahtaus näin vaati. Lainsäädännöllä tavoiteltiin vuoroin rikollisuusvaikutuksia, vuoroin vankilukuvaikutuksia – ja joissain tapauksissa näitä molempia.

Itsenäisyyden alkuajan lainmuutoksista rikoslain ja vankeusrangaistuksen käytön osalta tärkeimmät olivat lukuisat punavankien armahduslait sekä vuonna 1917 annettu esitys ehdollisen rangaistuksen käyttöönnotosta. Toisiaan seuranneet kieltolakikriminalisoinnit nostivat sakkovankien määrän huimiin lukemiin 1920-luvun lopulla (pahimmillaan laitoksiin saapui samana vuonna 36 000 sakonsovittajaa). Vaikeata vankilukutilannetta helpottivat 1930-luvulla, paitsi kieltolain kumoaminen sekä juopumus-kriminalisoinnin muutokset, ehdonalaisen vapauden laajentaminen sekä vankeusrangaistusten lyhentäminen ottamalla käyttöön kovennettu vesi-leipä -vankeus. Toiseen suuntaan vaikuttaneina uudistuksina olivat uusintarikollisuutta vastustamaan luotu pakkolaitosjärjestelmä vuonna 1932 (ks. lähemmin *Lappi-Seppälä* 2011c viitteinen).

III. KÄÄNNE LIEVEMPÄÄN

1. SUUNNANMUUTOKSEN TAUSTAA

Vankiluvut kääntyivät välittömästi sotien jälkeen laskuun. Ensivaiheessa muutosta vauhdittivat kenttäoikeuksien lakkauttamisen myötä lieventynyt oikeuskäytäntö ja sota-ajan poikkeusvankien poistuminen laitoksista (mm. armahdukset). Myös yleiset tuomioistuimet lievensivät rangaistuksiaan kautta 1950-luvun ilman suoranaista lainsäädännöllistä perustetta. Itse asiassa lainsäätäjät kiristi säädöksiä vielä sotien jälkeisen kovan kriminaalipolitiikan ilmapiirissä muun muassa löyhentämällä pakkolaitokseen eristämisen edellytyksiä sekä kiristämällä rattijuopumuksen sekä lapsiin kohdistuvien siveellisyysrikosten rangaistuksia. Vastakkaiseen suuntaan vaikuttivat vuorostaan vankiloiden tilanahtautta helpottamaan säädetyt laajennukset vankisiirtoloiden käytössä (ks. keskustelusta *Hannula* 1981, s. 166 ss.).³

³ Toisaalta vankeinhoidosta käytiin kiivasta väittelyä jo 1950-luvun alkuvuosina. Vastapuolina olivat rehabilitaation tavoitetta korostanut uusi vankeinhoidon ylijohtaja

Ensivaiheessa rangaistuskäytäntöjen lieventyminen perustui pikeminkin järjestelmän itsesääntelyyn kuin vallinneen peloteprevention ja eristämisteholle pohjaavaan kriminaalipoliittisen ajattelun kritiikkiin. Syvempi, kriminaalipolitiikan tavoitteiden ja rangaistusjärjestelmän roolin uudelleenarviointiin perustuva muutos antoi odottaa itseään vasta seuranneella 1960-luvulla.

Kriminaalipolitiikan uudelleenarviointi alkoi 1960-luvun lopulla. Aiheen nosti keskusteluun vuoden 1967 marraskuussa perustettu Marraskuun liike, jonka julkistamassa kontrollipolitiikan epäkohtien luettelossa vankien määrä ja vankeinhoidon taso (mm. psykologien vähäinen määrä suhteessa pappeihin) nimettiin yhdeksi keskeiseksi suomalaisen yhteiskunnan ongelmaksi.

Rikosoikeusjärjestelmän kritiikki oli osa laajempaa yhteiskunnallista reformiliikettä, ei vain Suomessa, vaan myös muualla Pohjoismaissa. Arvostelu ei rajautunut vankiloihin, vaan se koski kaikkea tahdonvastaista laitoshoidoa (mm. koulukodit, mielisairaalat, alkoholiparantolat ja työlaitokset).⁴ Lisätukea vaatimuksille vankilan käytön vähentämiseksi antoivat tutkimukset, joiden mukaan vapautuneet vangit uusivat rikoksiaan vähintään yhtä usein kuin muihin seuraamuksiin tuomitut – jolleivät peräti useamminkin. (*Börjeson* 1966, *Uusitalo* 1968, *Bondeson* 1977).

Suomessa vaatimusta rikoslakien liberalisoimiseksi tukivat näihin aikoihin julkaistut ensimmäiset pohjoismaiset vankilukuvertailut, jotka osoittivat Suomen vankiluvun moninkertaiseksi muihin Pohjoismaihin verrattuna. (*Christie* 1968).⁵ Meillä pakkohoitoideologian kritiikki yhdistyikin yleisempiin vaatimuksiin vanhentuneen ja yliankaran rikoslain lieventämiseksi (ks. *Anttila* 1967). Vaatimuksia vauhditti myös kirjailija Hannu Salamaa vastaan nostettu jumalanpilkkaoikeudenkäynti (1964–1968) sekä

Valentin Soine sekä peloteprevention ja sovituksen merkitystä korostaneet rikosoikeuden professorit Brynolf Honkasalo ja Bruno A. Salmiala. Tuohon keskusteluun osallistui myös vankeinhoidon vastanimitetty koulutusjohtaja Inkeri Anttila vastineessaan ns. Honkasalo-komitealle (1954). Komitean ehdottamat vankeinhoidon kurinpalautukset jäivät toteutumatta, mitä ilmeisimmin Soine – Anttilan vastineen seurauksena (episodia sekä 1950-luvun kriminaalipoliittista keskustelua on selostanut yksityiskohtaisemmin *Lehtimä* 2011, s. 45 ss.).

⁴ Ks. *Eriksson* 1967, kansainvälisistä taustoista ks. *Galtung* 1959; *Christie* 1960; *Goffman* 1961; *Aubert & Mathiesen* 1962.

⁵ Väite, että kansainvälisesti korkeat vankimäärämme olivat olleet yllätys kaikille, lienee kuitenkin liioittelua. Vankeinhoitoviranomaisille vankiloiden yliasutuksen luomat ongelmat olivat olleet arkipäivää lähes koko itsenäisyyden ajan. Myös 1930- ja 1940-lukujen suunnitteluasiakirjoista ja mietinnöistä löytyy lausuntoja Suomen muita pohjoismaita korkeammista vankiluvuista. Vankeusyhdistyksen vuosikertomuksessa vuodelta 1933 osoitetaan Suomen tilanteen erikoislaatuisuus seuraavin sanoin: ”On usein ihmetelty sitä eroa, mikä on olemassa vankiluvun välillä Suomessa ja Skandinavian maissa. Meillähän päivittäinen vankiluku on 8 000 maissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa 2 000 vaiheilla” (ks. *Anttila* 1981, s. 336).

kirjailijalle jumalanpilkasta langetettua ehdollista vankeustuomiota seuranut yhteiskunnallinen keskustelu. Vaatimukset vankilukujen alentamiseksi saivat Suomessa yleispoliittista painoa niiden tultua kirjatuiksi vuonna 1968 julkistettuun SDP:n kriminaalipoliittiseen ohjelmaan.

Vankiluvusta tuli suomalaisen kriminaalipolitiikan ongelma, ja merkittävä osa vuosina 1967–1995 toteutetuista rikoslain uudistuksista asetti yhdeksi – ei ainoaksi – tavoitteeksi vankimäärän alentamisen.⁶ Avainasemassa tässä lainsäädäntötyössä oli myös Suomen hakeutuminen pohjoismaisen yhteistyön piiriin vuosikymmenen alussa.⁷ Kriminaalipoliittisen järjestelmämme muutosta onkin syytä tarkastella, ei vain kansallisesta näkökulmasta, vaan osana laajempaa pohjoismaista linjamuutosta.

2. 1970-LUVUN POHJOISMAISET PERIAATEMIETINNÖT

Paljolti ruohonjuuritasolta alkanut ja yhden asian liikkeiden innoittama reformiliike sai 1970-luvulla etabloituneempia muotoja. Neljä Pohjoismaata julkaisi jokseenkin samanaikaisesti vuosina 1977–1978 kansalliset suunnitelmansa kriminaalipoliittisen järjestelmänsä uudistamiseksi.⁸ Vaikka raporttien painotuksissa ja perusteluissa oli eroja, olivat ne peruslinjoiltaan ja päätavoitteiltaan yhteneviä: laitosrangaistusten käyttöä tuli vähentää yleisesti ja erityisesti sakon muuntorangaistuksena, perinteisistä omaisuusrikoksista tuomittavia rangaistuksia tulisi lieventää, ajallisesti epämääräisistä rangaistuksista tuli luopua ja (pakko)hoidollisesti orientoituneet seuraamukset tuli vaihtaa ennustettavuuden, yhdenvertaisuuden ja suhteellisuuden arvoja paremmin kunnioittaviin sanktioihin (ks. esittely- ja kommentaarikirjoituksia teoksessa *Heckscher et al.* 1980).

Raportit linjasivat tulevan kriminaalipolitiikan suuntaa, samalla kun ne kiteyttivät jo toteutettujen uudistusten päälinjoja. Niinpä turvaamispe-
rusteisen eristämisen käyttöä oli rajoitettu Suomessa jo 1971 ja Tanskassa 1973; Ruotsissa siitä luovuttiin kokonaan vuonna 1981. Nuorille tuomit-

⁶ Ks. vankiluvun alenemiseen myötävaikuttaneista lainuudistuksia *Aho* 1981, *Lång* 1989, *Törnudd* 1993 sekä myös tämän kirjoituksen liite. Seuraamusuudistuksista laajemmin ks. *Lahti* 1977.

⁷ Pohjoismaiseen yhteistyösopimukseen (Helsingin sopimus) vuodelta 1962 otettiin erityinen kriminaalipolitiikkaa koskeva 5 artikla, jonka mukaan ”sopijapuolten olisi pyrittävä yhdenmukaistamaan rikosta ja rikoksen seuraamuksia koskevat säännöksensä” (ks. lähemmin *Heinonen* 1974, s. 111–112).

⁸ Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72 (ilmestyi vuonna 1977), *Nytt Straffsystem* (Ruotsi 1977), *Alternativer til frihedsstraf – et debatoplæg* (Tanska 1977) ja *Om kriminalpolitiken* (Norja 1978).

tavien ajallisesti epämääräisten rangaistusten (nuorisovankilan) käytöstä luovuttiin kaikissa pohjoismaissa jokseenkin samanaikaisesti 1970-luvun puolivälissä. Vankeusrangaistusten täytäntöönpanossa siirryttiin progressiivijärjestelmästä normaalisuusperiaatteen alaisuuteen, avolaitostäytäntöönpanoa laajennettiin ja vankilomat otettiin käyttöön kussakin pohjoismassaa 1970-luvun kuluessa. Sakon muuntorangaistuksen käyttöä oli vähennetty eri vaiheissa ja vaihtelevalla menestyksellä jo 1960 -luvulta alkaen. Ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmää laajennettiin ja kiinteästi säädellyille määräösille perustuvasta vapauttamisesta tehtiin pääsääntö, josta poikettiin vain yksittäistapauksissa. Uusimisen vaikutusta seuraamusten määräämisessä vähennettiin lainuudistuksin niin Tanskassa (1973), Suomessa (1976) kuin Ruotsissakin (1989). Rikoslain erityisen osan puolella toteutetuista uudistuksista merkittävimpiin kuuluivat moraalikriminalisoinneista luopuminen (abortti, homoseksuaalisuus sekä juopumus julkisella paikalla) sekä varkausasteikkojen lievennykset (Tanskassa 1973 ja 1982 sekä Suomessa 1972 ja 1991). Liikennejuopumusrangaistuksia lievennettiin Suomessa merkittävästi 1970-luvulla. Laitosrangaistusten käyttöä vähennettiin tässä rikosryhmässä myös muissa Pohjoismaissa (Tanska 1981 ja Norja 1988), samalla kuitenkin rangaistavuuden alaa laajennettiin promillerajaa alentamalla (Ruotsi 1990, Suomi 1994 ja Norja 2000).

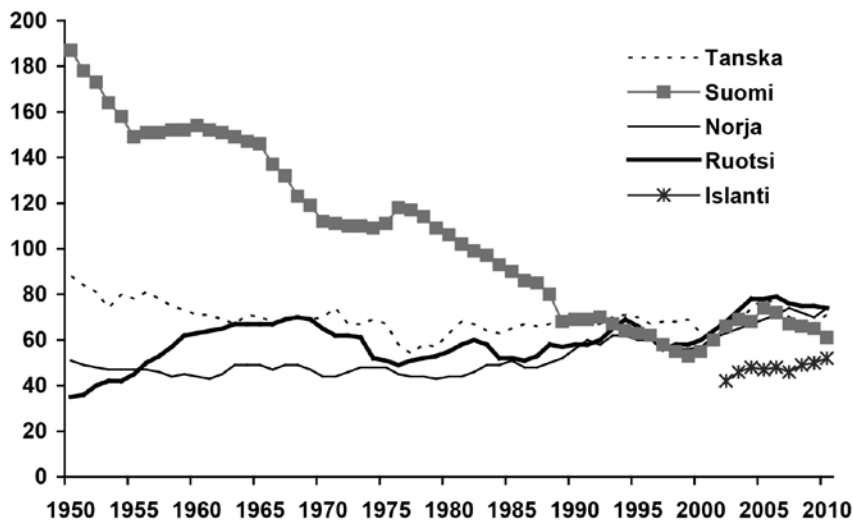
Mietinnöissä hieman erilaisin painotuksin hahmotellun usklassisen seuraamuspolitiikan keskeisin tulos kaikissa Pohjoismaissa oli epämääräistä sanktioista luopuminen. Suomessa rikosoikeuskomitean mietintö linjasi tulevan rikoslain kokonaisuudistuksen suunnan. Tanskan mietinnössä pohjustettiin uuden yhdyskuntaseuraamuksen käyttöönottoa, Norjan raportissa perusteltiin arestirangaistusta sekä elinkautisvankeudesta luopumisesta. Ruotsin mietintö pohjusti seuraavalla vuosikymmenellä toteutettua laajempaa seuraamusreformia, jolla rangaistuksen mittaamisnormisto uudistettiin usklassisen rikosoikeusajattelun hengessä. Kussakin raportissa esiteltyt puhtaaseen kontrolliin perustuvat ilmoitusvelvollisuudet (Suomessa ”Ilmoittautumispakko”) eivät sen sijaan johtaneet lainuudistuksiin yhdessäkään maassa.

Hoitopessimismi näkyi myös vankeinhoitokäytäntöjen muutoksina. Näin eritoten Tanskassa ja Ruotsissa, joissa hoidollinen panostus oli perinteisesti ollut suurempi. Toisaalta tältä osin suunnanmuutos jäi sittenkin verraten lyhytkestoiseksi. Tanskassa hoidolliset seuraamukset palasivat tavallaan takaoven kautta ehdolliseen vankeuteen liittyvien hoidollisten velvoitteiden sekä seksuaalirikoksista tuomittujen ja päihdeongelmaisille suunnattujen vaihtoehtoisten vankeuden täytäntöönpanomuotojen muodossa. Ruotsi vuorostaan piti ennallaan vuonna 1965 uudistetun hoidollisesti suuntautuneen seuraamusvalikoimansa, vuoden 1989 usklassisesta mittamuusudistuksestaan huolimatta. Myös päihdeongelmaisille suunnat-

tun erillisen sopimushoitoseuraamuksen käyttöönotto vuonna 1979 kertoo hoidollisen tradition vahvasta elinvoimasta Ruotsissa.

3. VANKILUKUVAIKUTUKSIA

Uusklassismiin Suomessa liitetty painotus rikosoikeuden humanisoimiseksi näkyi yleisenä sanktiotason laskuna ja perinteisten vankeuden vaihtoehtojen – ehdollisen vankeuden ja sakon – käytön lisääntymisenä. Muissa Pohjoismaissa vaikutukset sanktiotasoon olivat vähäisemmät. Muutokset Suomessa olivat sen sijaan jo korkean lähtötasonkin vuoksi dramaattiset. Vankilukumme oli 1950-luvun alussa lähes neljä kertaa muita Pohjoismaita korkeampi. Vuonna 1950 väkilukuun suhteutettu (/100 000 as.) vankimäärämme oli lähes 200, kun muissa Pohjoismaissa lukemat liikkuivat 40–80:n välillä. Vielä 1960- ja 1970-luvuilla Suomen vankiluku oli läntisen Euroopan korkein ja yli kaksinkertainen muihin Pohjoismaihin verrattuna. 1990-luvun alussa olimme saavuttaneet muut Pohjoismaat. Tämän jälkeenkin vankiluku jatkoi laskuaan siten, että vuosikymmenen loppupuolella vankeja oli enää runsaat 50/100 000 as. Kehityskaaret on tiivistetty ohaiseen kuvioon 2.

Kuvio 2. Päivittäinen vankiluku pohjoismaissa 1950–2010 (/ 100 000 h)

Lähteet: *von Hofer* et al. 2012 ja *Hildebrandt* 2012

Suomen muista poikkeavien kehityskaarien ohella kuviosta näkyy 1990-luvun loppupuolelle ajoittuva käänne, jonka jälkeen kaikkien Pohjoismaiden vankiluvut kääntyivät nousuun. Nousu näkyy kuitenkin katkenneen – ainakin Suomen osalta – 2000-luvun puolenvälin vaiheilla uuteen laskuvaiheeseen.

IV. POHJOISMAISIA VIRTAUKSIA 1990-LUVULLA

1. PUNITIIVINEN KÄÄNNE

Jotakuinkin kaikki Suomessa vuosina 1963–1995 toteutetut merkittävimmät lainuudistukset tähtäsivät ainakin joiltain osiltaan repressiotason ja erityisesti vankilan käytön alentamiseen (ks. liite). 1990-luvun puolen välin vaiheilla tilanne muuttui. Muutos näkyi kriminaalipolitiikan retoriikassa ja puhetavoissa, uudistusten painopisteissä ja kiinnostuksen kohteissa (esim. huomion vaihtuminen rikoksentehtävien asemasta ja oikeusturvasta rikoksen uhriin) sekä myös muutoksina tuomittujen rangaistusten määrissä ja rangaistusten tasossa. Muutos alkoi muualla, mutta saapui lopulta myös Suomeen.

Retoriikan muutos. Muutoksen merkit näkyivät ensimmäisenä Ruotsissa. Vuonna 1993 Ruotsin oikeusministeriö julkaisi kirjasen ”Att renovera en förfallen kriminalpolitik”, jossa otettiin etäisyyttä menneiden vuosien liberaaliin (sosiaalidemokraattiseen) kriminaalipolitiikkaan. Saman vuoden vaalit käytiin kriminaalipoliittisen tunnuksin, ensi kertaa Pohjoismaiden historiassa. Vaalit voittanut sosiaalidemokraattinen puolue ilmoitti myös jatkavansa edeltäneen oikeistohallituksen tiukentunutta linjaa (ks. *Victor* 1995; *Tham* 2001).⁹ Kun Ruotsin oikeusministeri vielä 1970-luvulla saattoi seminaarissa visioida Ruotsin silloisen vankiluvun lähivuosina laskevan 3 000:sta 500:aan, kolme vuosikymmentä myöhemmin Ruotsin oikeusministeriö kertoi kotisivullaan ylpeänä rakentavansa lähivuosina 1 700 uutta vankipaikkaa (*Pratt & Ericsson* 2013).

⁹ Merkittävin seuraamusjärjestelmää koskeva kovenus oli porvarihallituksen Ruotsissa vuonna 1993 toteuttama ehdonalaisen vapauttamisen edellytysten tiukennus (luopuminen ns. puolijalla vapauttamisesta). Muutoksen oli kuitenkin matkaansaattanut jo edeltänyt sosiaalidemokraattien johtama hallitus 1980-luvun lopussa. Muut kovenukset koskivat ennen kaikkea yksittäisiä rikoslain tunnusmerkistöjä, kuten tekstistä ilmenee.

Tanskassa ensimmäiset merkit kriminaalipolitiikan politisoitumisesta olivat nähtävissä jo vuoden 1990 parlamenttivaaleissa (*Vestergaard* 1991). Kriminaalipolitiikan asiantuntijoiden arvostuksessa tapahtuneesta muutoksesta kertoo myös Tanskan pääministerin lausuma, jossa hän katsoi, etteivät poliitikot kaipaa kriminaalipolitiikan asiantuntijoita ”makutuomareiksi” kertomaan, miten heidän tulisi rikollisuusongelman kanssa menetellä (*Balvig* 2004).

Ruotsin suunnanmuutosta oli silmälty Suomessa huolestuneena. 1990-luvun kuluessa.¹⁰ Vuosien 1995–1999 suunnanmuutos henkilöityi ennen kaikkea oikeusministeri Kari Häkämiehen sekä valtakunnansyyttäjä Matti Kuusimäen näkyviin puheenvuoroihin valtamediassa, joissa vaadittiin ankarampia rangaistuksia eritoten väkivaltarikollisille, seksuaalirikollisille sekä huumausainerikoksista tuomituille.¹¹ Vuosituhannen vaihteessa lakeja myös muutettiin ja raiskausten ja törkeän pahoinpitelyn rangaistuksia korotettiin (1999 ja 2001) noin puolella vuodella.

Näistä kovennuksista huolimatta oikeusministeriön kriminaalipoliittisissa ohjelmapapereissa vuosilta 1999 ja 2006 vankiluvun sääntely ja seuraamusjärjestelmän kehittäminen yhdyskuntaseuraamusten suuntaan säilyivät keskeisinä tavoitteina (Oikeusministeriön kriminaalipoliittinen ohjelma 1999 sekä Hyvinvointivaltion kriminaalipoliittikka 2006). Rikoslain erityisen osan puolella toteutetut uudistukset sen sijaan puhuivat toisenlaisesta kieltä. Tiukentunut linja näkyi ennen kaikkea huumausainerikoksia, väkivaltarikoksia ja seksuaalirikoksia koskevissa lainuudistuksissa. Tässä muutoksessa Suomi pikemminkin seurasi muita kuin loi omaa linjaansa.

Erityisen osan tiukennuksia muualla ja meillä. Huumausainerikosten osalta linja oli vaihtunut jo 1970-luvun alun Ruotsissa, jossa huumausainerikosten enimmäisrangaistus kohosi muutamassa vuodessa kuudesta kuukaudesta (ennen vuotta 1968) 10 vuoteen (v. 1972). Norja määräsi enimmäisrangaistukseksi vuonna 1981 21 vuotta. Sittenkin kontrolli

¹⁰ Ks. *Koskinen* 1996, s.132: ”Huolestuttavampi vertailukohta on nykyään Ruotsi. Siellähän on takavuosisikymmeninä rakennettu myös ’kriminaalipoliittista kansankotia’ tavalla, jota muu maailma on pitänyt esikuvana. Viimeisen vuosikymmenen aikana rikosoikeuden kysymykset ovat kuitenkin nousseet keskeisesti päivänpoliittisen keskustelun piiriin, ja jäljet eivät ole houkuttelevia.”

¹¹ Ks. Kari Häkämiehen haastattelu *Iltalehdessä* 14.3.1998: ”1970-luvun kriminaalipoliittikka on tullut tiensä päähän”. Valtakunnansyyttäjä Matti Kuusimäki kritisoi näkyvästi Helsingin Sanomien sivuilla mm. liian laajaa yhdyskuntapalvelun ja sovittelun käyttöä (HS 4.2.2001) sekä vaati kovempia rangaistuksia niin raiskauksista (HS 16.12.1997), väkivaltarikoksista kuin huumausainerikoksistakin (HS 15.7.2001). Haastatteluja seuranneet Helsingin Sanomien pääkirjoitukset myös asettuivat yleensä tukemaan näitä vaatimuksia (ks. pääkirjoitukset raiskaustuomioista 19.12.1997, yhdyskuntapalvelusta 6.2.2001 ja pahoinpitelyistä 17.7.2001).

on kiristynyt myös liberaalia huumausainepolitiikkaa perinteisesti harjoittaneessa Tanskassa (2004). Suomen huumausainelaki vuodelta 1972 kovensi rikoksen rangaistusasteikkoja, mutta edusti käytön osalta vielä verraten liberaalia linjaa (ks. *Kainulainen* 2009). Linja kiristyi seuranneessa rikoslakiprojektin huumausainerikosuudistuksessa vuonna 1993, joskin Ruotsiin ja Norjaan verrattuna varsin maltillisesti. Suomi rakensi vuoden 1996 huumausainestrategiansa kahden raiteen varaan, yhtäältä haittojen ja toisaalta kysynnän ja tarjonnan vähentämisen pohjalle, ottaen näin etäisyyttä Ruotsin ja Norjan edustamaan nollatoleranssiin (”Huumeista vapaa Pohjola”, ks. *Kinnunen* 2008, s.104). Ideologisista painotuseroista huolimatta rangaistuskäytännöt eri maissa seurailivat (käytön rankaisemisessa olevin eroin) varsin tarkasti toisiaan.

Toinen merkittävä lainmuutosten kohteena ollut rikosryhmä on väkivaltarikokset. Niissä rangaistusten kovennukset ovat liittyneet ennen kaikkea haluun tiukentaa naisiin kohdistuvan väkivallan rikosoikeudellista kontrollia. Parisuhdeväkivaltaa koskevaa sääntelyä on kiristetty Ruotsissa asteittain 1980-luvun alusta alkaen päätyen erillisten ”naisrauhaa” koskevien tunnusmerkistöjen ja ankarampien asteikkojen säätämiseen vuonna 1998.¹² Vakavan väkivallan asteikkoja kiristettiin yleisemmin uudelleen vuonna 2010.

Muut Pohjoismaat seurasivat Ruotsin esimerkkiä, joskin hieman eri tahdissa. Norja tiukensi lähisuhdeväkivallan rangaistuksia vuonna 1988 ja uudelleen vuonna 2006. Tanska tiukensi yleisesti väkivaltatuomioita vuonna 1988. Vuonna 1994 kovennettiin vuorostaan väkivaltarikoksen uusijoiden rangaistuksia. Vuonna 1997 kovennettiin vakavan väkivallan tuomioita. Vuonna 2002 tiukennettiin vuorostaan organisoituun rikollisuuteen liittyvän väkivallan (moottoripyöräjengit) rangaistuksia.

Suomessa laajennettiin pahoinpitelyrikosten syyteoikeutta säätämällä myös yksityisellä paikalla tehty pahoinpitely virallisen syytteen alaiseksi vuonna 1995. Vuonna 2001 rangaistuksia kovennettiin nostamalla törkeän pahoinpitelyn vähimmäisrangaistus kuudesta kuukaudesta (Ruotsin mallin mukaiseen) yhteen vuoteen (vaikutuksista, ks. *Lappi-Seppälä* 2006). Vuonna 2011 lähisuhdeväkivalta suljettiin lievää pahoinpitelyä koskevan säännöksen soveltamisalan ulkopuolelle.

Seksuaalirikosten rangaistusten kovennukset alkoivat nekin Ruotsin puolelta. Uudistusten tahti tiheni etenkin 1990-luvulla paitsi asteikko-
muutoksin myös tunnusmerkistöihin tehdyin muutoksin ja laajennuksin (*Tham et al.* 2011). Tanska kovensi raiskausrikosten rangaistuksia yhdellä

¹² Naisliikkeen vaikutuksesta Ruotsin kriminaalipolitiikkaan ks. *Tham et al.* 2011; Islannin osalta samoin *Olafsdottir & Bragadottir* 2006).

vuodella vuonna 2001 (ks. taustasta *Träskman & Kyrsgaard* 2002). Norja tiukensi raiskausrangaistuksia merkittävästi vuonna 2010.

Suomi kovensi raiskausrikosten rangaistuksia puolella vuodella 1990-luvun lopulla. Merkitykseltään vähintään samaa luokkaa ovat raiskausrikoksen tunnusmerkistön laajennus vuonna 2011 sekä lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevat rangaistusten kovennukset samana vuonna.

Neljäntenä ryhmänä voidaan mainita myös prostituutiopalvelujen käytön ja lapsipornografian hallussapitoa koskevat kriminalisoinnit. Aloitteentekijänä myös näissä on yleensä ollut Ruotsi, jonka prostituutiokriminalisointeja koskevat tiukentuvat ratkaisumallit (1999 ja 2005) ovat vähitellen levinneet myös muihin Pohjoismaihin (Suomi 2004 ja 2006, Norja 2004 ja 2009, Islanti 2009).

2. SEURAAMUKSET JA KONTROLLIJÄRJESTELMÄ

Erityisen osan kovennusten rinnalla 1990-lukua leimasi repressiovaikutuksiltaan vastakkainen pyrkimys vankeuden rajoittamiseen sekä rikosoikeuden vaihtoehtojen lisäämiseen. Pääteemoina erottuvat yhdyskuntaseuraamusten yleinen laajeneminen, muutokset nuorten seuraamuksiin sekä sovittelun käyttöönotto ja laajeneminen.

Yhdyskuntaseuraamukset vaihtoehtona vankilalle. Työ yhdyskuntaseuraamusten laajentamiseksi oli jatkoa 1960-luvun vankilakritiikille. Uusista vaihtoehtoista menestyksekkäimmäksi osoittautui ensimmäisenä Englannissa vuonna 1972 käyttöön otettu yhdyskuntapalvelu. Euroopan neuvoston ministerikokouksen vuonna 1976 antamassa suosituksessa (resoluutio 76(10)) jäsenmaita kehoitettiin selvittämään mahdollisuudet seuraamuksen käyttöönottamiseksi.

Pohjoismaiseen keskusteluun yhdyskuntapalvelu tuotiin ensi kertaa 1970-luvun neljän periaatemietinnön sivuilla. Suomi ja Ruotsi suhtautuivat uuteen vaihtoehtoon kielteisesti, Tanska ja Norja sen sijaan huomattavasti myönteisemmin. Tanska myös aloitti ensimmäisenä uuden seuraamuksen kokeilun vuonna 1982, Norja seurasi perässä kaksi vuotta myöhemmin.

Laajempaan käyttöön yhdyskuntapalvelu tuli Pohjoismaissa kuitenkin vasta 1990-luvulla. Nyt aloitteen tekijänä oli Suomi, joka oli pyörtänyt 1970-luvun kielteisen kantansa ja näki uudessa rangaistusmuodossa ennen kaikkea vaihtoehtoon lyhyille ehdottomille vankeusrangaistuksille. Lyhyen kokeilukauden jälkeen (1992–1995) seuraamus vakinaistettiin. Vuosittaisten yhdyskuntapalvelutuomioiden määrä kohosi meillä nopeasti 4 000:n tasolle, korvaten näin noin 35 % enintään 8 kuukauden mittaisista vankeusrangaistuksista.

Muissa Pohjoismaissa yhdyskuntapalvelun käyttö laajeni hieman myöhemmin. Vuosittaisten tuomioiden määrä kaksinkertaistettiin Ruotsissa vuonna 2000 liittämällä yhdyskuntapalvelu ehdollisen vankeuden ehdoksi. Tanska nelinkertaisti yhdyskuntapalvelun käytön samoihin aikoihin sallimalla seuraamuksen soveltamisen myös rattijuopumusrikoksissa. Norja muutti yhdyskuntapalvelun seuraamuksena ”uskottavammalta” kuulostavaksi ”yhdyskuntarangaistukseksi”, seurauksin että vuosittaisten tuomioiden lukumäärä kohosi 500:sta 2 500:aan. Nykyisellään yhdyskuntapalvelua käytetään jotakuinkin samassa mitassa kaikissa Pohjoismaissa (Islanti mukaan lukien; vuosittain noin 60 tuomiota 100 000 asukasta kohden). Sen sijaan tekniset järjestelyt eroavat. Suomessa ja Norjassa yhdyskuntapalvelu(rangaistus) on itsenäinen seuraamus, Ruotsissa ja Tanskassa se on määritelty ehdolliseen rangaistukseen ja suojeluvalvontaan liitetyksi lisäehdoksi ja Islannissa vankeuden täytäntöönpanon muodoksi. Tuomitsemiskäytäntöjen maakohtainen vertailu osoittaa, että neljästä Pohjoismaasta Suomi on onnistunut tehokkaimmin yrityksissään korvata yhdyskuntapalvelulla nimenomaan aiempia ehdottomia vankeusrangaistuksia (eikä muita tätä lievempiä seuraamuksia). Tämä on laskettavissa omaksutun lainsäädäntöratkaisun ansioksi, joka mahdollistaa yhdyskuntapalvelun käytön vain tilanteissa, joissa tuomioistuimien on ensivaiheessa päätyntä ehdottomaan vankeusrangaistukseen.¹³

Yhdyskuntapalvelun käyttöönottoa seurasi toisena merkittävänä seuraamusmuutoksena *sähköisen valvonnan* käyttöönotto. Menetelmän otti pohjoismaissa ensimmäisenä käyttöön Ruotsi 1990-luvun puolivälissä. Valvonta säädettiin ensivaiheessa enintään kolmen kuukauden mittaisten vankeusrangaistusten vaihtoehdoksi. Sitten tuo aika nostettiin kuuteen kuukauteen. Vuonna 2001 Ruotsissa sähköinen valvonta otettiin käyttöön myös keinona aientaa ehdonalaiseen vapauteen pääsyn ajankohtaa. Tanska sisällytti lakiin vuonna 2005 mahdollisuuden suorittaa enintään kolmen kuukauden mittainen vankeusrangaistus sähköisenä valvontana. Norja aloitti sähköisen valvonnan kokeilut vuonna 2008 (sekä tuomioistuimen määräämänä seuraamuksena että ehdonalaisten vapauden valvonnan muotona).

Suomessa ensimmäiset sähköisen valvonnan sovellukset liittyivät vankien valvontaan gsm-puhelinten avulla 1990-luvun lopulla. Sama tekniikka otettiin laajempaan käyttöön osana valvotun koevapauden valvontaa vuoden 2006 vankeusuudistuksen yhteydessä. Vankimäärän kasvu vuosina 1999–2006 sekä muiden pohjoismaiden esimerkit vauhdittivat valvontatekniikan laajempaa käyttöä vankeuden korvaajana. Oikeusministeriö asetti

¹³ Ks. pohjoismaisesta oikeuskäytännöstä *Lappi-Seppälä* 2012. Kuten kirjoituksessa todetaan, Islannin tapa määritellä yhdyskuntapalvelu ehdottoman vankeuden täytäntöönpanon muodoksi on menetelmänä vähintään yhtä tehokas.

vuonna 2006 uuden työryhmän tehtävänä selvittää ”mahdollisuuksia sähköisten valvontamenetelmien käyttöön esimerkiksi vankilan ulkopuolella suoritettavan lyhyen vankeusrangaistuksen valvonnassa sekä tutkintavankeuden vaihtoehtona toteutettavassa valvonnassa”. Työryhmän ehdotus johti sittemmin uutta valvontarangaistusta koskevan esityksen antamiseen vuonna 2010 (ks. jäljempänä).

Nuoria koskevat uudistukset. Suomen 1970-luvun seuraamusreformit toteuttivat kriminaalihuoltokomitean ja rikosoikeuskomitean uusklassisia linjauksia. Nuorten rikoksenteijöiden ryhmässä uudistukset ajautuivat kuitenkin eräänlaiseen ideologiseen umpikujaan. Lukuisat 1970-luvulla laaditut, nuorille suunnattua omaa seuraamusta koskevat ehdotukset jäivät toteutumatta. Pelkästään moitittavuuden osoituksen varaan rakentuva nuorelle tarkoitettu uusi seuraamus tuntui jotenkin sisällöttömältä, samalla kun yritykset antaa seuraamukselle uusi, mielekkäämpi aineellinen sisältö kilpistyivät vaatimukseen pitää sosiaalityö etäällä rikosoikeudesta. Niinpä uudistuksista toteutuivat lähinnä ehdottoman vankeuden käytön rajoittaminen (1989) sekä syyttämättä jättämisen lisääminen (1991) alle 18-vuotiaiden ikäryhmässä.

Tilanne muuttui kuitenkin 1990-luvun kuluessa. Muutoksen taustalla olivat uusklassiseen ajatteluun vähitellen tehdyt linjan tarkistukset, erityisesti yhdyskuntapalvelun käyttöönotto vuosikymmenen alkupuolella sekä rehabilitaatioajatuksen yleinen vahvistuminen. (ks. nuorisorangaistuksen taustasta lähemmin *Marttunen* 2008). Vuonna 1993 rikoslakiprojekti julkaisi uutta ”nuorisoseuraamusta” koskevan suunnitelman. Valmistelu päättyi vuonna 1996 annettuun hallituksen esitykseen uudesta nuorisorangaistuksesta (109/1996). Nuorisorangaistus otettiin käyttöön alun alkaen kolmivuotiseksi suunniteltuna alueellisesti rajattuna kokeiluna. Kokeilun kestoja jatkettiin useampaankin otteeseen, ja uusi rangaistus vakinaistettiin ja otettiin käyttöön koko maassa vuoden 2005 alusta lukien (1196/2004). Kokeilun kuluessa rangaistuksen sisältöön ja käyttöedellytyksiin tehtiin muutoksia toivein kasvattaa seuraamuksen kovin pieneksi jäänyttä käytöosuutta. Verraten vilkkaan alun jälkeen seuraamuksen käyttöosuus kuitenkin supistui noin kymmenesosaan tavoitellusta. Vuosittain tuomittujen nuorisorangaistusten lukumäärä on pysytellyt 20–30:n vaiheilla. Vuoden 2013 alussa täytäntöönpanossa on 7 nuorisorangaistusta (samalla kun mahdollisesti rangaistuksia nuoria on valvonnassa 1 018).

Muissa pohjoismaissa rehabilitaation ajatus eli vahvempana, näin erityisesti Ruotsin nuorisorikosoikeudessa, jossa pääasiallisena seuraamusmuotona nuorille oli syyttämättä jättämisen ja sakkojen ohella edelleen erityiseen hoitoon määrääminen (”överlämnande till särskild vård”). Uusklassismin kauden jälkeisten nuorisorikosuudistusten sarjan aloitti kuitenkin Tanska vuonna 1990 ottamalla käyttöön uuden nuorisosopi-

muksen, joka tarjosi syyttämättä jättämisen tilalle aiempaa intensiivisempää sosiaalityötä. Kymmenen vuotta myöhemmin käyttöön otettiin uusi laitosperustainen nuorisorangaistus, pantavaksi täytäntöön ”sosiopedagogisesti orientoituneessa laitosympäristössä” (ks. kriittisiä katsauksia edellisen osalta *Vestergaard* 1991 ja jälkimmäisen osalta *Storgaard* 2009). Ruotsi uudisti nuoria koskevaa seuraamusjärjestelmää kahdessa vaiheessa. Vuonna 2000 otettiin käyttöön vankeuden korvaava ”suljettu nuorisohoito” ja vuonna 2005 aiempi ”siirto lastensuojeluviranomaisille” vaihdettiin kahdeksi uudeksi nuorisoseuraamukseksi, nuorisohoidoksi ja nuorisopalveluksi. Myös Norja suuntasi vuonna 2003 uudistettua yhdyskuntarangaistustaan erityisesti nuorille, jolloin sen tehtäväksi tuli korvata aiempia ehdollisia vankeusrangaistuksia.

Pohjoismaiset nuorisorikosoikeusjärjestelmät ovat viimeisten 20 vuoden aikana eriytyneet tavalla, josta on vaikea löytää yhtenäistä punaista lankaa. Yhteistä muutoksille on ollut rehabilitaatioajatuksen läpilyönti myös rikosoikeudellisten seuraamusten puolella. Sen sijaan tapa, jolla rangaistusjärjestelmän ja lastensuojelun suhteet on järjestetty, on vaihdellut. Rikosoikeudellinen vastuuikäraja on kaikissa Pohjoismaissa sama 15 vuotta. Tätä nuoremmat ovat yksinomaan lastensuojelun vastuulla. Ikäryhmässä 15–17-vuotiaat rikosoikeus ja lastensuojelu toimivat rinnakkain, mutta näiden yhteistoiminta on järjestetty eri maissa eri tavoin. Ruotsissa lastensuojelun interventiot on asiallisesti määritelty osaksi rangaistusjärjestelmää. Vastaavasti Tanskassa tuomioistuinten määräämiä (vapaus)rangaistuksia pannaan täytäntöön yleisissä lastensuojelulaitoksissa (joissa säilytetään myös muita kuin rikoksista tuomittuja). Sama asetelma toistuu myös Ruotsissa suljetun nuorisohoidon osalta.¹⁴ Norja ja Suomi ovat sen sijaan pitäneet järjestelmät tiukemmin toisistaan erillään, joskin molemmissa maissa pyritään tehokkaampaan tietojen vaihtoon ja toimintojen lähempään yhteen sovittamiseen. Yhteistä kaikille kuitenkin on, että normaali-muotoisen vankilan käyttö on onnistuttu minimoimaan kansainvälisesti katsoen huomattavan tehokkaasti. Mutta toisen järjestelmän piirissä – lastensuojelussa – laitossijoitusten määrä on kasvanut huolestuttavalla vauhdilla. Näin etenkin Suomessa, jossa on yhä äänekkäämmin epäilty nykyisen huostaanottokynnyksen perusteltavuutta.

Sovittelu. 1970- ja 1980-lukujen rikosoikeuden abolitionistinen kritiikki (erit. Christie, Mathiesen ja Hulsman) sekä keskustelut rikosoikeuden

¹⁴ Järjestelmien ”sekoittamiseen” on suhtauduttu näissä maissa yleensä kriittisesti. Arvostelijat myös huomattavat, että Ruotsin ja Tanskan nuorille suunnatut uudet ”lastensuojelulliset laitosrangaistukset” merkitsevät monessa suhteessa paluuta aiempaan 1970-luvulla hylättyyn nuorisovankilaan (ks. esim. *Storgaard* 2009).

vaihtoehtoista pohjustivat sovittelujärjestelmien käyttöönoton, aluksi alueellisesti rajattuina kokeiluina, sittemmin valtakunnallisen lainsäädännön muodossa. Ensimmäinen kokeilu aloitettiin Norjassa 1981 ja seuraava Suomessa 1983. Norjassa säädettiin myös ensimmäinen pohjoismainen sovittelulaki vuonna 1991. Muut maat seurasivat perässä, mutta vasta seuraavalla vuosituhanella.

Suomessa sovittelu laajeni nopeasti ja 1990-luvun puolivälissä sovitteluun ohjattuja tapauksia oli yli 5 000. Tästä huolimatta järjestelmän ”virallistamiseen” kului verraten pitkä aika. Sovittelu huomioitiin tosin jo rikoslain seuraamusten käyttöä koskevissa säännöksissä perusteena lieventää rangaistusta tai luopua määrähdoin tyystin seuraamuksista, mutta palvelujen järjestäminen (tai järjestämättä jättäminen) oli edelleen kunnan omassa harkinnassa. Hidastelu sovittelun virallistamisessa ei liittynyt niinkään epäilyihin sovittelun toimivuudesta, vaan pikemminkin pelkoihin siitä, että järjestelmän virallistaminen heikentäisi sen vaihtoehtoluonnetta. Tilanteessa, jossa kolme neljästä kunnasta oli jo sovittelu-palvelujen piirissä, tämä sattumanvaraisuus ja sovittelumahdollisuuksien epätasainen jakautuminen koettiin kuitenkin yhä vakavammaksi yhdenvertaisuusongelmaksi. Vuonna 2000 sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi suunnitelman, jonka mukaan sovittelu tulisi lailla ulottaa kaikkiin kuntiin. Suunnitelma johti vuonna 2005 hyväksytyyn sovittelulakiin (1015/2005). Sovittelupalveluiden tuottamisesta vastaavat aluehallintavirastot, jotka voivat tehdä asiasta toimeksiantosopimuksia kuntien kanssa taikka sopimuksia julkisten tai yksityisten palveluntuottajien kanssa. Sovittelutoiminnan yleinen johto, ohjaus ja valvonta on sosiaali- ja terveysministeriöllä.

Laissa säädetään tarkemmin myös sovittelun edellytyksistä. Sääntely sisältää tärkeitä rajauksia ja täsmennyksiä eräiden juttutyyppeiden sovittelukelpoisuuteen (lapsiin kohdistuvat rikokset ja parisuhdeväkivalta). Uusi laki ei kuitenkaan muuttanut sovittelun perusluonnetta. Sovittelu on vapaaehtoista kaikille osapuolille. Se on myös vapaaehtoistyötä: sovittelijat ovat siis maallikoita. Käytännössä he tekevät työtään palkatta, oman kiinnostuksensa varassa. He saavat tehtävänsä kunnan järjestämän lyhyen koulutuksen. Sovittelu voidaan ottaa huomioon seuraamuksen määräämisessä sekä harkittaessa syytteen nostamista tai rangaistukseen tuomitsemista, mutta asia jää aina syyttäjän tai tuomioistuimen harkintaan.

Nykyisin sovittelusta säädetään lailla kaikissa (neljässä) Pohjoismaassa, joskin sovittelun käytännön merkitys vaihtelee. Soviteltuja tapauksia on Pohjoismaista selvästi eniten Suomessa (vuosittain 12 000). Sovittelulla on vahvempi virallisuus Norjassa, jossa se on laissa määritelty rikoksen seuraamukseksi ja jossa sovittelu myös automaattisesti estää muiden seuraamusten käytön. Sen sijaan Tanskassa (laki 2008) ja Ruotsissa (laki 2010) suhtautuminen sovitteluun on huomattavasti varauksellisempaa.

V. UUDISTUKSIA JA UUDISTUSKAAVAILUJA SUOMESSA 2000-LUVULLA

Tarkastelun päättää lyhyt katsaus 2000-luvun uudistuksista Suomessa.

1. VANKEUSUUDISTUKSET

2000-luvun yksittäisistä lainuudistuksista mittavin on vuoden 2006 vankeuspaketti.¹⁵ Muutokset liittyvät vankeinhoidon tavoitteiden uudelleenmäärittelyyn, vankeusajan sisällön suunnitteluun sekä vangin oikeuksien ja henkilökunnan toimivaltuuksien tarkentamiseen perusoikeus- ja ihmisioikeusnormiston vaatimusten edellyttämällä tavalla.¹⁶ Kyse oli suurelta osin oikeusturva-uudistuksesta, jossa vankien ja vankeinhoitohenkilökunnan oikeudet ja velvollisuudet määritettiin aiempaa tarkemmin. Myös rangaistuksen täytäntöönpano organisoitiin uudelta pohjalta ja aiempaa suunnitelmallisemmaksi ottamalla mm. käyttöön vangeille räätälöity rangaistusajan suunnitelma.

Vankilan käytön laajuuteen vaikuttaneita muutoksia uudessa laissa olivat lähinnä uutena vapauttamismuotona käyttöönotettu *valvottu koevapaus*, joka salli vangin vapauttamisen valvottuna enintään kuusi kuukautta ennen normaalisääntöjen mukaista ehdonalaista vapauttamista. Uuden järjestelmän piirissä on vuoden 2012 loppupuolella ollut keskimäärin 150 vankia (kokemuksista ks. *Mäkipää* 2010). Toinen merkittävä muutos koski jäännösrangaistuksen täytäntöönpanoa. Aiempi mekaaninen järjestelmä korvattiin yksilöllisempään harkintaan perustuvilla säännöksillä. Uusittujen säännösten perusteella tuomioistuinten tuli muodostaa vanhasta jäännösrangaistuksesta ja uudesta rikoksesta tuomittavasta rangaistuksesta uusi yhteinen rangaistus. Uusi sääntely näyttää vähentäneen merkittävästi täytäntöön pantavaksi määrättyjä jäännösrangaistusten lukumääriä. Toisaalta jäännösrangaistuksen vaikutus vankeuden pituuteen on saattanut yksittäistapauksissa muodostua aiempaa selvästikin tuntuvammaksi.

¹⁵ Uudistus sisältää vankeuslain (767/2005), tutkintavankeuslain (768/2005) sekä rikoslain vankeutta ja ehdonalaista vapauttamista koskevat säännökset (780/2005). Pakettiin kuuluivat edelleen laki pitkäaikaivankien vapauttamismenettelystä (781/2005), laki ehdonalaisen vapauden valvonnasta (782/2005) sekä laki rangaistusten täytäntöönpanon hallinnosta annetun lain muuttamisesta (788/2005). Ks. uudistuksesta lähemmin *Mohell & Pajujoja* 2006.

¹⁶ Uusi vankeuslaki tosin mahdollistaa myös erityisten varmuusosastojen perustamisen ja avaa samalla tien myös valmisteilla olevaan vankiloiden turvaluokitukseen. Vankiloiden päihdekонтроlli on myös tiukentunut jo 1990-luvun lopulta alkaen.

Suomen uutta vankeuslakia voi tuskin luonnehtia lisääntyneen kontrollin välineeksi – olkoonkin, että tämänsuuntaisia arvioita on esitetty muiden Pohjoismaiden vastaavien vankilauudistusten yhteydessä (ks. *Balvig* 2004; *Greve* 2007; *Bruhn* et al. 2012).

2. SAKON MUUNTORANGAISTUS

Vankeuslaki oli osaltaan taivuttamassa vuosituhaten vaihteessa nousuun kääntyneen vankiluvun kasvua. Samaan suuntaan vaikuttivat myös vuosien 2006 ja 2007 sakon muuntorangaistusta koskevat uudistukset.

Sakkovankien määrä oli 2000-luvun alussa kääntynyt jälleen kasvuun ylittäen 200 rajan vuonna 2004. Kun mukaan lasketaan myös muun tuomion ohessa sakon muuntorangaistusta suorittavat vangit, luku lähes kaksinkertaistuu. Muuntovankien määrän alentamiseksi alle 20 päiväsakon suuruiset sakot rajattiin muuntomenettelyn ulkopuolelle vuonna 2006. Seuraavana vuonna ”muutokielto” ulotettiin koskemaan kaikkia rangaistusmääräyssakkoja (HE 164/2007, myös uhkasakot muuntomenettelyn ulkopuolelle). Uudistusten seurauksena muuntovankien määrä aleni runsaaseen kolmannekseen uudistusta edeltäneestä tasosta.

Uudistus herätti vilkkaan keskustelun muuntokiellon rikollisuusvaikutuksista. Kaupan alan järjestöt ja huoltamoyrittäjät katsoivat uudistuksen lisänneen yrityksiin kohdistuvaa omaisuusrikollisuutta tavalla, joka edellytti valtion vastatoimia. Tehokkaan lobbaamisen ja näkyvän mediajulkisuuden myötä pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelmaan kirjattiin velvoite selvittää hallituskaudella myös sakon muuntorangaistuksen sääntelytarve. Myöhemmin esiteltävä yhdyskuntaseuraamustoimikunta esittikin vuonna 2012 julkaisemassaan mietinnössä uutta ”sakkopalvelua” sakkorangaistuksen uskottavuuden lisäämiseksi (ja myös osaksi korvaamaan nykyisiä muuntorangaistuksia). Sakkopalvelun sisältönä olisi Rikosseuraamuslaitoksen järjestämä toiminta, jossa kukin toimintaa sisältävä päivä vastaisi yhtä muuntorangaistuspäivää.¹⁷ Hallitusohjelman velvoittamana toimikunta päätyi myös esittämään muuntorangaistuksen palauttamista rangaistusmääräysmenettelyyn johtaneiden samanlaisten sakkorikosten toistuessa riittävän useasti (ks. tarkemmin Yhdyskuntaseuraamustoimikunta 2012).

¹⁷ On sitten toinen kysymys, kuinka perusteltu kaupan järjestöjen esille nostama huoli oli. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen asiasta laatima selvitys osoitti, etteivät varattomien (siis heidän, joiden voisi arvella saavan etua muuntorangaistuksen käytön rajoittamisesta) tekemät sakkorikokset kasvaneet väitetyllä tavalla (ks. *Hinkkanen* 2010). Kokemukset muuntorangaistuksen käytöstä tyystin luopuneista Ruotsista (1983) ja Tanskasta (2006) eivät nekään viittaa siihen, että vankilan käyttö on välttämätön sakkorangaistuksen uskottavuuden säilyttämiseksi.

3. SOPIMUSHOIDOSTA VALVONTARANGAISTUKSEKSI

Yhdyskuntapalvelun ongelmakohtana nähtiin jo seuraamusta käyttöön-otettaessa vaara, että osa tuomituista karsiutuu sen piiristä päihdeongelmansa vuoksi. Seuraamukseen liittyi sosiaalisen diskriminaation riski. Myös valtaosa täytäntöönpanon keskeytyksistä oli yhteydessä päihdeongelmaan. Ongelmaan ryhdyttiin 2000-luvun alussa hakemaan ratkaisua Ruotsissa jo käytössä olleen sopimushoitoseuraamuksen suunnasta. Perusajatuksena oli, että päihdeongelmansa vuoksi yhdyskuntapalveluun soveltumattomat voisivat ”vaihtaa” muutoin uhkaavan vankeusrangaistuksen hoito-ohjelmaan, josta osa pantaisiin toimeen laitospäätöksessä, osa vapaudessa (ks. Sopimushoitotoimikunnan mietintö 2003). Lausuntopalautteen pohjalta muokattu esitys saatettiin oikeusministeriössä hallituksen esityksen muotoon. Esitystä ei kuitenkaan koskaan annettu.¹⁸

Sopimushoitoseuraamusta koskevien suunnitelmien kaaduttua huomio kiinnittyi Ruotsissa jo kokeiltuun sähköiseen valvontaan. Menetelmä oli myös Suomessa otettu käyttöön jo 1990-luvun lopulla, mutta vain osana vankilomien valvontajärjestelmää matkapuhelinten avulla. Valvotun koevapauden yhteydessä vuosituhannen taitteessa oli otettu jo vankilomien valvonnassa toimivaksi havaittu ”kännykkävalvonta”. Oikeusministeriö asetti vuosina 2005 ja 2006 kaksi työryhmää selvittämään tekniikan laajempaa sovellettavuutta.¹⁹ Tuon työn ensimmäisenä tuloksena sähköinen valvonta otettiin osaksi uuden vankeuslain mukaisen valvotun koevapauden valvontaa. Seuraavassa vaiheessa valmistui hallituksen esitys uudeksi valvontarangaistukseksi, joka määritteli sähköisen valvonnan osaksi tuomioistuimen tuomitsemaa valvontarangaistusta (HE 17/2010). Uutta seu-

¹⁸ Uudistuksen pysähtymisen syistä ei ole saatavilla dokumentoitavissa olevaa selvitystä. Sopimushoitoa valmistelevaan asetetun työryhmän jätettyä mietintönsä oikeusministerille toukokuussa 2003 valmistelu jatkui virkamiestyönä. Esitystä ei kuitenkaan jätetty eduskunnalle (mutta on löydettävissä kustannuslaskelmineen edelleen verkosta hakusanalla ”hallituksen esitys sopimushoidosta”). Laskelmien mukaan alueellisesti rajatun kokeilun nettokustannukset olisivat olleet 700 000 euroa vuodessa. Esityksen valmistumisen aikoihin eduskunnan lakivaliokunta harkitsi vakavasti nuorisorangaistuksen vakinaistamista koskevan lain hylkäämistä sen aiheuttamien 100 000 euron lisäkustannuksen vuoksi. Suullisen sisäpiiritiedon mukaan juuri kustannukset oli se syy, miksi muutoin kannatusta saanut sopimushoitoesitys jäi antamatta. Toisen sisäpiiritiedon mukaan syynä olisi taas ollut kriminaalihuollon puolelta annettu ilmoitus, jonka mukaan uudelle seuraamukselle ei löytyisi riittävästi asiakaskuntaa. Myös hoidon ja rangaistuksen keskinäinen mitoitus (esim. määräytytykö hoidon kesto rikoksen törkeyden vaiko päihdeongelman laadun mukaan) tuotti päänvaivaa.

¹⁹ Ks. lähemmin Vankien sähköiset valvontamenetelmät, OM, Lausuntoja ja selvityksiä 2006:1; Sähköinen valvonta, Oikeusministeriön työryhmämietintöjä 2007:17.

raamusta perusteltiin viittauksin oikeusministeriön kriminaalipoliittiseen toimintaohjelmaan, jossa ”vankiluvun hallitseminen” vahvistetaan yhdeksi kriminaalipolitiikan tavoitteeksi. Toisena perusteena vedotaan uusintarikollisuuden vähentämisen tavoitteeseen ja mahdollisuuksiin edistää rikoksen tekijän yhteiskuntaan sopeuttamista, joihin päästään parhaiten kuntouttavien toimien vapaudessa.²⁰

Alkuperäisen esityksen mukaan valvontarangaistus olisi voitu tuomita enintään kahdeksan kuukauden ehdottoman vankeusrangaistuksen sijasta. Ehdotus kohtasi kuitenkin lakivaliokunnassa kiivasta vastustusta.²¹ Valiokunta päätyikin supistamaan uuden seuraamuksen käyttöalaa ja asetti ylärajaksi kuusi kuukautta, koska: ”valvontarangaistuksessa on kuitenkin kysymys uudesta, sisällöltään varsin vaativasta rangaistuslajista, ja siinä mielessä se merkitsee seuraamusjärjestelmän kannalta isoa askelta. Tämän vuoksi on perusteltua edetä harkiten. Valvontarangaistuksen käyttöönoton kannalta on tärkeää myös laaja yhteiskunnan hyväksyntä.... Sen jälkeen, kun tästä uudesta seuraamusmuodosta on saatu riittävästi kokemuksia, on mahdollista arvioida, onko soveltamisalaa tarpeen laajentaa.”

Valvontarangaistus suoritetaan vapaudessa, mutta tuomittua valvotaan rangaistuksen aikana sekä teknisin välinein että muilla tavoin. Pääasiallisena sisältönä on velvollisuus noudattaa yksilöllisesti suunniteltua, toimintavelvollisuuden sisältävää päiväohjelmaa sekä erikseen määriteltyjä liikkumisvapauden rajoituksia. Tuomittu on velvollinen pysyttelemään rangaistuksen suorittamiseen hyväksytyssä asunnossa aina silloin, kun hänellä ei ole toimeenpanosuunnitelmassa määriteltyä perustetta poistua asunnosta. Valvontarangaistus edellyttää myös ehdotonta päihteettömyyttä, jota seurataan niin ikään valvontalaitteeseen kytketyllä sähköisellä seurantalaitteella.

Uudistus tuli voimaan vuoden 2011 alussa. Viimeisten saatavilla olevien tietojen mukaan valvontarangaistusta suoritti 1.5.2012 15 henkilöä. Kovin massiivisena seuraamusjärjestelmän lievennyksenä muutosta tuskin voi pitää, lakivaliokunnan peloista huolimatta.

4. UUSIA YHDYSKUNTASEURAAMUSSUUNNITELMIA?

Yhdyskuntaseuraamustoimikunta. Oikeusministeriö asetti jo ennen valvontarangaistusta koskevan esityksen antamista (11.1.2010) toimikunnan

²⁰ Ks. Hyvinvointivaltion kriminaalipolitiikka, OM, Toiminta ja hallinto 2007:13. Vaikuttavuustavoite saa tukea myös alan tutkimuskirjallisuudesta, edellyttäen, että valvontaan on liitetty myös esitykseen kuuluvia tukitoimia (ks. *Danielsson & Mäkipää* 2012).

²¹ Ks. <http://puheenvuorot.kansanmuisti.fi/istunnot/135-2010/2319-hallituksen-esitys-valvontarangaistusta-ja-sahkoista-valvontaa-avolaitoksissa-koskevaksi-lainsaadannoksi>

valmistelemaan yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön kokonaisuudistusta. Toimikunnan tehtävänä oli ”kehittää yhdyskuntaseuraamuskokonaisuus, jonka avulla voidaan kriminaalipoliittisten tavoitteiden mukaisesti muokata seuraamusjärjestelmästä lähitulevaisuuden vaatimukset täyttävä ja sosiaalisesti nykyistä tasa-arvoisempi”. Työn tavoitteiksi asetettiin toimeksiannossa uusintarikollisuuden vähentäminen muun muassa ”lisäämällä rikoksentehtäjän valmiuksia elää rikoksetonta elämää ja katkaisemalla rikollisuutta ylläpitävä syrjäytyminen,” sekä myös ”yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön selkeys ja kattavuus”. Professori Pekka Koskinen toimi toimikunnan puheenjohtajana kuolemaansa, elokuuhun 2011 asti. Toimikunta luovutti mietintönsä keväällä 2012 ²²

Koska merkittävimmät yhdyskuntaseuraamuksia koskevat sisällölliset muutokset oli toteutettu jo valvontarangaistusta koskevan uudistuksen yhteydessä, toimikunnan pääasialliseksi tehtäväksi jäi hajallaan olevan yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön kokoaminen yhtenäiseksi yhdyskuntaseuraamuslaiksi. Toteutuessaan uudistusta voi pitää tärkeänä lainsäädäntötekniisenä kohennuksena nykytilaan. Sisällöllisessä suhteessa toimikunnan työn tulokset jäivät melko vaatimattomiksi.

Yritykset sopimushoitoa koskevan sääntelyn sisällyttämiseksi seuraamusvalikoimaan torjuttiin toimikunnan työssä tällä kertaa viittauksin jo toteutuneeseen valvontarangaistusudistukseen, yleiseen resurssipulaan, seuraamusjärjestelmän uhkaavaan sekavuuteen sekä kustannusten jakoa koskeviin epäselvyyksiin. Vähittäisenä myönnytyksenä pyrkimyksille sisällyttää Suomen seuraamusjärjestelmään myös hoidollisia elementtejä toimikunta asettui kuitenkin yleisellä tasolla tukemaan mahdollisuuksia käyttää esimerkiksi päihdehuollon avohoidon ja laitoshoidon palveluita osana vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa.

Toimikunta pyrki luomaan aiempaa selvemmat pelisäännöt yhdyskuntaseuraamuksiin liitettävien toimintojen kustannusten jakoon. Esityksen mukaan Rikosseuraamuslaitos vastaisi täytäntöönpanoon kuuluvien toimintojen kustannuksista, kun taas tuomitun kotikunta vastaisi kunnallisten peruspalveluiden järjestämisestä ja maksamisesta. Myös yhdyskuntaseuraamusten määrittämiseen, valmisteluun ja täytäntöönpanoon liittyvää arviointi- ja lausuntotoimintaa ehdotetaan selkiinnytettäväksi. Ehdonalaisen vapauden valvontaan asettamisen harkintavaltaa esitetään väljennettäväksi. Ehdotuksen mukaan vanki voitaisiin asettaa valvontaan, jos valvonta olisi

²² Yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön kokonaisuudistus. Oikeusministeriön julkaisu 12/2012. Mietintöjä ja lausuntoja.

”erityisen perusteltua uusien rikosten ehkäisemiseksi.” Lainmuutos lisäisi toimikunnan arvion mukaan valvottavien määrää jonkin verran.²³

Yhdistelmärangaistus. Muista Pohjoismaista Tanskassa ja Norjassa on ollut vanhastaan käytössä mahdollisuus määrätä vankeus osin ehdollisena ja osin ehdottomana yhdistelmärangaistuksena. Asiallisesti samansisältöinen mahdollisuus on käytössä Ruotsissa yhdistelmän vankeus + suojeluvalvonta -muodossa. Myös Suomessa on aika ajoin keskusteltu yhdistelmärangaistuksen mahdollisuuksista (ks. pohdintoja teoksessa *Lappi-Seppälä* 1987). Rikoslakiprojektin johtoryhmä sekä asiaa valmistelleen työryhmän enemmistö suhtautuivat kuitenkin ajatukseen kielteisesti. Pääasiallisina perusteina oli ennen kaikkea pelko sanktiotason noususta sekä tarve pitää seuraamusjärjestelmä riittävän yksinkertaisena (ks. Vankeusrangaistusten vaihtoehtoja 1987, s. 22 ss.).

Tätä kirjoitettaessa yhdistelmärangaistus on jälleen ajankohtainen. Taustalla on Jyrki Kataisen hallitusohjelmaan kirjattu lausuma, jonka mukaan hallituskaudella selvitetään myös, ”olisiko perusteltua kehittää seuraamusjärjestelmää siten, että pitkiin ehdollisiin tuomioihin voitaisiin liittää lyhyt ehdoton rangaistus”. Oikeusministeriö asetti keväällä 2012 työryhmän arvioimaan, ”onko yhdistelmärangaistuksen ottaminen osaksi seuraamusjärjestelmää perusteltua”. Työryhmän asettamisen perusteista toimeksiannossa mainitaan ”julkinen arvostelu, jota on ajoittain yksittäistapauksissa kohdistettu tuomittujen vankeusrangaistusten ehdollisuuteen”, sekä ”se jyrkkä hyppäys rangaistusten ankaruusportaikossa, jota siirtyminen pitkästä ehdollisesta vankeusrangaistuksesta samanpituiseen ehdottomaan rangaistukseen merkitsee”. Tavoitteena on yhtäältä vastata ehdollisia tuomioita koskevaan julkiseen kritiikkiin ja toisaalta taata suhteellisuusperiaatteen tarkempi noudattaminen seuraamuksia määrättäessä, ilman turhan jyrkkiä hyppäyksiä eri seuraamusten välillä. Ryhmän tavoitteisiin kirjattiin myös tärkeänä työtä ohjaavana ja rajaavana tavoitteena, että ”yhdistelmärangaistuksen käyttöönotto ei lisäisi vankien määrää”.

Myös yhdistelmärangaistusta koskevat uudistuskaavailut osoittavat, että uusklassisesta rangaistusjärjestelmän yksinkertaisuuden tavoitteesta ollaan valmiita joustamaan aiempaa herkemmin, jos uudelle seuraamukselle löytyvät riittävän pätevät perusteet. Mutta näyttää myös siltä, että julkisen keskustelun paineet (tai sellaisiksi oletetut) suodattuvat aiempaa suoraviivaisemmin toimeksiantoihin ja uudistussuunnitelmiin (eivätkä siis pelkästään

²³ Ehdotuksen taustalla on vuoden 2006 vankeuslain jäännösrangaistusta koskevien muutosten aiheuttama valvottavien määrän jyrkkä lasku. Kun vanhoja jäännösrangaistuksia ei enää pidetä samalla tavoin hengissä kuin ennen (ns. ”roikkupohjat” katoavat vähitellen), jäännösrangaistusten pituus lyhenee. Tämä taas heijastuu valvonnan määräämiseen, koska jäännösrangaistuksen kesto on siinä keskeinen kriteeri.

eduskunnan lausumiin; vrt. edellä mitä lakivaliokunta totesi valvontarangaistukseen tekemänsä muutoksen yhteydessä). Yhdistelmä-rangaistukseen liittyviin riskeihin on toimeksiannossa toisaalta yritetty varautua edellytettäessä, ettei uusi rangaistusyhdistelmä lisäisi vankien määrää. Toisin sanoen, jos aikaisempiin ehdollisiin tulee lisättäväksi lyhyt ehdoton osuus, olisi joissain tapauksissa oltava mahdollista, että aikaisemmat ehdottomat korvautuisivat uudella ehdollisen ja ehdottoman muodostamalla yhdistelmävankeudella. Se, kuinka tähän tavoitteeseen päästään (vai päästäänkö), jää vielä nähtäväksi. Työryhmän työ on tätä kirjoitettaessa vielä kesken (toimeksianto päättyy 31.3.2013).

5. NUORET RIKOKSENTEKIJÄT – VIELÄ KERRAN

Nuorisorangaistuskokeilun vielä kestäessä oikeusministeriö asetti 10.10.2001 toimikunnan valmistelemaan nuorten rikosseuraamusjärjestelmän laaja-alaista uudistamista. Toimeksiannon mukaan tehtävänä oli kehittää järjestelmää niin, että nuorten yksilölliset tarpeet pystyttäisiin ottamaan nykyistä joustavammin huomioon sekä seuraamuksen valinnassa että täytäntöönpanossa. Vuonna 2003 julkaistussa mietinnössään toimikunta esitti lukuisia muutoksia mm. esitutkintamenettelyä sekä syyttämättä ja tuomitsematta jättämistä koskeviin säännöksiin. Toimikunta esitti myös nuorisorangaistuksen laajentamista alle 21-vuotiaina tehtyihin rikoksiin.

Nuorisotoimikunnan työtä jatkamaan asetettiin vuonna 2003 uusi Nuorisorikostyöryhmä. Ryhmän nimenomaisena tehtävänä oli pohtia myös nuorille suunnatun arestin käyttöönottoa. Vuonna 2004 julkaistun nuorisorikostyöryhmän mietinnön (OM 2004:12) uudistusten tavoitteena on ”parantaa laadullisesti nuorten rikosten käsittelyä sekä lisätä toimenpiteiden vaikuttavuutta”. Mietinnössä oli lopulta taivuttu myös arestin käyttöönottoon, ei kuitenkaan rangaistuksena vaan kotiarestin muotoisena pakkokeinona. Ehdotuksiin sisältyi myös syyttämättä ja tuomitsematta jättäminen sosiaalista selviytymistä edistävään hankkeeseen osallistumisen vuoksi sekä nuorisorangaistuksen laajentaminen ikäryhmään 18–20-vuotiaat. Työryhmä laati myös ehdotuksen lainsäädännöksi nuoren tilanteen selvittämisestä. Tämä osa ehdotuksista johti myös lainsäädäntöön, mutta varsinaiset seuraamuksia koskevat kaavailut jäivät toteutumatta.

Viimeisin nuoria koskeva ehdotus sisältyy vuonna 2012 yhdyskunta-seuraamustoimikunnan mietintöön. Toimikunta oli kiinnittänyt huomionsa jyrkkyyteen, jolla seuraamusjärjestelmä muuttuu nuoren täyttäessä 18 vuotta. Myös nuorten aikuisten ryhmässä nähtiin tarve nykyistä intensiivisemmille tukitoimille. Nuorisorangaistuksen laajentamisen sijasta nähtiin tarkoituksenmukaisemmaksi edetä asiassa yhdyskuntapalvelun suuntaan. Toimikunta esittikin uutena seuraamuksena alle 21-vuotiaana rikoksen

tehneille uutta valvonnalla ja tukitoimilla tehostettua yhdyskuntapalvelua. Seuraamus tulisi käytettäväksi tilanteissa, joissa tavanomaisen yhdyskuntapalvelun soveltamisedot eivät täyty. Ehdotus sai lausuntopalauteessa myönteistä kannatusta – kuten niin moni muukin toteutumatta jäänyt nuoria koskeva uudistusehdotus.

6. ENEMMÄN VALVONTAA VAARALLISILLE RIKOKSENUUSIJOILLE

Oikeusministeriö asetti 18 päivänä helmikuuta 2011 työryhmän, jonka tehtäväksi se antoi selvittää mahdollisuuksia vakavien väkivaltarikosten uusimisriskin vähentämiseen mm. arviointimenetelmiä kehittämällä. Tarve arviointimenetelmien kehittämiseen nousi keskustelun kohteeksi, kun elinkautisvanki surmasi kolme ihmistä puoli vuotta vapautumisensa jälkeen vuonna 2010.

Vuonna 2012 julkaistu mietintö sisälsi sekä käytännön toimenpide-ehdotuksia että esityksiä lain muuttamiseksi.²⁴ Näistä periaatteellisesti merkittävien on esitys liittää nykyiseen koko rangaistusajan suorittamiseen vankilassa kahden vuoden pituinen vapautumisen jälkeinen valvonta. Valvonnan sisältö määriteltäisiin yksilöllisen riskiarvion perusteella. Mahdollisia uusia valvontamääräyksiä olisivat ehdoton päihitteettömyys, tiettyjen lääkeaineiden käyttökielto, velvollisuus käyttää päihitteettömyyttä tukevaa uusintariikollisuuden ehkäisemiseksi tarpeellista lääkitystä sekä liikkumisen sähköinen valvonta. Valvontamääräys voisi koskea myös velvollisuutta osallistua päihdekuntoutukseen tai vastaavaan rikosten uusimista ehkäisevään toimintaan. Valvottava olisi lisäksi velvollinen osallistumaan valvontatapaamiisiin ja pitämään sovitulla tavalla yhteyttä valvojaansa. Lähtökohtana on, että valvonta kestäisi kaksi vuotta. Vähintään kuusi kuukautta kestänyt valvonta voitaisiin kuitenkin lakkauttaa, jos sen jatkamista pidettäisiin valvottavan tilanteesta tehdyn kokonaisarvion perusteella selvästi tarpeettomana. Päätösvalta asiassa olisi Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksiköllä. Valvontamääräysten törkeästä rikkomisesta voitaisiin tuomita vankeutta enintään kolme kuukautta, ja se tuomittaisiin aina ehdottomana.

Työryhmä esitti myös riskin arvioinnin tehostamista väkivalta- ja seksuaalirikosten uusijoilla sekä kaikilla taposta tai murhasta tuomituilla. Näissä vankiryhmissä nykyisen ehdonalaisen vapauden valvonnan keinovalikoimaa voitaisiin riskiarvion perusteella laajentaa. Uutta mahdollista

²⁴ Vakavan väkivallan vähentäminen. Oikeusministeriön julkaisu 37/2012. Mietintöjä ja lausuntoja.

sisältöä olisivat päihteettömyysvaatimus, tietyn lääkeaineen käyttökielto, päihdeettömyyttä tukeva lääkehoito sekä sähköinen valvonta. Työryhmän arvion mukaan tämä toisi vuosittain noin 150 vankia uuteen tiukennettuun valvontaan.

Poliisiviranomaisten ja rikosseuraamusalan välisen tiedonkulun parantamiseksi kaikkien näihin ryhmiin kuuluvien väkivalta- tai seksuaalirikoksesta tuomittujen vapauttamisesta tulisi ilmoittaa poliisille. Työryhmä ehdotti myös päihdekuntoutuksen ja uusintarikollisuutta vähentävien toimintaohjelmien lisäämistä vankiloissa.

Ehdotettujen käytännön toimien laajasta kirjosta huolimatta suunnitelmien ytimessä on vaarallisille rikoksenuusijoille suunnattu uusi kahden vuoden pakollinen valvonta. Tämä on merkittävä kovennus nykyjärjestelmään, jossa ns. koko rangaistusaikaa suorittavat vapautuvat valvottuun koevapauteen viimeistään kolme kuukautta ennen vapautumistaan. Uudistusta perustellaan sillä, että ”nykyjärjestelmässä koko rangaistusaikaa suorittavat ovat ehdonalaisen vapauden valvonnan puuttuessa jääneet täysin ilman valvontaa”. Toisaalta koko rangaistusaikaa suorittavat vangit vapautuvat lähtökohtaisesti valvottuun koevapauteen, johon sisältyy myös valvonta. Rikosseuraamuslaitoksesta saadun tiedon mukaan kaikki vapautuvat eivät toisaalta halua valvontaan, vaan istuvat mieluummin koko rangaistusajan loppuun saakka. Koevapauden ja valvonnan kesto on sekin verraten lyhyt (3 kk). Valvonnan lyhyys on toisaalta seuraus siitä, että tuomittua on pidetty sillä tavalla vaarallisena, että pidennetty laitos aika on ollut perusteltua. Kun tästä nyt sitten seuraavassa vaiheessa päätellään, että valvontaa on pidennettävä, koska ehdonalaisen vapauden kesto ja siihen liittyvä se on jäänyt liian lyhyesti suhteessa henkilön vaarallisuuteen, jää tästä kaikesta lopputulokseksi järjestely, jolla vaaralliseksi katsottujen rangaistusten tosiallista kestoa on kasvatettu nimellisesti kahdella vuodella (mutta tosiasiallisesti tätä vähemmän).

VI. YHTEENVETO JA KESKUSTELUA

Kriisiaikojen kriminaalipolitiikka oli olennaisilta osiltaan reagoimista rikollisuuden kasvukausiin. Merkittävin päättäjien tunnistama keino oli rikoslaki, eritoten vankeusrangaistus. Ja vahvimpana vaikutustapana nähtiin vankilan pelote- ja eristämisaikutus. Puolipaniikinomaista reagoimista seurasivat sitten usein käytännön syiden sanelemat korjausliikkeet, joilla pyrittiin helpottamaan rikollisuusmuutosten ja niihin liittyvien politiikka-toimien yhdessä luomaa tilanahtautta maan vankiloissa.

Sotien jälkeiset rikollisuuspiikit tasoittuivat nopeasti. Yhteiskunnallisten olojen normalisoitumisen myötä myös rikoslainkäytössä palattiin sotia edeltäneille linjoille. Rangaistuskäytännöt lievenivät edelleen kautta 1950-luvun, mutta tämä tapahtui ennen kaikkea tuomioistuinten oman toiminnan kautta. Virallisen kriminaalipoliitiikan henki oli vielä pitkälle 1950-luvulle rankaisuhakuinen. Kriminaalipoliittisen ajattelun muutos ja lainuudistukset antoivatkin odottaa itsessään aina 1960-luvun jälkipuoliskolle saakka.

1960-luvun lopun kriminaalipoliittisen ajattelun murros oli osa sosiaalipoliittisen järjestelmän uudelleen arviointia. Murros liittyi historiallisesti ja ideologisesti pohjoismaisen hyvinvointivaltion syntyyn Suomessa. Vahvistuvan hyvinvointivaltion perustehtävät – hyvinvoinnin ja elämisen laadun kohottaminen ja etujen ja rasitusten sosiaalisesti oikeudenmukainen jakaminen – kirjattiin suoraan myös kriminaalipoliitiikan tavoitteenasetteluun: ”Rikollisuudesta ja sen kontrolloinnista aiheutuvien haittojen minimoiminen sekä näiden haittojen oikeudenmukainen jakaminen eri osapuolten, tekijän, uhrin ja yhteiskunnan kesken” (*Törnudd* 1996 ja laajemmin *Lahti* 1972). Hyvinvointivaltion yhteisvastuuarvot, sosiaalisen tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden ideaalit heijastuivat myös tapaan tarkastella rikollisuusongelmaa ja sen korjauskeinoja. Rikollisuus nähtiin muiden yhteiskunnallisten ongelmien tavoin perusteiltaan sosiaalisena kysymyksenä, johon korjaus oli saatavissa sosiaalisin reformein sekä hyvinvoinnin ja tasa-arvon lisäämisen kautta. Kuten sanonta kuului, hyvä sosiaalipoliittikka on parasta kriminaalipoliittikkaa.

Asetelmaan liittyy myös yksi selitystä kaipaava paradoksi: miksi juuri hyvinvointivaltion vahvistumiseen yhdistyi pyrkimys puhdistaa rikosioikeudesta hoidolliset elementit? Osavastaus löytyy sosiaalihuollon periaatelinjauksista, joilla oikeusturvan nimissä tahdottiin päästä eroon kaikista pakkoa sisältävistä hoitotoimista (ks. Sosiaalihuollon periaatemietintö 1968). Rangaistusjärjestelmä perustui pakkoon, joten mahdollisuudet sisällyttää siihen yleisen sosiaalitoimen mukaisia ohjelmia olivat jo lähtökohtaisesti kehnot. Toiseksi, kuten pohjoismaisen keskustelun kirjoituksellaan ”Konservatiivista ja radikaalia kriminaalipoliittikkaa” avannut *Inkeri Anttila* (1967) on painottanut, hoitoideologian kritiikki oli nimenomaan *pakkohoidon* kritiikkiä. Hoidossa ja kuntoutuksessa ei ollut itsessään mitään vikaan, kunhan sitä ei käytetty väärin perustein ja verhona, jonka suojassa valtio kuritti kansalaisiaan. Vaurastuvan hyvinvointivaltion uskottiin vahvistuvan jatkossakin ja tavalla, joka mahdollistaisi myös marginaaliryhmien tarpeista huolehtimisen kunnallisten normaalipalvelujen voimin. Rangaistusjärjestelmään ei tarvinnut liittää hoidollisia elementtejä, koska vahvistuvat kunnalliset sosiaali- ja terveyspalvelut hoitaisivat tämän puolen. Paitsi, että hoidolliset elementit olisivat olleet tarpeettomia, olisivat ne olleet myös ristiriidassa uusien sosiaalihuollon peruseriaatteiden kanssa.

Usko hyvinvointivaltion jatkuvaan kasvuun pysähtyi viimeistään 1990-luvun lamaan. Tähän vaiheeseen kiinnittyy myös liberaalia kriminaalipolitiikkaa seurannut punitiivinen käänne. Sen taustalla on joukko sosiaalisia, taloudellisia, demografisia ja poliittisia yhteiskunnan rakennemuutoksia. Suomalaisilla riitti 1990-luvulla huolenaiheita. Joutuimme kovimpaan läntisiä demokratioita koetelleeseen lamaan sitten 1930-luvun. Seurasivat jyrkkä työttömyyspiikki, sosiaalipalvelujen leikkaukset ja tuloerojen kasvu. Neuvostoliiton hajoamisen myötä rajat olivat avautuneet, ulkomaalaisten väestöosuus oli vahvassa kasvussa ja media kertoi huolestuttavia uutisia itämafan maihinnoususta. Syntynyttä epävarmuutta tuskin lievensi liittyminen monelle suomalaiselle tuntemattomaan Euroopan Yhteisöön.

Ihmisten taloudellisen ja sosiaalisen turvallisuuden perustekijät olivat järkkyneet, ja tämä heijastui myös kasvaneina rikospelkoina. Näyttäisikin siltä, ettei kriminaalipolitiikkamme käännettä sittenkään parane liittää yksittäisten toimijoiden tai kriminaalipolitiikan kriitikoiden puheenvuoroihin. Olennaisempaa on kysyä, mistä nuo puheenvuorot kumpusivat sekä mistä ne löysivät niille otollisen kuulijakuntansa. Kansainväliset vertailut kertovat, kuinka kriminaalipolitiikan kiristyminen kulkee käsi kädessä kasvavan turvattomuuden, sosiaalisen ja taloudellisen epätasa-arvon, suurten tuloerojen, heikon poliittisen legitimitetin, alhaisen sosiaalisen luottamuksen sekä korkeiden rikospelkojen kanssa.²⁵ Useimmat näistä tekijöistä olivat liikkeessä huonompaan suuntaan 1990-luvun Suomessa. Tässä rakenteellisessa ympäristössä kovan kriminaalipolitiikan tekeminen oli helppoa; liberaalin uudistuslinjan jatkaminen ei ehkä olisi ollut tyystin mahdotonta, mutta kuitenkin poliittisesti ilmeisesti liian haastavaa. Lopputuloksena oli taipuminen suurelta osin Ruotsista kuljetettujen punitiivisten ratkaisumallien seuraamiseen – mutta kuitenkin valikoiden ja usein pehmennetyssä muodossa.

Vuosituhanen vaihteessa koetut pahimmat pelot suomalaisen kriminaalipolitiikan radikaalista suunnanmuutoksesta ovat sittemmin osoittautuneet, jolleivät ehkä aiheettomiksi, niin ennenaikaiseksi ainakin vankiluvuin mitaten. Vankiluvut ovat kuitenkin vain yksi kriminaalipolitiikan mittareista; ne soveltuvat pitkän aikavälin tarkasteluihin sekä laajoihin kansainvälisiin vertailuihin. Yksityiskohtaisempi analyysi vaatisi näkökulman laajentamista kriminalisointiratkaisuista ja vankilan käytöstä myös muihin

²⁵ Kriminaalipolitiikan rakenteellisten ja kulttuuristen taustekijöiden dynamiikka on tarkasteltu lähemmin vertailevien empiiristen aineistojen pohjalta kirjoituksissa *Lappi-Seppälä* 2008 ja 2011a; ks. pohjoismaista näkökulmaa painottavista historiallisista ja vertailevista tulkinnoista *Pratt* 2008 sekä *Pratt & Ericsson* 2013; eurooppalaisista keskusteluista ks. *Snacken et al.* 2012.

seuraamuksiin. Siihen ei käytössä ollut tila antanut mahdollisuuksia.²⁶ Oikeus- ja täytäntöönpanoviranomaisten ohella tarkasteluun olisi otettava myös muiden viranomaisten ja toimijoiden (ml. poliisitoimi ja lastensuojelu) käytännöt. Valmiiden lainsäädäntöratkaisujen ohella huomio tulisi kiinnittää myös suunnittelu- ja lainvalmisteluprosesseihin (mistä aloitteet tulevat, keitä valmistelussa kuullaan ja mitkä tahot vaikuttavat tehokkaimmin lopputuloksiin – ja millaisin argumentein), mikä on median kriminaalipoliittinen rooli ja miten se on muuttunut. Päällimmäinen havainto on, että jokseenkin kaikissa näissä tekijöissä on tapahtunut merkittäviä muutoksia viimeisten 20 vuoden aikana, mutta varsinainen analyysi odottaa kuitenkin vielä tekijäänsä.

Miltä sitten lähivuosien kriminaalipoliitiikkamme tulee näyttämään? Ruotsin esimerkkiä seurattaessa luvassa on kasvava määrä uhrin oikeuksien nimissä tehtyjä kontrollin tiukennuksia, joita sitten joiltain osin pehmennetään suomalaisen traditioon paremmin istuviksi. Mitä tulee itse seuraamusjärjestelmän sisältöön, sen uudistaminen jatkuu ”yhdyskuntamyönteisissä merkeissä”, kuitenkin siten, ettei uudistuksilla saa olla resurssivaikutuksia (etenkään kunnille). Kuntoutuksen tavoite nähdään yhä tärkeämpänä, siihen vain pitäisi päästä ilman kustannuksia.

²⁶ Tarkkaavainen lukija havainnee, että 2000-luvun uudistuskaavailuista tarkasteluihin oli valikoitunut yksinomaan seuraamuspuolen hankkeita. Selitys ”otannan vinoumalle” on luonnollinen. Yksittäisiä rikoksia koskevia hankkeita ei näy *suunnitelmien* esittelyssä suureksi osaksi sen vuoksi, ettei näitä hankkeita ei juurikaan suunnitella, ne *toteutetaan*; poliittisilla päätöksillä tarkasti rajattujen toimeksiantojen mukaisina. Kuten toisessa yhteydessä on yksityiskohtaisemmin osoitettu (*Lappi-Seppälä* 2007), seuraamusuudistusten ja erityisen osan uudistusten välillä on selvä ero. Jälkimmäiset ovat ”politiikkavetoisia”. Ne ovat ennen kaikkea poliittisesti motivoituja vastauksia (oletetun) yleisen mielipiteen, median, kansainvälisten velvoitteiden (tai sellaisiksi tulkittujen) ja painostusryhmien vaatimuksiin. Seuraamusjärjestelmään tehdyt muutokset ovat usein voimakkaammin asiantuntijavetoisia. Ne perustuvat soveltamiskäytännöistä saatavien kokemusten hyväksikäyttöön, seuraamusten sisällön kehittytyöhön sekä saatavilla olevien kansainvälisten ratkaisumallien hyödyntämiseen. Ero näkyy paitsi suunnitteluvaiheen kestossa, ennen kaikkea uudistusten vaikutussuunnassa. Likipitään kaikki viimeisten 20 vuoden ajan erityisen osan uudistukset ovat ankaroitaneet järjestelmää, samalla kun seuraamuspuolen uudistuksilla on etsitty keinoja, joilla purkaa vankeinhoidon puolelle näin luotuja paineita.

LÄHTEET

- Aho, T.* (1981). Vankiluvun kehitykseen vuosina 1881–1978 vaikuttaneista tekijöistä. Teoksessa Suomen vankeinhoidon historiaa 1: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen (toim. Elina Suominen). Valtion painatuskeskus. Helsinki, 231–266.
- Aho, T. & Karsikas, V.* (1981). Vankien taustaan ja vankilukuun liittyviä tilastoja 1881–1978. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 3/1980. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Helsinki.
- Alternativer til frihedsstraf – et debatoplæg. Betænkning nr. 806. København 1977.
- Anttila, I.* (1967). Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1967, 237–251.
- Anttila, I.* (1981). Kansainväliset vaikutteet Suomen vankeinhoidon kehityksessä. Teoksessa Suomen vankeinhoidon historiaa 1: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen (toim. Elina Suominen). Valtion painatuskeskus. Helsinki, 325–354.
- Aubert, V. & Mathiesen, T.* (1962). Forbrytelse og sygdom. Tidsskrift for Samfunnsforskning 3:169–192.
- Balvig, F.* (2004). When Law and Order returned to Denmark. Journal of Scandinavian Studies in Criminology 5:167–187.
- Bondeson, U.* (1977). Kriminalvård i frihet. Stockholm 1977.
- Bruhn, A., Lindberg, O. & Nylander, P.-Å.* (2012). A harsher prison climate and a cultural heritage working against it: subcultural divisions among Swedish prison officers. Teoksessa: Ugelvik & Dullum 2012.
- Börjeson, B.* (1966). Om straffens verkningar. Stockholm 1966.
- Christie, N.* (1960). Tvangsarbeid og alkoholbruk. Oslo 1960.
- Christie, N.* (1968). Changes in Penal Values. Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 2. Universitetsforlaget. Oslo, 161–172.
- Danielsson, P. & Mäkipää, L.* (2012). Systemaattinen kirjallisuuskatsaus sähköisen valvonnan vaikuttavuuteen. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 114.
- Demker, M. & Duus-Otterström, G.* (2009). Realigning criminal policy. Offender and victim in the Swedish party system over time. International Review of Sociology. Vol 19, No 2, July 2009, 273–296.
- Dünkel F., Lappi-Seppälä T., Morgenstern C., & van Zyl Smit D.* (eds.) (2010). Kriminalität, Kriminalpolitik, strafrechtliche Sanktionspraxis und Gefangenenraten im europäischen Vergleich. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Godenburg: Band 37.

- Eriksson, L. D.* (toim.) (1967). Pakkoauttajat. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Galtung, J.* (1959). Fengelssamfunnet. Universitetsforlaget. Oslo.
- Garland, D.* (2001). The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society. The University of Chicago Press.
- Goffman, E.* (1961). Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates. Anchor Books.
- Greve, V.* (2007). Trends in Prison Law. Teoksessa Festschrift in Honour of Raimo Lahti. Edited by Kimmo Nuotio. Publications of the Faculty of Law. University of Helsinki, 307–332.
- Hannula, I.* (1981). Vankeinhoitoon liittyvän lainsäädännön historiaa 1881–1975. Teoksessa Suomen vankeinhoidon historiaa 1: Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen (toim. Elina Suominen). Valtion painatuskeskus. Helsinki, 85–177.
- Hannula, I.* (2004). Rikosoikeudellinen järjestelmä kriisissä. Tutkimus kansalaissodan ja 1930-luvun alun kriisin vaikutuksesta vankilukuun, rikoslainsäädäntöön ja oikeudenkäyttöön. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki.
- Heckscher, S., Snare, A., Takala H. & Vestergaard J.* (red.) (1980). Straff och rättfärdighet. P. A. Norstedt & Söners Förlag. Stockholm.
- Heinonen, O.* (1974). Suomen kriminaalipoliittisen päätöksenteon kehitys. Teoksessa Anttila, Inkeri – Heinonen, Olavi – Koskinen, Pekka – Lahti, Raimo 1974: Rikollisuus ongelmana. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki, 93–128.
- Hildebrandt, S.* (red.) (2012). Nordisk statistik for kriminalforsorgen i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige 2006–2010. Direktoratet for Kriminalforsorgen. Copenhagen.
- Hinkkanen, V.* (2010). Sakon muuntorangaistuksen vähentämisen vaikutukset. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Verkkokatsauksia 16/2010. <http://www.optula.om.fi/1290609357479>
- Hofer, H. von, Lappi-Seppälä, T. & Westfelt, L.* (2012). Nordic Criminal Statistics 1950–2010. Summary of a report. 8th revised edition. Stockholms universitet. Kriminologiska institutionen. Rapport 2012:2.
- Hyvinvointivaltion kriminaalipolitiikkaa (2006). Oikeusministeriö. Kriminaalipoliittinen osasto. Toiminta ja hallinto 2007:13.
- Kainulainen, H.* (2009). Huumeiden käyttäjien rikosoikeudellinen kontrolli. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 245. Helsinki.
- Kinnunen, A.* (2008). Kriminaalipolitiikan paradoksi. Tutkimuksia huumausainerikollisuudesta ja sen kontrolloinnista Suomessa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 233. Helsinki.

- Koskinen, P.* (1996). Ajatuksia rikosoikeudesta julkisena oikeutena. Teoksessa Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996 (toim. Raimo Lahti). Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos, Helsingin yliopisto. Helsinki, 129–133.
- Lahti, R.* (1972). Rikollisuudesta johtuvien kustannusten vähentämisestä ja jakamisesta. Oikeustiede–Jurisprudentia II, 1972:1, 212–313.
- Lahti, R.* (1977) Suomen rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän kehitysvaiheista. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos, Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A n:o 3. Turku.
- Lappi-Seppälä, T.* (1987). Rangaistuksen määräämisestä I – Teoria ja yleinen osa. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 173. Vammala. LII + 693 s. Väitöskirja.
- Lappi-Seppälä, T.* (2003). Muuttuuko kriminaalipolitiikka – ja mihin suuntaan? Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII Pekka Koskiselle 1.1.2003 omistettu (toim. Raimo Lahti & Tapio Lappi-Seppälä). Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki, 155–180.
- Lappi-Seppälä, T.* (2006). Rangaistuskäytännön hinta. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoituksia VIII Raimo Lahdelle 2006 omistettu (toim. Petri Jääskeläinen, Pekka Koskinen & Martti Majanen). Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki, 181–214.
- Lappi-Seppälä, T.* (2007). Penal Policy in Scandinavia. Teoksessa Tonry M. (ed.) Vol. 36 of Crime and Justice: A Review of Research. Chicago: The University of Chicago Press, 217–295.
- Lappi-Seppälä, T.* (2008). Trust, Welfare, and Political Culture: Explaining Difference in National Penal Policies. Teoksessa Tonry M. (ed.) Vol. 37 of Crime and Justice: A Review of Research. Chicago: The University of Chicago Press, 313–387.
- Lappi-Seppälä, T.* (2009). Imprisonment and Penal Policy in Finland. In: Scandinavian Studies in Law 54 (ed. Peter Wahlgren). Stockholm University of Law Faculty.
- Lappi-Seppälä, T.* (2011a). Explaining Imprisonment in Europe. European Journal of Criminology 8(4): 303–328.
- Lappi-Seppälä, T.* (2011b). Nordic Youth Justice: Juvenile Sanctions in Four Nordic Countries. Teoksessa: Tonry & Lappi-Seppälä 2011, 199–264.
- Lappi-Seppälä, T.* (2011c). Vaikuttivatko lainmuutokset? Pohdintoja rikosoikeudellisen järjestelmän muutosvaikutuksista. Teoksessa Lainvalmistelu, tutkimus, yhteiskunta. Jyrki Talan juhla kirja. Turun yliopisto.
- Lappi-Seppälä, T.* (2012). Penal Policies in the Nordic Countries 1960–2010. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention 13:85–111.

- Lehtimaja, I.* (2011): Huomioita vapausrangaistuksen vaihteluista ja kriminaalipoliittisen järjestelmän muutoksista 1900-luvulla. Kriminologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta.
- Lång, K. J.* (1989). Vankiluku: kriminaalipoliitiikan tulostittari. Teoksessa Rikosoikeuden juhluvuonna 1989. Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI (toim. Raimo Lahti). Suomalainen Lakimiesyhdistys. Vammala, 271–297.
- Marttunen, M.* (2008). Nuorisorikosoikeus. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 236. Helsinki.
- Mohell, U. & Pajuoja, J.* (2006). Vankeuspaketti. Tietosanoma. Helsinki.
- Mäkipää, L.* (2010). Valvotun koevapauden toimeenpano ja sovellettavuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 249. Helsinki.
- Nytt Straffsystem. Brå. Rapport 1977:7. Stockholm.
- Oikeusministeriön kriminaalipoliittinen ohjelma 1999. Oikeusministeriön lainvalmisteluosasto 1999.
- Olafsdottir, H. & Bragadottir, R.* (2006). Crime and criminal policy in Iceland: Criminology on the margins of Europe. *European Journal of Criminology* 3(2)221–253.
- Om kriminalpolitiken. Stortingmelding nr 104 (1977–78). Oslo 1978.
- Pratt, J.* (2008). Scandinavian exceptionalism in an Era of Penal Excess. Parts I and II. *48 British Journal of Criminology*, 119–37, 275–292.
- Pratt, J. & Eriksson, A.* (2013). Contrasts in Punishment. An explanation of Anglophone excess and Nordic exceptionalism. Routledge. London and New York.
- Rikosoikeuskomitean mietintö. Komiteanmietintö 1976:72.
- Snacken, S. & Dumortier, E.* (2012). Resisting Punitiveness in Europe. Welfare, Human Rights and Democracy. Routledge. London and New York.
- Storgaard, A.* (2009). The Youth sanction – a Punishment in Disguise. In: *Scandinavian Studies in Law* 54 (ed. Peter Wahlgren). Stockholm University of Law Faculty.
- Sähköinen valvonta. Oikeusministeriön työryhmämietintöjä 2007:17.
- Tham, H.* (2001). Law and order as a leftist project? Punishment & Society. *The International Journal of Penology*, Vol. 3. No. 3. Sage Publications, 409–426.
- Tham, H.* (2005). Swedish Drug Policy and the Vision of the Good Society. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 6: 57–73.
- Tham, H.* (ed.). (2003). Forskare om narkotikapolitiken (Researchers on Swedish Drug Policy). Stockholm University. Department of Criminology. Rapport 2003:1. (www.crim.su.se)

- Tham, H.* in collaboration with *Rönnelid, A.* and *Ryrrebro, L.-L.* (2011). The Emergence of the Crime Victim: Sweden in a Scandinavian context. Teoksessa: *Tonry & Lappi-Seppälä* 2011, 555–611.
- Tonry, M.* (2007). Determinants of Penal Policies. Teoksessa *Tonry, M.* (ed.) Vol. 36 of *Crime and Justice: A Review of Research*. Chicago: The University of Chicago Press, 1–48.
- Tonry, M.* (2011). *Punishing Race. A Continuing American Dilemma*. Oxford University Press.
- Tonry, M. & Lappi-Seppälä, T.* (eds.) (2011). *Crime and Justice in Scandinavia*. Vol. 40 of *Crime and Justice: A Review of Research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Traskman, P.-O. & Kyvsgaard, B.* (2002). Vem eller vad styr straffrättspolitiken. Teoksessa *Flores juris et legum*. Festskrift till Nils Jareborg. Iustus förlag. Uppsala, 607–636.
- Traskman, P.-O.* (2004). Drug Control and Drug Offences in the Nordic Countries: A Criminal Political Failure too often Interpreted as a Success. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 5:236–256.
- Törnudd, P.* (1993). Fifteen Years of Decreasing Prisoner Rates in Finland. National Research Institute of Legal Policy. Research Communication 8. Helsinki.
- Törnudd, P.* (1996) *Facts, Values and Visions. Essays in Criminology and Criminal Policy*. Helsinki.
- Ugelvik, T. & Dullum, J.* (2012). *Penal Exceptionalism? Nordic prison Policy and Practice*. Routledge. London and New York.
- Usitalo, P.* (1968). *Vankila ja työsiirtola rangaistuksena*. Helsinki.
- Wacquant, L.* (2010). *Punishing the Poor*. Duke University Press. London.
- Vankeusrangaistusten vaihtoehtoja. Rikoslakiprojektin ehdotus.* Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 4/1987.
- Vankien sähköiset valvontamenetelmät.* Oikeusministeriö. Lausuntoja ja selvityksiä 2006:1.
- Vestergaard, J.* (1991). Juvenile Contracting in Denmark: Paternalism revisited. Teoksessa *Snare, A.* (ed.), *Youth, Crime and Justice*. Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 12, 73–97.
- Victor, D.* (1995). Politics and the Penal System – A Drama in Progress. Teoksessa *Beware of Punishment. On the Utility and Futility of Criminal Law*. Edited by Annika Snare. Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 14. Pax Forlag, Oslo.
- Yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön kokonaisuudistus.* Oikeusministeriön julkaisu 12/2012. Mietintöjä ja lausuntoja.

LIITE: YLEISPIIRTEINEN KATSAUS ITSENÄISYYDEN AJAN KRIMINAALIPOLITIIKAN REFORMEIHIN

Vaikutus- suunta ja voimakkuus	Lainuudistus (voimaantuloajan mukaan)
KRIISIAJAT JA NIISTÄ TOIPUMINEN	
- - -	1918 Laki ehdollisesta rangaistustuomiosta
- - -	1918–1927 Valtiorikosvankien armahduksia
+ +	1919 Kieltolaki
-	1921 Päiväsakkojärjestelmän käyttöönotto
+ + +	1922 Kieltolain ja juopumussäännösten koventaminen
+	1930 Kommunistilait
- / +	1930 Kovennettu vapausrangaistus (ns. vesileipärangaistus)
- - -	1931 Ehdonalaisen vapauttaminen mahdolliseksi jo kun rangaistuksesta kärsitty 2/3
-	1932 Ehdollisen rangaistustuomion käytön rajoittaminen
- - -	1932 Kieltolain kumoaminen
+ +	1932 Vaarallisten rikoksenuusijoiden eristäminen
+ +	1937 Rattijuopumusrangaistusten koventaminen
+ +	1939 Turvasäilöasetus (447/39) tasavallan suojelulain nojalla
+ +	1939 Uusimista koskevien säännösten muuttaminen
-	1943 Laki nuorista rikoksentehtäjästä
-	1945 Armahdukset
+ + +	1946 Omaisuusrikoksista säädettyjen rangaistusten koventaminen
- -	1946 Työsiirtolat
-	1948 Ehdollisen tuomion soveltamisalan laajentaminen
+	1948 Työlaitosten käytön laajentaminen (elatusapupinnarit)
+ + +	1950 Rattijuoppousrangaistusten koventaminen
+	1950 Täytäntöönpanon kiristäminen kuritushuoneissa (kaikki aloittivat pakkoluokassa)
+	1952 Lapsiin kohdistuvien siveellisyysrikosten rangaistusten koventaminen
-	1954 Nuoria rikoksentehtäjiä koskeva uudistus
+ + +	1954 Pakkolaitosuudistus
+	1954 Lapsiin kohdistuvien siveellisyysrikosten rangaistusten koventaminen
- -	1954 Tutkintavankeusajan huomiointi tuomiossa
- -	1955 Avolaitosjärjestelmän laajentaminen

LIBERAALI REFORMIKAUSI	
--	1963 Sakon muuntorangaistuksen käytön vähentäminen
--	1966 Ehdonalaisen vapauttamisen edellytysten lieventäminen: rangaistuksen suorittamisen vähimmäisvaatimus 6 kk:sta 4:kk:een
--	1967 Suomen itsenäisyyden juhluvuoden armahdus
--	1969 Juopumuksen yleisellä paikalla dekriminialisointi
-	1969 Sakon muuntorangaistusmenettelyn muutokset
-	1969 Henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia koskevien säännösten uudistus: pääsäännöksi puhdas tahallisuusvastuu
--	1970 Vankilomajärjestelmä
--	1972 Varkausrikosten rangaistussäännöksiä lieventäminen
+	1972 Huumausainerikosten rangaistusten koventaminen
--	1971 Pakkolaitosuudistus: eristämisen edellytyksiä kiristettiin
-	1971 Aborttilainsäädännön lieventäminen
+	1972 Salakatselun ja -kuuntelun kriminalisointi
-	1973 Tutkintavankeusajan vähentäminen kokonaisuudessaan rangaistusta mitattaessa
--	1975 RTA-uudistus: ehdonalaisen vapauttamisen kriteerien lievennys
-	1976 Ehdollisen vapausrangaistuksen käytön laajennus
--	1977 Rangaistuksen mittaamissäännöstö: uusimisvaikutusta lievennettiin
-	1977 Päiväsakkouudistus: bruttoperiaate ja päiväsakon vähimmäismäärän korotus
---	1977 Rattijuopumuslainsäädännön uudistus: sakkoja ja ehdollista vankeuden sijaan
-	1989 Sakon muuntosuhdetta lievennetty
---	1989 Rangaistuksen vähimmäisaika ennen ehdonalaista vapauttamista 3kk:sta 14 päivään
-	1989 Vankeusrangaistuksen soveltamisen rajoitukset koskien nuoria rikoksentekejiä
-	1990 Pidätysaikojen lyhentäminen
--	1991 Omaisuusrikoksia koskevien rangaistussäännösten lieventäminen (rikoslakiprojektin I-paketti)
+	1991 Talousrikoksia koskevien rangaistussäännöksiä koventaminen
-	1991 Rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumisen laajennus
--	1992 Yhdyskuntapalvelu kokeilukäyttöön

PUNITIIVINEN KÄÄNNE	
+	1993 Huumausainerikoksia koskevien rangaistussäännöksiä kovennus
+	1994 Törkeää rattijuopumusta koskevan promillerajan alentaminen 1.5 -> 1.2 ‰
-/+	1996 Laki nuorisorangaistuksen kokeilemisesta
- - -	1997 Yhdyskuntapalvelun vakiinnuttaminen ja käytön laajentaminen
+	1995 Yksityisellä paikalla tehty pahoinpitely virallisen syytteen alaiseksi
++	1999 Raiskausrangaistusten korotus
+	1999 Vankiloiden huumekontrollin tiukennus.
-/+	2000 Ehdollisen vankeuden laajennus (yhdyskuntapalvelu pitkien ehdollisten tehosteeksi)
+++	2001 Törkeän pahoinpitelyn vähimmäisrangaistusten korotus
+	2001 Huumausaineen käyttörikosuudistus ja sakotuksen lisääminen
+	2002 Poliisivaltuuksien ja pakkokeinojen laajennus
+	2002 Ajoneuvon "käyttövarkaudesta" uusi rikosnimike ja rangaistusten kovennus
+	2002 Doping-rikos
+	2003 Terrorismi ja osallistuminen rikollisjärjestön toimintaan
+	2003 Huumeille nollaraja liikenteessä
+	2004 Poliisivaltuuksien laajennus: telekuuntelu
+	2004 Syyttämättä jättämisen supistaminen parisuhdeväkivaltatauksissa
+	2005 Ihmiskauppaa, paritusta ja lapsipornografiaa koskevien rangaistusten kovennus
-/+	2004 Nuorisorangaistuksesta pysyvä
+	2006 Prostituutiopalvelujen käytön kriminalisointi
VANKILUKUJEN HALLINTAA JA KRIMINALISOINTIEN KIRISTYSTÄ	
- -	2006 Vankeuspaketti
-	2006 Sovittelun valtakunnallistaminen (sovittelulaki)
- -	2006 Sakon muuntorangaistuksen käytön vähentäminen (max 20 päiväsakon rangaistukset)
- -	2007 Sakon muuntorangaistuksen käytön vähentäminen (kaikki rangaistusmääräykset)
+	2011 Parisuhdeväkivallan määrittely (vähintään) tavalliseksi pahoinpitelyksi
+	2011 Eläinsuojelu-, metsästys- ja ympäristörikosten rangaistusten kovennus
+	2011 Ammattimaisen vesiliikenteen promillerajan lasku
++	2011 Lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevien rangaistusten kovennus
++	2011 Raiskauksen tunnusmerkistön laajennus
-	2012 Valvontarangaistuksen käyttöönotto

RIKOSOIKEUSTIEDE JA RIKOSOIKEUDEN YLEISET OPIT – KEHITYSSUUNTIA 1960-LUVULTA 2010-LUVULLE

Raimo Lahti

1. ALUKSI

Pekka Koskisen muistojulkaisussa on teeman taustaksi syytä lainata hänen perusoppikirjansa seuraavat lausumat rikosoikeustieteen ja rikosoikeuden yleisten oppien asemasta ja sisällöstä:¹

”Rikosoikeustieteen perinteinen ydinalue on rikosoikeusdogmaattinen tutkimus (rikoslainoppi). Sen tehtävänä on rikosoikeudellisten säännösten tulkinna ja systematisointi. Oikeudenalan yleisten oppien järjestelmän rakentaminen ja kehittäminen on oikeusdogmaattisen tutkimuksen tärkeä tehtävä.”

”Pedagogisesti selkeän, sisäisesti mahdollisimman ristiriidattoman ja kriminaalipoliittisesti tarkoituksenmukaisen yksityiskohtaisen järjestelmän rakentaminen rikosoikeuden yleisistä opeista on pysyvä haaste rikosoikeuden tutkijoille. Lopullista, ainoaa oikeaa vastausta tähän haasteeseen ei ole odotettavissa.”

Pekka Koskisen rikosoikeustiedettä koskeva käsitys on näistä lausumista ilmenevää huomattavasti moniulotteisempi. Hän luki samassa oppikirjassa rikosoikeustieteeseen laajemmassa merkityksessä rikosoikeuteen kohdistuvan historiallisen, vertailevan ja sosiologisen tutkimuksen, kriminologian ja viktimologian, kriminaalipolitiikan ja kriminalistiikan. Yliopistotutkijan ja lainvalmistelijan urallaan Koskinen kohdisti keskeisen huomionsa rikos-

¹ *Pekka Koskinen*, Johdatus rikosoikeuteen. Helsinki 2001, s. 13 ja 42. Samoin teoksen myöhemmässä versiossa *Pekka Koskinen*, Rikosoikeuden perusteet. Helsinki 2008, s. 3 ja 30.

lainopin ohella kriminaalipolitiikkaan ja tällöin erityisesti rikoslainsäädännön kokonaisuudistukseen.

Oma tutkijanpolkuni oli alullaan vuoden 1966 syksyllä, jolloin kohtasin Pekka Koskisen jatko-opintojemme merkeissä tutkijayhteisössä. Meitä yhdistävänä henkilönä oli Inkeri Anttila, joka innosti alansa jatko-opiskelijoita monitieteiseen tutkimustapaan, ulkomaisiin tutkijayhteyksiin ja kriminaalipoliittiseen keskusteluun. Näitä tavoitteita edistäneet toimintamuodot eivät rajoittuneet tiukasti yliopistoyhteisön sisälle, vaan eritaustaisten henkilöiden vuorovaikutusta tapahtui esimerkiksi Pohjoismaisen kesäakatemian opintopiireissä, kansainvälisissä seminaareissa ja konferensseissa sekä Anttilan johdolla kokoontuneessa rikosoikeuden ”yötyöryhmässä”.

Sain näin paljon samoja tutkimusvirikkeitä kuin Pekka Koskinen, ja tutkijanpoluillamme oli 45 vuoden ajan paljon yhtymäkohtia, ennen kaikkea toimintamme kriminaalipoliittisessa suuntautumisessa. Uran alkutai-paleelta lähtien myös Olavi Heinosen ohella keskeinen vaikutus tutkimustoimintamme suuntautumiseen. Noiden alkuvuosien yhteistyön tuotos oli meidän neljän kirjoittajan perusoppikirja ”Rikollisuus ongelmana”, jossa oli kauttaaltaan etualalla kriminaalipoliittinen tarkastelukulma: rikollisuusongelmien yhteiskunnallisten yhteyksien osoittaminen ja ratkaisumallien etsiminen². Inkeri Anttilan lisäksi kriminologiseen näemyksemme vaikutti Anttilan läheinen työtoveri Patrik Törnudd, ja heidän kriminologian oppikirjansa heijastui myös Rikollisuus ongelmana -kirjan kysymyksenasetteluihin³. Inkeri Anttilan ja Patrik Törnuddin tuotannolla ja toiminnalla oli ratkaiseva asema rationaalisen ja humanin kriminaalipolitiikan teoreettisen perustan kehittämisessä.⁴

Möhemmin osallistuimme kaikki rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen valmisteluun. Itselleni oli erityisen merkityksellistä jäsenyys tuota uudistusta valmistelleen, oikeusministeriön asettaman hankeorganisaation eli rikoslakiprojektin johtoryhmässä sen toiminta-ajan 1980–1999 sekä puheenjohtajuuteni talousrikostyöryhmässä ja jäsenyys yleisten oppien työryhmässä. Pekka Koskinen oli rikoslakiprojektin johtotehtävissä saman ajan, mutta hänen vastuullisuuttaan lisäsi projektin johtoryhmän puheenjohtajuus vuosina 1991–1999. Kummankin meistä panos tuossa lainvalmisteluhankkeessa vei aikaa akateemiselta tutkimustyöltä.

Tutkijanpolkujamme vei eri suuntiin se, että systemaattiset opintoni valtiotieteellisessä tiedekunnassa johdattivat minut kiinnostumaan rikolli-

² Inkeri Anttila – Olavi Heinonen – Pekka Koskinen – Raimo Lahti, Rikollisuus ongelmana. Helsinki 1974.

³ Ks. Inkeri Anttila – Patrik Törnudd, Kriminologia. Helsinki 1970. Teoksesta ilmestyi myöhemmin ruotsinkielinen versio, ja siitä otettiin myös 2. painos.

⁴ Ks. erit. artikkelikokoelmia Inkeri Anttila, Ad ius criminale humanius. Helsinki 2001; Patrik Törnudd, Facts, Values and Visions. Helsinki 1996.

suuden yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta ja sitä kautta monialaisesta kriminaalitieteestä ja sen metodologiasta⁵. Pekka Koskinen oli akateemisessa työssään lähempänä rikoslainopin ja kriminaalipolitiikan perinteisiä tutkimustapoja. Moderni rikosoikeusteoria ja sen hyödyntäminen rikosoikeusuudistuksessa kiinnostivat meitä molempia. Oikeusvertailevia vaikutteita toimintaamme antoivat muun muassa pohjoismaiset rikosoikeusseminaarit⁶, vahvat tutkijayhteydet Saksaan ja muualle Manner-Eurooppaan sekä Helsingin yliopistossa syyskuussa 1990 järjestetty ”Rikoslaki 100”-kansainvälinen tutkimuskollokvio⁷.

Seuraavassa tarkastelen omakohtaisesti rikosoikeustieteeseen ja yleisemmin oikeustutkimukseen vaikuttaneita kehityssuuntia 1960-luvun lopulta 2010-luvun alkuun. Käsittelen tällöin – tyhjentävyyteen pyrkimättä – sellaisia rikosoikeustieteellisiä väitöskirjoja tai muita tutkimuksia, jotka ovat mielestäni tuoneet esiin uusia teoreettis-metodologisia näkökulmia.

Määrittelen rikosoikeuden yleiset opit laajasti eli kattamaan oikeudenalan arvo- ja tavoiteperusteet, oikeusperiaatteet, käsitteet ja teoriat (teoreettiset rakennelmat) sekä oikeuslähdeopin ja lain soveltamista määrittävät tulkinta- ja punnintametodit. Pekka Koskista lainaten, rikosoikeuden yleisistä opeista tulee rakentaa ja kehittää rikosoikeussysteemi, joka on erotettava rikosoikeuden käsittävästä oikeusjärjestyksen osasta. Toisin sanoen tällä oikeusjärjestelmän osalla tarkoitetaan rikosoikeusteoriassa kehitettyä oppijärjestelmää, jonka avulla oikeudenalan säännökset ja muu normiaines jäsennetään rationaaliseksi kokonaisuudeksi. Rikosoikeuden yleisillä opeilla nähdään olevan nimenomaan voimassa olevan oikeuden systematisointiin ja soveltamiseen liittyvä kerrotunlainen tehtävä. Yhtä tärkeää on kuitenkin kehittää rikosoikeusteoriaa tai väljemmin ilmaistuna teoreettista ajattelua, joka ottaa huomioon lain säätämisen ja käsittää rikosoikeudellisen kontrollijärjestelmän (rikos- ja rikosprosessioikeuden sekä niitä käytännössä toteuttavan kontrollikoneiston) kokonaisuudessaan⁸.

⁵ Ks. tarkemmin seuraavia kirjoituksiani, joita hyödynnän esityksessäni: *Raimo Lahti*, Tohtoriopiskelijana yhteiskunnallisessa ja kriminaalipoliittisessa murrosvaiheessa. Teoksessa Heikki Halila – Pekka Timonen (toim.), *Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita*. Helsinki 2003, s. 165–172; *sama*, Oikeus- ja yhteiskuntatieteellisen yhdistyksen perustaminen ja oikeussosiologian esiinnoisuus. *Oikeus* 1/2001, s. 92–99.

⁶ Ks. näistä vuonna 1976 alkaneista rikosoikeustutkijain seminaareista erit. *Modern strafflagstiftning. Finsk-svenskt symposium i Åbo 29–30 augusti 1977*. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* (NTfK) 1977, häfte 3–4.

⁷ Ks. *Raimo Lahti – Kimmo Nuotio* (eds./Hrsg.), *Criminal Law Theory in Transition – Strafrechtstheorie im Umbruch*. Helsinki 1992. Ks. myös teemanumeroa *Uudistuva rikosoikeus*, *Lakimies* (LM) 7/1991, jossa on mainitun kollokvion esitelmää suomen- ja kotimaisten rikosoikeustutkijoiden artikkeleita.

⁸ Saman suuntaisesti viimeksi *Linda Gröning*, *Towards a Theory of the Criminal Justice System*. NTfK 2012, s. 27–45.

2. RIKOSOIKEUSTIETEEN JA -LAINOPIN SUUNNISTA 1960-LUVUN LOPULTA JA 1970-LUVULLE – MONIALAISEN KRIMINAALITIETEEN ESIINNOUSU

Oikeustieteessä 1960- ja 1970-lukujen vaihde oli kiivaan, muun muassa Lakimies-lehden palstoilla käydyin metodikeskustelun aikaa. Antti Kivivuoren väitöskirjan⁹ metodisen ohjelmanjulistuksen mukaan oikeustieteen tuli, paitsi tutkia loogis-kielitieteellisin menetelmin normien kielellistä sisältöä, tutkia sosiologian, psykologian ja historian menetelmin oikeusnormin ja yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta. Antero Jyränki ja Lars D. Eriksson olivat kutsuneet koolle ”Juridiikka 70”-symposiumin 1969, johon osallistuin. Jyränki asetti silloin pitämässään alustuksessa tavoitteeksi sellaisen oikeustieteen, joka kuuluisi politiikan piiriin¹⁰. Niin hyvin perinteinen lainoppi kuin analyttinen oikeustiede joutuivat kritisoitaviksi.

Aulis Aarnio tiivistä ensimmäisillä valtakunnallisilla oikeustieteen päivillä (1984) uusia tutkimuksen kehityssuuntia seuraavasti. Yhtäältä peräänkuulutettiin lainopin ja oikeustieteen ja niiden menetelmien lähentämistä joko politologiaan tai empiiriseen yhteiskuntatieteeseen. Toisaalta vaadittiin – kulloisenkin kritisoijan painotuksista riippuen – lainopin ja oikeustieteen muuttamista avoimesti argumentoivaksi tutkimukseksi, ongelma-keskeiseksi ja eri aineksia integroivaksi tutkimukseksi, oikeusjärjestyksen kehittämiseen painottuvaksi tutkimukseksi ja/tai oikeuden ja yhteiskunnan välisiä rakenteellisia suhteita selvittäväksi tutkimukseksi.¹¹

Samoilla oikeustieteen päivillä Eero Backman, jonka väitöskirjassa ”Rikoslaki ja yhteiskunta I” (1976) oli teoreettisena viitekehyksenä viimeksi sanottua suuntaa edustava, marxilaisvaikutteinen oikeusideologia, asetti haasteeksi sellaisen konseption muodostamisen, jolla rikosoikeudellisen sääntelyn ja rikollisuuden oikeudellinen, empiirinen ja teoreettinen tutkimus saisi yhtenäiset tieteelliset perusteet. Myöhemmässä teoksessaan ”Oikeustiede yhteiskuntatieteenä” (1992) Backman pyrki vastaamaan tähän tutkimushaasteeseen.¹²

⁹ Antti Kivivuori, Suomen vahingonkorvauslainsäädännön kehitys I. Rikoslainsäädäntö 1809–1875. Joensuu 1969.

¹⁰ Antero Jyränki, Teesejä juridiikasta ja juristeista. LM 1969, s. 880–892.

¹¹ Aulis Aarnio, Mitä 1960- ja 1970-lukujen keskustelu on opettanut oikeustieteen luonteesta? Teoksessa Raimo Lahti – Maria Reh binder (toim.), Oikeustieteen tila ja tulevaisuus. Vaasa 1985, s. 17–32, erit. 23–24 viittauksineen.

¹² Ks. tarkemmin Eero Backman, Rikoslaki ja yhteiskunta I. Teoreettinen erittely rikosoikeuden tieteenkäsitteistä 1800-luvulla ja sen konkretisointi moraalien, uskonnon

Omassa tutkimustyössäni valmistelin lainkonkurrenssia käsittelevän rikosoikeusdogmaattisen lisensiaatintutkimukseni¹³ jälkeen ns. yllytys-oikeudenkäyntien myötä ajankohtaisen oikeuspoliittisen artikkelin¹⁴. Seuraavaksi oli vuorossa toimenpiteistä luopumista koskevien säännösten soveltamista koskeva sosiologian pro gradu -työ, jossa nojauduin lain vaikutuksia koskevaan oikeussosiologiseen teoriaan ja tilastoaineistoon (1971). Sitten laadin laajan artikkelin kriminaalipolitiikan tavoitteista ja keinoista¹⁵.

Näiden töiden pohjalta päädyin tekemään väitöskirjan toimenpiteistä luopumista koskevista säännöksistä pyrkien tarkastelemaan näiden rikosseuraamusten sääntelyä kokonaisvaltaisesti ja monitieteisesti. Metodiani siis luonnehti ongelmakeskeisyys ja tavoite yhdentää erityyppisiä kriminaaliteollisia tutkimustapoja, etenkin empiiristä yhteiskuntatutkimusta oikeusdogmatiikkaan. Keskeinen ajatus oli, ettei kirjassa esitetyillä oikeussosiologian (taikka oikeushistorian tai -vertailun) tutkimustuloksilla ole merkitystä vain näiden oikeuden yleistieteiden mukaisina selvityksinä, vaan ne ovat tärkeää tulkinta- ja säätämissuosituksen ja niitä koskevan oikeudellisen ja oikeuspoliittisen argumentaation pohja-aineistoa. Siten voidaan olennaisesti lisätä rikosoikeudellisten säännösten tulkinnan ja kriminaalipolitiikan rationaalisuutta. Erimielisyyttä synnyttävistä tavoitteista ja arvoistakin on lisättävä tietoisuutta ja eriteltävä niiden perusteltavuutta ja kehiteltävä malleja niiden keskinäiseen punnintaan. Väitöskirjassani oli tutkimuskohteena olevien säännösten kriminaalipoliittisten funktioiden analyysi tärkeässä asemassa, ja kehitteletin kirjan metodiosassa lain tarkoitusta (tavoitteita, ratiota, funktioita) korostavaa tulkintamenetelmää.¹⁶

Monialainen kriminaaliteide ei sinänsä ole uutta. Jo ns. sosiologisella rikosoikeuskoulukunnalla, joka kehittyi kriminologian synnyn myötä 1800-luvun lopulta alkaen, oli vahva vaikutus kriminaalipoliittiseen ajatteluun usean vuosikymmenen ajan. Uutta 1960-luvun lopulla alkaneessa keskustelussa oli pyrkimys laajentaa ja monipuolistaa rikosoikeustieteen

ja rikosoikeuden suhteisiin Suomessa vuosina 1894–1917. Vammala 1976; *sama*, Havaintoja suomalaisen rikosoikeudellisen tutkimuksen metodien kehityksestä. Em. teoksessa Oikeustieteen tila ja tulevaisuus, s. 106–109; *sama*, Oikeustiede yhteiskuntatieteenä. Helsinki 1992.

¹³ Ks. työn pohjalta laatimaani artikkelia *Raimo Lahti*, Lainkonkurrenssista. LM 1968, s. 709–737.

¹⁴ Ks. *Raimo Lahti*, Rikoslain 16 luvun 8 ja 9 §:stä, erityisesti niiden uudistamisesta. Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1969, s. 487–505.

¹⁵ Ks. *Raimo Lahti*, Rikollisuudesta johtuvien kustannusten vähentämisestä ja jakamisesta. Oikeustiede–Jurisprudentia II, 1972:1, s. 221–313.

¹⁶ Ks. *Raimo Lahti*, Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä erityisesti silmällä pitäen tuomitsematta jättämistä. Vammala 1974. Ks. myös virkaanastujaisesitykseni perustunutta artikkelia: Rikollisuus tutkimuksen ja päätöksenteon kohteena. LM 1976, s. 507–546.

ja yleisemmin oikeustieteellisen tutkimuksen kohteita, tiedonintressejä ja metodeja sekä lisätä vuorovaikutusta näiden eri tutkimusalojen kesken.¹⁷

3. UUDENLAISTA RIKOSOIKEUSTEORIAA JÄLJITTÄMÄSSÄ – KRIMINAALIPOLIITTINEN SUUNTAUTUMINEN

Rikoslakiprojektin työn alkaessa vuonna 1980 pääpaino oli uudistettavan rikoslain erityisessä osassa, mutta sitä koskevien ensimmäisten ehdotusten valmistuttua myös yleisten oppien työryhmän työskentely eteni 1980-luvun lopulla. Kansainvälistä tutkimuskollokviota ”Rikoslaki 100” varten oli käytettävissä alustava rikoslain yleistä osaa koskeva ehdotus. Rikoslainopin ja rikosopin peruskysymyksistä tulivat tuon vuosikymmenen puolivälissä ja lopulla Suomeen luennoimaan Saksasta alansa johtaviin kuuluneet rikosoikeusoppineet Hans-Heinrich Jescheck, Claus Roxin ja Winfried Hassemer¹⁸, ja mainittuun rikosoikeusteorian murrosta ja rikoslakiprojektin ehdotusta käsitteeseen kollokvioon osallistui 32 esitelmöijää 12 maasta.

Sain Helsingin yliopiston tutkimusmäärärahan vuosille 1987–1989 hankkeeseen ”Rikosoikeustutkimuksen teoreettiset perusteet ja sovellutukset (erityisesti rikoslain kokonaisuudistus)”. Osoitin hankkeesta rahoitustukea väitöskirjan tekijöille Dan Frände, Jaakko Jonkka ja Kimmo Nuotio. Vuosina 1987–1994 vedin myös säännöllisesti kokoontunutta rikosoikeuden tutkijapiiriä, johon osallistui tutkimushankkeen jäsenten lisäksi muita väitöskirjan tekijöitä. Tutkimushankkeen ja tutkijapiirin alkuvuosien työn tuloksena ilmestyi kokoomateos ”Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI”¹⁹, ja tämä työskentely valmisti myös ”Rikoslaki 100” -kollokviota. Mainittujen teoreettisesti suuntautuneiden väitöskirjan tekijöiden tutkimukset valmisuivat vuosina 1989 (Frände), 1991 (Jonkka) ja 1998 (Nuotio)²⁰.

¹⁷ Vrt. myöhempään oikeustieteen tutkimustapojen luokitteluun: laajasti *Raimo Siltala*, Oikeustieteen tieteenteoria. Helsinki 2003 ja tiivistetysti *sama*, Oikeustieteen tutkijan itseyttämyyksestä. LM 2002, s. 95–100.

¹⁸ Ks. heidän suomennettuja vierailuluentojaan *Hans-Heinrich Jescheck*, Uusi rikosoppi ja sen käytännön merkitys Saksan liittotasavallassa. LM 1986, s. 468–484; *Claus Roxin*, Rikoslainopin kriminaalipoliittisesta merkityksestä. LM 1989, s. 319–340; *Winfried Hassemer*, Symbolinen rikosoikeus ja oikeushyvien suojelu. Oikeus 1989, s. 388–400.

¹⁹ *Raimo Lahti* (toim.), Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhlavuonna 1989. Rikoslaki 1889–19/12–1989. Jaakko Forsman (1839–1899). Brynolf Honkasalo (1889–1973). Helsinki 1989.

²⁰ *Dan Frände*, Den straffrättsliga legalitetsprincipen. Ekenäs 1989; *Jaakko Jonkka*, Syytekyynys. Vammala 1991; *Kimmo Nuotio*, Teko, vaara, seuraus. Vammala 1998.

Uudenlaista rikosoikeusteoriaa edusti jo 1970-luvulta periytyvä kriminaalipoliittinen suuntautuminen. Saksalaista Claus Roxinia pidetään rikosoikeuden järjestelmän ja kriminaalipolitiikan yhteyttä korostavan ns.funktionaalisen tai tavoiterationaalisen ajatussuunnan perustajana.²¹ Vierailuluennossaan Suomessa Roxin toisti perusajatuksensa, että rikosoikeuden käsitteen- ja systeeminmuodostuksen tulee perustua kriminaalipoliittiseen harkintaan: rikoslain yleisen osan oikeudelliset käsitteet on määriteltävä niiden oikeudellisista seurauksista käsin ja niiden systemaattisen yhteyden tulee perustua johtaviin kriminaalipoliittisiin periaatteisiin.²² Rikosoikeudellisen vääryyden ytimenä Roxinilla on kielletyn riskin aiheuttaminen rikosoikeudellisesti suojattua oikeushyvää vastaan, eikä kiistely kausaalisen ja finaalisien teko-opin kesken ole silloin olennaista.²³ Saksan rikosoikeustieteessä teon käsite ja finaalisten selitysten soveltuvuus olivat pitkään olleet perusteellisesti keskusteltavina, kun taas Suomessa niihin oli kiinnitetty vähän huomiota.²⁴

Selvitin edellä mainitun tutkimushankkeen tuloksia ja omaa tutkijan-ideologiaani vuonna 1990 ilmestyneessä artikkelissani, jota voi jälkikäteen pitää eräänlaisena ohjelmanjulistuksena.²⁵ Siinä katsoin olevan vahvoja perusteita puhua kriminaalipoliittisesta suuntautumisesta rikosoikeustieteessä ja esitin omat suuntauksen mukaiset tutkimuslähtökohtani. Totesin tällöin muun muassa, että rikosoikeuden yleisten oppien sisältöä määritettäessä on otettava huomioon niiden soveltamisen oikeudelliset seuraamukset samoin kuin rationaalista kriminaalipolitiikkaa ohjaavat tavoitteet (ja intressit) sekä arvot (ja periaatteet). Kerroin pitäväni silmällä niin hyvin tavoite- kuin arvorationaalisuuden alaan luettavia argumentteja. Korostin erottelulla kriminaalipolitiikan tavoitteisiin ja arvoihin tuotavan esiin rikosoikeuden historiassa jatkuvasti vallinnut jännite toisaalta (utilitarististen) tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien sekä toisaalta oikeudenmukaisuus- ja humanisuusnäkökohtien kesken. Edelleen argumentoin, että rikosopilli-

²¹ Ks. erit. kirjoitusta *Claus Roxin*, *Kriminalpolitik und Strafrechtssystem*. Berlin 1970 (2. p. 1973). Ks. myös *Bernd Schünemann*, *Kriminaalpolitiikka ja rikosoikeussysteemi*. LM 1991, s. 1043–1066.

²² *Claus Roxin*, LM 1989, s. 324 ja 327.

²³ *Claus Roxin*, *Mein Leben und Streben*. Teoksessa Eric Hilgendorf (Hrsg.), *Die deutschsprachige Strafrechtswissenschaft in Selbstdarstellungen*. Berlin 2010, s. 447–477 (460).

²⁴ Ks. erit. *Antero Kantola*, *Finaalisista selityksistä ja tuottamuksesta*. Teoksessa *Tuottamukselliset rikokset*. Helsinki 1976, s. 5–21.

²⁵ *Raimo Lahti*, *Mitä uutta rikosoikeustieteessä ja rikosoikeuden yleisissä opeissa? Defensor Legis* 1990, s. 200–217. Myöhemmistä vastaavista kannanotoistani ks. *sama*, *Rikoslain kokonaisuudistusta 30 vuotta – entä nyt?* LM 2001, s. 718–725 (721); *sama*, *Syyttäjä kriminaalipoliittisena ja eettisenä toimijana*. Teoksessa Jussi Ohisalo – Matti Tolvanen (toim.), *Consilio manuque*. Joensuu 2008, s. 100–111 (107). Ks. myös *Raimo Lahti*, *Rikosoikeudellisesta oikeuslähde- ja lainsoveltamisopista*. Teoksessa *Mika Huovila ym.* (toim.), *Rikostuomion perusteleminen*. Helsinki 2005, s. 100–112.

sessä käsitteen- ja systeeminmuodostuksessa oikeusvarmuuden ja vastaaville arvoille annetaan prima facie -etusija, mutta yksittäisten vastuukategorioiden määrittäminen tietyissä rajatapauksissa (kuten humalakäyttäytymisen arvioinnissa) etusijan saavat preventionäkökohdat.

Vuonna 1987 ilmestyneessä Tapio Lappi-Seppälän väitöskirjassa²⁶ oli kuvaamaani kriminaalipoliittista suuntautumista heijastava argumentointimalli rangaistuksen määräämisen teorianmuodostusta varten, kun siinä pyritään palauttamaan yleiset ja tekotyypiskohtaiset rangaistavuuden edellytykset lainsäädäntöratkaisun preventiivisiin eli käyttäytymisen kontrolloitavuutta koskeviin vaatimuksiin. Myöhemmin Lappi-Seppälä on seikkaperäisesti selvittänyt rikosoikeustutkimuksen metodologiaansa ja kriminaalipoliittisen orientaation asemaa siinä²⁷.

Kriminaalipoliittinen suuntautuminen on saanut laajalti kannatusta rikosoikeustieteessämme, jopa siinä määrin, että voi hyvin syin kysyä, eikö siitä tullut valtavirtaus. Tosin suuntausta edustaviinkin luettavien tutkijoiden kesken on erilaisia painotuksia, ja seuraavassa jaksossa käsiteltävä perus- ja ihmisoikeusajattelu on yleisesti vaikuttanut tutkijayhteisön käsityksiin. Esimerkiksi Matti Tolvanen katsoo tuoreessa väitöskirja-arvostelussaan kriminaalipoliittisen orientaation ja perusoikeusnäkökulman olleen kenties leimallisin piirre viimeisten vuosikymmenten aikana Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan rikosoikeustutkimuksessa. Tällöin hän johtaa sen juuret professorikaudeltani ja lukee suuntauksen edustajiin ainakin Ari-Matti Nuutilan, itsensä, Vilja Hahdon, Elina Pirjatanniemen, Jussi Tapanin ja Mikko Vuorenpään²⁸.

En rupea selostamaan näiden tutkijoiden käsityksiä muutoin kuin että lyhyesti lainaan Ari-Matti Nuutilan *lectio praecursoriaa*²⁹ ja viittaaan yleisesti Jussi Tapanin teemaa koskevaan metodikirjoitukseen³⁰. Nuutilan mukaan ”[k]riminaalipoliittisesti suuntautunut rikoslainoppi käyttääkin menetelmänään entistä laajemmin objektiivista teleologiaa ja ongelmakeskeistä tutkimusotetta. Rikoslakia ei ainoastaan sovelleta, sen soveltaminen on myös

²⁶ *Tapio Lappi-Seppälä*, Rangaistuksen määräämisestä I. Vammala 1987.

²⁷ *Tapio Lappi-Seppälä*, Rikosoikeustutkimus, kriminaalipoliittinen orientaatio – ja metodi. Teoksessa Juha Häyhä (toim.), *Minun metodini*. Helsinki 1997, s. 189–218.

²⁸ *Matti Tolvanen*, Virallisen vastaväittäjän lausunto Kimmo Ilmari Kiiskien väitöskirjasta *Hallinnollinen sanktiointi* (Turun yliopisto 2011). LM 2012, s. 200–206 (202). Ks. myös *sama*, Kriminaalipolitiikka, kriminologia ja rikosoikeuden tutkimus. LM 2006, s. 809–812 (virkaanastujaisesityelmä); laajemmin *sama*, Johdatus kriminaalipolitiikan teoriaan. Joensuu 2005.

²⁹ *Ari-Matti Nuutila*, Viisi teesiä rikosoikeuden yleisten oppien muutoksista. LM 1997, s. 64–70 (69); ks. laajemmin *sama*, Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Helsinki 1996, eri kohdin.

³⁰ *Jussi Tapani*, Rikosoikeusjärjestelmän jännitteisyys ja kriminaalipoliittisesti latautunut rikoslainoppi. Teoksessa Veli-Pekka Viljanen (toim.), *Oikeudenalojen rajat ja rajattomuus*. Turku 2002, s. 145–175. Ks. myös *sama*, *Petos liikesuhteessa*. Helsinki 2004.

tavoitteellista toimintaa.” Huomion arvoista on, että myös Pekka Koskinen asetti kirjoitukseni alussa lainatussa lausumassaan rikoslainopin tavoitteeksi muun muassa kriminaalipoliittisesti tarkoituksenmukaisen yleisten oppien järjestelmän rakentamisen, vaikka hän muutoin pidättäytyi ottamasta selvää kantaa kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden järjestelmän suhteeseen.

Rikosoikeustutkijoiden keskuudessa esitettiin aiheesta kriittisiä puheenvuoroja, eikä mikään ajatussuunta ole silloin eikä myöhemminkään saanut yksinomaista asemaa. Esimerkiksi Dan Frände on suhtautunut epäilevästi kriminaalipolitiikan hyödynnettävyyteen rikosoikeusdogmatikassa.³¹ Kimmo Nuotio on esittänyt teemasta kriittisiä huomioita, kuten huomauttamalla puhtaan funktionalististen ajastusten varaan rakennetun rikosoikeuden systeemimallin voivan muuttua ”kuringpitomalliksi”, jossa vain hallinnoidaan erilaisia riskejä ja jossa oikeushyvien suojelun optimointi perustelee yksin rangaistusten käyttöä³². Väitöskirjassaan Nuotio³³ analysoi seikkaperäisesti ns. pragmaattis-rationaalisen rikosoikeusajattelun justifikaatiota ja hakee sellaiselle kriminaalipoliittisesti (utilitaristisesti) suuntautuvalla ajattelutavalla rajoja Kaarlo Tuorin³⁴ kehittelemästä kriittisestä oikeuspositivismista. Nuotio puoltaman mallin mukaisessa teleologisessa laintulkinnassa otetaan niin preventiiviset kuin oikeusturvaa palvelevat näkökohdat huomioon. Pragmaattis-rationaalisen rikosoikeussuuntauksen ankarimpia kriitikkoja Suomessa ovat olleet kriittistä rikosoikeusoppia (abolitionismia) puoltaneet Panu Minkkinen ja Ari Hirvonen³⁵.

Nekin, jotka eivät ole halunneet sitoutua Claus Roxinin edustamaan tavoiterationaaliseen ajatussuuntaan, ovat saattaneet omaksua hänen keskeisesti kehittelemänsä objektiivista syyksiluettavuutta koskevan opin tai saaneet siitä vaikutteita. Tuon opin ruotsalais-suomalaisessa muunnelmassa asetetaan teon huolimattomuus (kielletyn riskin aiheuttaminen) kausaalisuusoppia täydentäväksi rikosvastuun rajoitusperiaatteeksi.³⁶ Roxin kuvasi edellä mainitussa vierailuluennossaan opin perusajatusta näin: objektiivista

³¹ Ks. erit. *Dan Frände*, *Straffrättsdogmatik och kriminalpolitik*. Oikeustiede–Jurisprudentia XVIII, 1985, s. 5–54.

³² *Kimmo Nuotio*, Rikosoikeudesta riskien hallinnan välineenä. LM 1991, s. 995–1022 (1006).

³³ *Kimmo Nuotio*, Teko, vaara, seuraus, 1998, IV luku, erit. s. 547.

³⁴ Ks. yleisesti *Kaarlo Tuori*, Kriittinen oikeuspositivismi. Helsinki 2000 ja *sama*, Oikeuden ratio ja voluntas. Helsinki 2007, s. 152–158.

³⁵ Ks. erit. *Panu Minkkinen*, Rikosoikeus, ultima ratio -periaate ja kriittinen oikeusoppi. LM 1992, s. 722–730; *Ari Hirvonen*, Miksi ei rikosoikeus? Teoksessa Ari Hirvonen (toim.), Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Helsinki 1994, s. 83–114. Vrt. vastakommentteihini *Raimo Lahti*, Rikosoikeuden ultima ratio -periaatteesta ja hallintosanktioiden asemasta. Juhlajulkaisussa Pekka Viljanen 1952–26/8–2012. Turku 2012, s. 97–115 (98–100).

³⁶ Tästä opista ja sen muunnelmista kokoavasti ks. *Kimmo Nuotio*, Teko, vaara, seuraus, 1998, luku II.4. Ks. myös erit. *Dan Frände*, *Gärningsculpa och ”objektive Zurechnung” – några jämförelser*. Festskrift till Nils Jareborg. Uppsala 2002, s. 237–250.

tunnusmerkistöä ei tarvitse palauttaa käyttäytymisen ja seurauksen väliseksi edellytysuhteeksi, vaan seurauksia on syyksiluettava tekijöiden toiminnasta aiheutuneiksi kriminaalipoliittisin perustein³⁷. Tämän normatiivisen syyksilukemisopin vaikutusta näkyy muun muassa rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan hallituksen esityksen perusteluissa: monissa tilanteissa on siitä huolimatta, että tekijä on ottanut kielletyn riskin ja aiheuttanut vahinkoseurauksen, seuraus muu kuin sellainen, jonka sattumisen estämiseksi riskinotto oli kiellettyä, eikä tekijä siten ole siitä rikosvastuussa³⁸.

4. OIKEUSPERIAATEKESKUSTELUSTA PERUS- JA IHMISOIKEUSAJATTELUN, RIKOSOIKEUDEN EUROOPPALAISTUMISEEN JA KANSAINVÄLISTYMISEEN SEKÄ RATIONAALISEN HARKINNAN MALLEIHIN

Suomessa käytiin 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun oikeusteoreettisesti suuntautuneissa väitöskirjoissa oikeusperiaatekeskustelua, ja rikos- ja rikosprosessioikeuden tutkijoilla oli tuossa sääntö-periaate -keskustelussa ja sen tulosten hyödyntämisessä merkittävä asema. Kaarlo Tuorin huomauttaman mukaan jälkianalyttiselle vaiheelle oikeusteoriassa on ollut tunnusomaista kiinnostus – paitsi yleisten oppien yhteiskunnallisiin yhteyksiin – oikeusperiaatteiden korostuminen yleisten oppien kokonaisuudessa³⁹.

Tätä keskustelua kävivät väitöskirjoissaan Tapio Lappi-Seppälä, Dan Frände ja Jaakko Jonkka. Lappi-Seppälän mukaan rangaistuksen mittaanormit ovat viime kädessä periaatteen luonteisia; väitöskirjan perustehtäväksi hän asetti oikeuslähteisiin nojautuvan tulkintavaihtoehtojen määrän rajaamisen siten, että rangaistuksen määrääminen optimaalisella tavalla täyttää oikeusturvan aineelliset ja muodolliset vaatimukset⁴⁰. Fränden väitöskirjan keskeisenä tavoitteena oli osoittaa, että rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen neljälle alasäännölle – taannehtivuuskiellolle, praeter legem -kiellolle, analogiakiellolle ja täsmällisyysvaatimukselle – saadaan tukea oikeusperiaateista (”peukalosäännöistä”) ja siten ne kaikki ovat

³⁷ *Claus Roxin*, LM 1989, s. 333.

³⁸ Hallituksen esitys 44/2002 vp, s. 96/I (tuottamuksellista rikosta koskevan säännöksen erityisperustelut).

³⁹ *Kaarlo Tuori*, Oikeusjärjestys ja oikeudelliset käytännöt. Helsinki 2003, s. 87, 148–149.

⁴⁰ *Tapio Lappi-Seppälä*, Rangaistuksen määräämisestä I, 1987, erit. s. 5, 29 ja 114.

rikosoikeusjärjestelmään kuuluvia sitovia normeja⁴¹. Jonkan väitöskirjan keskeinen tavoite oli kehittää oikeusperiaatekeskustelun pohjalta punnintamallia syytekynnyksen ylittämiseksi epävarmuustilanteissa. Tässä mallissa punnitaan keskenään yhtäältä rikosvastuun selvittämistressin ja toisaalta epäillyn oikeusturvaintressin puolesta puhuvia argumentteja, mikä auttaa mallintamaan syyttäjän harkintaratkaisua siitä, onko syytekynnys in concreto ylittynyt vai ei. Tavoitteena on syyttäjän yksittäistapauksessa tekemän harkintaratkaisun ohjaaminen mahdollisimman hyvin toteuttamaan rikosprosessin yleisiä arvo- ja tavoitepäämääriä.⁴²

Sen tiedostaminen, että oikeusnormit ovat jaoteltavissa oikeussääntöihin ja -periaatteisiin ja että oikeusperiaatteiden soveltaminen edellyttää niiden taustalla olevien arvojen ja tavoitteiden tapauskohtaista punnintaa keskenään ja oikeusperiaatteiden tasapainottamista⁴³, loi tieteenteoreettista pohjaa perus- ja ihmisoikeusajattelun esiinnousulle Suomessa 1990-luvulta alkaen. Lainsäädännöllisen perustan tälle ajattelulle muodostivat Suomen liittyminen Euroopan neuvostoon ja sitä kautta Euroopan ihmisoikeussovimukseen vuonna 1990 sekä perusoikeusuudistus vuonna 1995. Myös Euroopan unionin jäseneksi Suomi liittyi vuonna 1995.

Perus- ja ihmisoikeusajattelun esiinmarssia rikosoikeustieteessä merkitsivät 1990-luvun loppupuolella Ari-Matti Nuutilan ja Kimmo Nuotion väitöskirjat. Niissä kehitetään sanottua ajattelua hyödyntäviä modernin, hyvinvointivaltiollisen rikosoikeuden teoreettisia perusteita: Nuutilan kirjan pääteemana on rikosoikeudellinen huolimattomuus; Nuotion kirjan aiheina ovat rikosvastuun syyksilukemisen rakenteet sekä kausaalisuuden ja vaaran (riskin) asema niissä.⁴⁴ Rikosoikeusteoriassa pohdittavia ydinkysymyksiä on kuvatonlaisen modernin rikosoikeuden perusteltavuus liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen oikeusajattelun ja -kehityksen ristiriidassa tai jännitteisyydessä.⁴⁵

Modernissa rikosoikeudessa, ja siten myös Suomen rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksessa, tuottamuksellisten rikosten samoin kuin vaarantamisrikosten määrä ja merkitys ovat kasvaneet. Muun muassa nämä rikosoikeuden kehityspiirteet asettavat uusia haasteita rikosoikeustieteelle. Huomattakoon, että rikoslakiprojektin ensimmäisen uudistusehdotuksen

⁴¹ *Dan Frände*, Den straffrättsliga legalitetsprincipen. Ekenäs 1989, erit. luku II.4.

⁴² *Jaakko Jonkka*, Syytekynnys, 1991, luvut IV ja V sekä s. 346.

⁴³ Tällaisesta punnintaratkaisun ja -kannanoton luonnehdinnasta erotukseksi tulkintaratkaisusta ja -kannanotosta ks. viimeksi *Ari Hirvonen*, Oikeuden ja lainkäytön teoria. Helsinki 2012, s. 145–146.

⁴⁴ Ks. *Ari-Matti Nuutila*, Rikosoikeudellinen huolimattomuus, 1996; *Kimmo Nuotio*, Teko, vaara, seuraus, 1998.

⁴⁵ Ks. yleisesti *Raimo Lahti – Kimmo Nuotio* (eds./Hrsg.), Criminal Law Theory in Transition – Strafrechtstheorie im Umbruch, 1992 ja teemanumeroa LM 7/1991.

valmistumisen aikaan Pekka Koskinen käsitteli vaarantamisrikoksia merkittävässä artikkelissaan. Siinä hän puolsi vaarantamishakuista suuntausta kriminaalipolitiikassa, mutta sen maltillisessa muodossa asettamalla sille rajoja rikosoikeusjärjestelmään liittyviin keskeisiin oikeusturva- ym. arvoihin tukeutuen⁴⁶.

Ari-Matti Nuutilan ja Kimmo Nuotion väitöskirjojen ohella ansaitsee huomiota samoihin aikoihin valmistunut Petri Jääskeläisen väitöstutkimus ”Syyttäjä tuomarina”, jonka teoreettisena lähtökohtana ovat normatiivis-prosessuaalinen preventioteoria sekä perus- ja ihmisoikeuksien pohjalle rakentuva oppi syyttäjän toimivallan rajojen ja ehtojen määrittämiseksi⁴⁷. Rikosoikeuden ja rikosprosessioikeuden näkökulmia yhdistivät Jääskeläisen tavoin väitöskirjoissaan Pekka Koponen ja Päivi Hirvelä, ja kummallakin on työn teoreettis-metodologisissa osissa keskeistä kytkä perus- ja ihmisoikeudet osaksi lainopillista ja oikeuspoliittista analyysia, Koposella talousrikosten ja Hirvelällä lapsiin kohdistuvien rikosten käsittelyssä⁴⁸. Talousrikosoikeudellisesta aihepiiristä sekä kehittelemistään oikeuslähdettä laintulkintaopillista lähtökohdista ovat viimeksi tehneet väitöskirjansa Märten Knuts ja Kaarlo Hakamies, jotka tuovat noihin oppeihin merkittävänä lisänä pohdinnat taloustieteellisten argumenttien merkityksestä⁴⁹.

Kriminaalipoliittinen suuntautuminen on täydentynyt perus- ja ihmisoikeusajattelulla, ja nämä lähtökohdat ovat mielestäni yhteen sovitettavissa. Niinpä esimerkiksi Pekka Koponen pohtii väitöskirjassaan perusoikeuksien merkitystä kriminaalipoliittisten tavoitteiden ja reaalisten argumenttien vaikutusta rajoittavina seikkoina, ja vastaavasti Kaarlo Hakamies tasapainottaa kriminaalipoliittisten tulkinta-argumenttien merkitystä edellyttämällä valitun tulkintatavan vastaavan normin tarkoitusta ja olevan vastajalle kohtuudella ennakoitavissa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen korostamalla tavalla⁵⁰. Asetettuaan kysymyksen, haastavatko ihmisoikeudet Suomen kriminaalipolitiikan, Elina Pirjatanniemi päätyy vastaavasti katsomaan, etteivät perus- ja ihmisoikeusnäkökohtiin sidotut vaatimukset

⁴⁶ *Pekka Koskinen*, Vaarantamisesta rangaistavuuden perusteena. LM 1984, s. 1116–1141 (1140).

⁴⁷ *Petri Jääskeläinen*, Syyttäjä tuomarina. Vammala 1997.

⁴⁸ *Pekka Koponen*, Talousrikokset rikos- ja rikosprosessioikeuden yhtymäkohdassa. Helsinki 2004; *Päivi Hirvelä*, Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Helsinki 2006.

⁴⁹ *Märten Knuts*, Kursmanipulation på värdepappersmarknaden. Helsinki 2010; *Kaarlo Hakamies*, Maksukyvyttömyys ja taloudellinen hyöty rikosoikeudessa. Helsinki 2012.

⁵⁰ *Pekka Koponen*, Talousrikokset rikos- ja rikosprosessioikeuden yhtymäkohdassa, 2004, osa I, s. 20–22; *Kaarlo Hakamies*, Maksukyvyttömyys ja taloudellinen hyöty rikosoikeudessa, 2012, johdanto-osa, s. 33.

uhrin aseman parantamisesta ja naisnäkökulman ymmärtämisestä murra pohjoismaisen rationaalien ja humanien kriminaalipolitiikan päälinjoja⁵¹.

Ihmisoikeusajattelun voimistuminen merkitsi samalla Suomen (rikos-) oikeuden kansainvälistymistä ja eurooppalaistumista, koska YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus ja Euroopan ihmisoikeussopimus ovat keskeiset ihmisoikeusnormistot ja niiden voimaan saattaminen maassamme (1976, 1990) loivat sitovan oikeudellisen perustan niiden huomioon ottamiselle. Suomen jäsenyys EU:ssa vuodesta 1995 ja EU-rikosoikeuden vaikutuksen voimistuminen EU:n rikosoikeudellisen toimivallan laajetessa varsinkin Lissabonin sopimuksen (2009) myötä ovat nekin luoneet haasteita rikosoikeustutkimukselle. Ensimmäisiä EU-rikosoikeutta merkittävästi käsitelleitä väitöskirjoja erityisalueillaan ovat Tero Kurenmaan ”Sisäpiirintiedon väärinkäyttö”, Sakari Melanderin ”Kriminalisointiteoria” ja Ritva Sahavirran ”Rahanpesu rangaistavana tekona”⁵². Melanderin väitöskirja on teoreettis-metodologisesti erityisen kunnianhimoinen, kun siinä rakennetaan malli kriminalisointien oikeudellisten (niin hyvin valtiosääntö- kuin eurooppaoikeudellisten) samoin kuin kriminaalipoliittisten rajoitusten tai ehtojen määrittämiseksi. Melanderin EU-rikosoikeuden oppikirja on puolestaan merkittävä kotimaisten rikosoikeuden oppikirjojen alan laajennus⁵³.

Rikosoikeuden kansainvälistymisen kannalta on ollut merkityksellistä yhtäältä kansainvälisiin sopimuksiin perustuvien kriminalisointien (eli ns. maailmanrikosten) lisääntyminen ja toisaalta kansainvälisen rikosoikeuden ydinrikoksia käsittelevien kansainvälisten rikostuomioistuinten perustaminen. Jälkimmäisessä suhteessa ovat tärkeimpiä 1990-luvun alkupuolella YK:n turvallisuusneuvoston perustamat ad hoc -tribunaalit entisen Jugoslavian ja Ruandan alueilla tehtyjen vakavien humanitaarisen oikeuden loukkausten käsittelyä varten sekä vuonna 1998 tehdyn Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussäännön voimaan saattaminen 2002. Näistä viimeksi sanottu oikeuskehitys – kansainvälisen rikosoikeuden ”projekti” – sai pian kriittisen tarkastelun Immi Tallgrenin väitöskirjassa⁵⁴, kun taas Minna Kimpimäki käsitteli väitöskirjassaan universaalitoimivaltaa tuomiovallan määräytymisperusteena⁵⁵. Aivan viime vuosina väitöstutki-

⁵¹ *Elina Pirjatanniemi*, Haastavatko ihmisoikeuden Suomen kriminaalipolitiikan? Oikeus 2/2011, s. 154–174 (170).

⁵² *Tero Kurenmaa*, Sisäpiirintiedon väärinkäyttö. Helsinki 2003; *Sakari Melander*, Kriminalisointiteoria. Helsinki 2008; *Ritva Sahavirta*, Rahanpesu rangaistavana tekona. Helsinki 2008.

⁵³ *Sakari Melander*, EU-rikosoikeus. Helsinki 2010.

⁵⁴ *Immi Tallgren*, A Study of the 'International Criminal Justice System'. What Everybody Knows? Helsinki 2001.

⁵⁵ *Minna Kimpimäki*, Universaaliperiaate kansainvälisessä rikosoikeudessa. Helsinki 2005.

musten kohteina ovat maailmanrikoksista olleet järjestäytynyt rikollisuus ja terrorismirikokset, joista kummankin tyyppisiin rikoksiin liittyy kriminaalipolitiikan tavoitteenasettelun, perus- ja ihmisoikeussuojan sekä rikoksen rakenteen kannalta poikkeavia piirteitä⁵⁶.

Jussi Tapani asettaa talousrikosoikeudellisen väitöskirjansa teoreettisessa osassa rikoslainopin tavoitteeksi kehittää sellainen vastuukriteeristö, joka tuottaa riittävästi sisäistä rationaalisuutta (koherenssia) rikosoikeusjärjestelmään, mutta jättää samalla tilaa oikeudellisen harkinnan kontekstuaalisuudelle (tilannekohtaisuudelle).⁵⁷ Rikosoikeuden kontekstuaalisuutta (avautumista sen ulkopuolisille vaikutteille ja toimintaympäristön huomioon ottamista) – sääntelyn kansainvälistymisen ja eurooppalaistumisen ohella – käsittelee myös Elina Pirjatanniemi ympäristökriminalisointeja koskevassa väitöskirjassaan.⁵⁸ Lainopin kontekstuaalisuutta – toimintaympäristön huomioon ottamista – korostaa erityisen voimakkaasti Mårten Knuts niin ikään talousrikosoikeudellisen väitöskirjansa lähtökohtana, koska ”hyvä rikosoikeusdogmatiikka ankkuroituu todellisuuteen”. Jännitettä syntyy silloin, kun arvopaperimarkkinoiden toimintaan puuttuminen katsotaan oikeutetuksi vain siinä laajuudessa kuin se lisää markkinoiden tehokkuutta.⁵⁹

Rationaaliseen tutkimukseen haluaa tukeutua myös Jussi Matikkalan väitöskirjansa teoriapainotteisessa luvussa, jossa hän erittelee eri argumentointitapoja tahallisuuskäsityksen perustaksi syyksiluettavuuden lajien (tahallisuuden ja tuottamuksen) erottamiseksi. Matikkalan tavoitteleman perustellun tahallisuusmallin on täytettävä kolme hänen analysoimaansa vaatimusta: ne ovat rationaalisuus, totuudenkaltaisuus ja hyväksyttävyyys. Yhteisymmärrystä sellaisesta mallista ei Matikkalan mukaan ole eikä välttämättä tule. Hän itse nostaa vahvasti esille tuottamuksellisuuteen viittaavana syyksiluettavuuden rajanvetokriteerinä sen, että tekijä uskoo tai luottaa, ettei tunnusmerkistö toteudu.⁶⁰ Helena Vihriälä jatkaa väitöskirjassaan rationaalisen (todellisuuspohjaisen) tahallisuusmallin koettelemista muun muassa analysoimalla ihmisen toimintaa koskevaa mielenfilosofista, psykologista ja aivotutkimuksen kirjallisuutta. Hän katsoo sen tutkimustiedon puoltavan mainitussa rajanvedossa pikemmin mieltämis- kuin tahtomis-teorioita.⁶¹

⁵⁶ Ks. *Sanna Palo*, Järjestäytyneet rikollisryhmät ja rikosvastuu. Helsinki 2010; *Mikael Lohse*, Terrorismirikoksen valmistelu ja edistäminen. Helsinki 2012.

⁵⁷ *Jussi Tapani*, Petos liikesuhteessa, 2004, erit. s. 86, 101.

⁵⁸ *Elina Pirjatanniemi*, Vihertyvä rikosoikeus. Helsinki 2005, erit. luku I.3.

⁵⁹ *Mårten Knuts*, Kursmanipulation på värdepappersmarknaden, 2010, erit. luku II. Ks. myös *Jussi Tapanin* kirja-arvostelua siitä, LM 2011, s. 456–462 (458).

⁶⁰ *Jussi Matikkala*, Tahallisuudesta rikosoikeudessa. Helsinki 2005, luku V.5, erit. s. 515 ja 523–524.

⁶¹ *Helena Vihriälä*, Tahallisuuden näyttäminen. Helsinki 2012, kokoavasti loppuluvussa XVIII.

5. LOPUKSI

Olen lähtenyt esityksessäni liikkeelle Pekka Koskisen rikosoikeustiedettä ja rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevista lausumista. Sen jälkeen olen luonut katsauksen rikosoikeustieteen ja -lainopin suuntauksiin 1960-luvulta 2010-luvulle. Katsaus osoittaa rikosoikeusajattelussa sekä rikosoikeuden yleisten oppien sisällössä ja merkityksessä tapahtuneita muutoksia, muun muassa kriminaalipoliittisesti suuntautuneen rikoslainopin esiin nousun ja sen saaman vahvan aseman. Vielä tärkeämpi suunta on ollut kriminaalipoliitiikan kehitys entistä rationaalisemmaksi ja humanimmaksi ja sen vaikutus rikoslainsäädäntöön ja seuraamusjärjestelmään⁶². Pekka Koskinen toivoi syystä jäähyväisluennossaan, ettei Inkeri Anttilan perintöä – kotimaisen kriminaalipoliitiikan rationaalialia linjaa – turmella⁶³.

Perus- ja ihmisoikeusajattelun vaikutus rikosoikeuteen samoin kuin rikosoikeuden eurooppalaistuminen ja kansainvälistyminen alkoivat voimistua 1990-luvulta alkaen. Siten oikeuslähteiden ala olennaisesti laajeni ja oikeuden soveltamista koskevat tulkinta- ja punnintametodit ovat monipuolistuneet entisestään. Samalla rikosoikeuden yleisten oppien ja niiden muodostaman järjestelmän yhtenäisyys on tässä oikeuden pluralismissa joutunut koetukselle, eikä entisen kaltaista rikosoikeusjärjestelmän sisäistä johdonmukaisuutta (koherenssia) pystytä saavuttamaan, vaan tapahtuu oikeuden erilaistumista (fragmentoitumista) ja oikeuden toimintaympäristö (kontekstuaalisuus) joudutaan ottamaan huomioon. Tällaisessa kehityksessä EU-velvoitteista johtuva ristiriita kotimaisen rikosoikeustradition kanssa huolestutti Pekka Koskista⁶⁴. Omissa kirjoituksissani olen pitänyt tällaisen ristiriitojen tai jännitteiden vähentämiseksi tärkeänä vaikuttaa EU:n kriminaalipoliittikkaan Pohjoismaiden kriminaalipoliitiikan lähtökohdista, joihin kuuluvat – paitsi demokratian, ihmisoikeuksien ja oikeusvaltion arvot – muun muassa legitiimiyden, suhteellisen alhaisen repressiotason ja humanisuuden vaatimukset⁶⁵.

Rikosoikeustieteellisen tutkimuksen määrä on tarkasteltuna ajanjaksona olennaisesti lisääntynyt, joskin merkittävästi vasta rikoslainsäädännön

⁶² Ks. myös katsauksiani *Raimo Lahti*, Rikosoikeuden kehitys Lakimies-aikakauskirjan heijastamana. LM 2002, s. 1247–1268 (erit. jakso 2.3); *sama*, Rikosoikeuden kokonaisuudistus ja seuraamusjärjestelmän kehittäminen. LM 2004, s. 412–421.

⁶³ *Pekka Koskinen*, Neljä vuosikymmentä rikosoikeutta Porthaniasta katsottuna. LM 2007, s. 400–407 (404).

⁶⁴ *Pekka Koskinen*, LM 2007, s. 403.

⁶⁵ *Raimo Lahti*, Uudistuvan rikosoikeuden haasteita vuosituhannen vaihtuessa. LM 1998, s. 1199–1197 (1197); *sama*, Kohti kansainvälistä ja eurooppalaista kriminaalipoliittikkaa? LM 1999, s. 1123–1133 (1132–1133).

kokonaisuudistuksen loppuvaiheessa ja sen jälkeen. Tämä tutkimus on viime vuosikymmeninä ollut sekä teoreettis-metodologisesti että sisällöllisesti monipuolista. Rikosoikeustieteen ja rikoslainopin jatkuvana haasteena on kuitenkin teoreettisen perustan vahventaminen sitä varten, että rikoslainsäädännössä ja rikoslainkäytössä pystytään ottamaan asianmukaisesti huomioon rationaalinen ja humaani kriminaalipolitiikka, ihmis- ja perusoikeusajattelu sekä oikeudenalan eurooppalaistuminen ja kansainvälistyminen.

Tutkimustarvetta lisää EU:n kriminaalipolitiikan suunnitelmallisuuden vahvistaminen⁶⁶, ja sen myötä kasvaa tarve pohjustaa oikeusvertailavan tutkimuksen avulla rikosoikeuden yleisen osan lähentämistä EU:n jäsenmaissa⁶⁷. Kansainvälinen rikosoikeus on erityisen merkittävä osa-alue tutkittaessa oikeuden pluralismia ja fragmentoitumista, koska siinä sovitaan yhteen eri oikeudenaloja (kansainvälistä oikeutta, humanitaarista oikeutta, ihmisoikeusjuridiikkaa ja kansallista rikos- ja rikosprosessioikeutta) sekä eri täytäntöönpanomalleja (ylikansallisia, kansallisia ja sekamuotoisia rikosoikeusjärjestelmiä)⁶⁸.

⁶⁶ Ks. erit. Euroopan komission tiedonanto KOM(2011)573 EU:n kriminaalipolitiikan suuntaviivoista. Ks. myös kommenttini siitä: Juhlaulkaisussa Pekka Viljanen, 2012, s. 104 sekä *Petter Asp* ym., Eurooppalaisen kriminaalipolitiikan manifesti. LM 2010, s. 644–648.

⁶⁷ Ks. erit. *André Klip* (ed.), *Substantive Criminal Law of the European Union*. Maklu Publishers 2011.

⁶⁸ Ks. yleisesti *Larissa van den Herik – Carsten Stahn* (eds.), *The Diversification and Fragmentation of International Criminal Law*. Martinus Nijhoff Publishers 2012.

RIKOKSEN RAKENNE

Sakari Melander

1. ALUKSI

Rikoksen rakennetta koskeva oppi on keskeinen koko rikosoikeudellisen järjestelmän toiminnan kannalta. Henkilön saattaminen rikosvastuuseen edellyttää erityisen osan tunnusmerkistön ohella aina myös niin sanotun rikoksen yleisen tunnusmerkistön täyttymistä. Perinteisen määritelmän mukaan rikos on tunnusmerkistönmukaisesti oikeudenvastainen tekijässään syyllisyyttä osoittava inhimillinen teko. Tämän määritelmän osa-alueiden on esimerkiksi tuhotyötä koskevan rikoslain 34 luvun 1 §:n ohella täytyttävä, jotta rikosvastuu tuhotyön osalta voidaan tiettyyn henkilöön kohdentaa.

Rikoksen rakenne eli niin sanottu yleinen tunnusmerkistö on ollut perinteinen rikosoikeustieteessä käsitelty kysymys. Kaikki merkittävät kotimaiset rikosoikeuden yleisesitykset sisältävät rikoksen rakennetta koskevan jakson. Tämä on ymmärrettävää, koska rikoksen rakennemallilla on merkitystä ainakin kolmessa eri suhteessa.

Ensinnäkin rikoksen rakennemalli on merkityksellinen rikoslainopin näkökulmasta. Rikoksen rakennetta voidaan rikoslainopillisesti pitää hahmotelmana rikosvastuun yleisten edellytysten asemasta ja merkityksestä. Rikoksen rakennetta koskevat mallit pyrkivät perustelevaan eri rikosvastuun osatekijöiden asemaa ja vaikutusta osana rikosvastuun edellyttämien tekijöiden kokonaisuutta. Tällöin voisi olettaa, että rikoksen rakennemallit kattaisivat kaikki rikosvastuun osa-alueet. Näin ei kuitenkaan ole. Eräät sellaiset tärkeät rikosvastuun osatekijät, kuten osallisuus ja yritys, jäävät pääsääntöisesti rikoksen rakennemallien ulkopuolelle. Tästä seuraa erityinen rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva anomalia, jonka on todettu aiheuttavan ongelmia ennen muuta usein eri henkilöiden yhteistoimintaan liittyvien tuottamuksellisten rikosten arvioinnin osalta.¹

Toiseksi rikoksen rakennetta koskevalla mallilla on heuristinen tehtäven jäsentäessä ja pelkistäessä rikosvastuun eri osatekijöiden merkityksen analyttiseksi helposti omaksuttavissa olevaksi rakennelmaksi. Tätä tehtä-

¹ *Ari-Matti Nuutila*, Rikoslain yleinen osa (Helsinki 1997), s. 82.

vää toteuttaessaan rikoksen rakennetta koskeva malli auttaa jäsentämään rikosoikeuden vastuuopin keskeisiä kysymyksiä ja suhteuttamaan niitä toisiinsa.² Rakenneopin heuristinen tehtävä ilmenee myös opin pedagogisessa funktiossa. Mallin avulla rikosvastuun eri osatekijöiden teoreettista ja käytännöllistä merkitystä voidaan ennen muuta yliopisto-opetuksessa mutta myös käytännön lainsoveltamistoiminnassa havainnollistaa.

Kolmanneksi rikoksen rakennemalli on merkityksellinen myös kriminaalipoliittisesta näkökulmasta.³ Rikosvastuun eri osatekijöiden merkitys suhteessa rikosvastuun toteuttamiseen on kriminaalipoliittisesti erittäin merkityksellinen kysymys. Kun esimerkiksi pohditaan, miten hätävarjelu vaikuttaa rikosoikeudelliseen vastuuseen ja miten sen pitäisi siihen vaikuttaa, kysymys on asiasta, jonka kriminaalipoliittinen merkitys rikosoikeudenhoidon arkipäivän näkökulmasta on huomattava.

Rikoksen rakennetta koskeva oppi, sen kehitys ja opin merkitys oli Pekka Koskisen tuotannossa usein esillä. Ensimmäinen lukemani Pekan kirjoittama rikoksen rakennetta koskeva esitys sisältyi lukemaani Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan pääsykoekirjaan.⁴ Tärkein ja edelleen erittäin ajankohtainen Pekan kirjoittama rikoksen rakennetta koskeva esitys on hänen vuonna 2004 Lakimies-aikakauskirjassa julkaisema yksinomaan rikoksen rakennetta koskeva kirjoitus ”Rikoksen rakenneopin kehityslinjoja Suomessa Honkasalosta nykypäivään”.⁵ Tämä kirjoitus nähdäkseen osoittaa Pekan hallinneen Suomen rikoksen rakennetta koskevan kehityslinjan suvereenisti. Lisäksi Pekan kirjoitus tuntuu ennakoineen rikoksen rakennetta koskevien oppien myöhemmin tapahtuneen muutoksen. Kun myöhemmässä suomalaisessa 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopun rikosoikeustieteessä on pyritty 1990-luvulla kehitettyjä hienosyisiä rikoksen rakenneopin malleja yksinkertaistamaan, Pekka tuntui vuonna 2004 ennakoivan, että näin tulee tapahtumaan. Pekka kun toteaa, että ”koviin hienosyiset ja monimutkaiset erittelyt eivät ehkä sittenkään auta siinä perustehtävässä, joka rikosopin käsitejärjestelmällä on”.⁶ Sittenmin mallin yksinkertaistaminen on ollut keskeinen pyrkimys rikosoikeustieteessä.

² Pekka Koskinen, ”Rikoksen rakenneopin kehityslinjoja Suomessa Honkasalosta nykypäivään”, *Lakimies* 3/2004, s. 516 (516–520).

³ Ari-Matti Nuutila puhuu rikoksen rakenteen merkityksestä suhteessa kriminaalipoliittiseen arvosteluperustaan, mutta ei avaa kysymystä erityisen laajasti. Ks. *Ari-Matti Nuutila*, *Rikoslain yleinen osa* (Helsinki 1997), s. 84.

⁴ Pekka Koskinen, ”6 §: Rikosoikeus”, teoksessa Pekka Timonen (toim.), *Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään*. Nide 2. Rikos- ja prosessioikeus sekä julkisoikeus (Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1993), s. 26–45 (3–122).

⁵ Koskinen 2004.

⁶ Koskinen 2004, s. 520.

2. PERINTEINEN KOLMIPORTAINEN RAKENNEMALLI

Edellä jo todettiin, että rikos on perinteisesti määritelty kolmiportaisen mallin mukaan. Tällöin perinteinen rikoksen määritelmä suomalaisessa rikosoikeustieteessä on ollut seuraava: rikos on tunnusmerkistönmukaisesti oikeudenvastainen tekijässään syylisyyttä osoittava inhimillinen teko. Tämä määritelmä on johtanut kolmiportaiseen rikoksen rakenneoppia koskevaan malliin, jossa omina tasoinaan erotetaan tunnusmerkistönmukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syylisyys. Kolmiportaisen mallin lähtökohta Suomessa on pitkälti Brynolf Honkasalon tuotannossa. Honkasalon esikuvat olivat saksalaisessa rikosoikeustieteessä, jossa vallitsevana mielipiteenä vieläkin voidaan pitää sitoutumista kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin.⁷

Honkasalon kolmiportaisessa rikoksen rakennemallissa erotettiin siis tunnusmerkistönmukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syylisyys. Tämän lisäksi rikoksen rakenne piti Honkasalolla sisällään objektiivisen ja subjektiivisen puolen. Objektiivinen puoli piti sisällään ennen muuta ulkoisessa maailmassa havaittavissa olevia seikkoja. Subjektiivinen puoli sen sijaan viittaa rikosvastuun toteutumisen kannalta merkityksellisiin tekijän mielenisäisiin seikkoihin.⁸

Tunnusmerkistönmukaisuus piti Honkasalolla sisällään ensinnäkin vaatimuksen tietoisesta inhimillisestä teosta, joka saattoi olla joko positiivinen tai negatiivinen. Inhimillisen teon ollessa negatiivinen kysymys oli laiminlyöntiin perustuvasta rikosvastuusta. Toiseksi tunnusmerkistönmukaisuuteen kuului Honkasalon mukaan myös seurausta koskeva osatekijä, joka jakautui oikeuden suojaaman edun loukkaamiseen tai vaarantamiseen. Edelleen, tunnusmerkistönmukaisuuteen kuului teon ja seurauksen välisen rikosoikeudellisesti merkittävän syy-yhteyden edellytys.⁹ Tunnusmerkistönmukaisuus kuului Honkasalon rikoksen rakenneopissa rikoksen rakenteen *objektiiviseen* puoleen.¹⁰

Oikeudenvastaisuus rikoksen rakenteen toisena osatekijänä oli Honkasalolla ennen muuta teon ominaisuus yhteiskunnan kannalta arvotettuna. Honkasalolla mukaan teko on oikeudenvastainen, jos se on oikeusjärjestykseen sisältyvän kiellon tai käskyn vastainen. Honkasalolaisessa ajattelussa oikeudenvastaisuus määrittyy pitkälti erityisen osan tunnusmer-

⁷ Ks. esim. *Claus Roxin*, Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre (4. Aufl., Verlag C.H. Beck 2006), s. 222–227.

⁸ Ks. tästä myös *Koskinen* 2004, s. 516–517.

⁹ *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. I osa. (2. painos, Helsinki 1965), s. 19.

¹⁰ *Honkasalo* 1965, s. 19.

kistöissä konkretisoituvien kieltojen ja käskyjen mukaisesti. Rangaistavaa on näin vain tunnusmerkistönmukaisesti oikeudenvastainen teko. Oikeudenvastaisuus tarkoittaa näin sellaisen vääryystyyppin toteuttamista, joka on pelkistään kuvattu tiettyssä rikostunnusmerkistössä.¹¹ Oikeudenvastaisuus voi kuitenkin sulkeutua pois, jos käsillä on erityinen teon oikeuttava seikka, esimerkiksi hätävarjelutilanne. Honkasalon ajattelussa tunnusmerkistönmukaisuus on kuitenkin oikeudenvastaisuuden reaalin perusta, mutta tunnusmerkistönmukaisesta teosta voi siitä huolimatta tulla oikeudenmukainen tiettyjen erityisten edellytysten ollessa käsillä.¹² Honkasalolaisessa mallissa teon oikeudenvastaisuus kuului rikoksen rakenteen *objektiiviseen* puoleen. Kysymys oli näin ulkoisessa maailmassa havaittaviin seikkoihin liittyvästä arvioinnista.

Kolmantena rikoksen vastuun kategoriana oli Honkasalolla *syyllisyys*, joka kuului rikoksen rakenteen *subjektiivista* puolta. Syyllisyys rikoksen subjektiivisena osana piti sisällään syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden. Jälkimmäisen osatekijöinä Honkasalo erotti tahallisuuden ja tuottamuksen.¹³ On huomattava, että jo Honkasalo erotti tuottamusopissaan tuottamuksen objektiivisen ja subjektiivisen puolen. Tästä huolimatta tuottamuskysymys kuului Honkasalolla kokonaan osaksi syyllisyyttä ja rikoksen rakenteen subjektiivista puolta.¹⁴

Suomalaisessa rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa ja rikosoikeudessa yleensä on perinteisesti tukeuduttu tähän honkasalolaiseen rikoksen rakenteen kolmiportaiseen malliin. Pekka Koskinen onkin aiheellisesti todennut, että honkasalolaisella opilla rikoksen yleisestä tunnusmerkistöstä on ollut Suomessa ”vahvan hegemonistinen asema”.¹⁵

Honkasalon jälkeisessä rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa siis sitouduttiin vahvasti kolmiportaiseen malliin. Tästä huolimatta rikoksen rakenne on ollut melkoisten muutosten kohteena. Muutokset ovat koskeneet ennen muuta rikoksen rakenteen eri osien sisältöä, jolloin erityisesti tunnusmerkistönmukaisuuden kategoria on saanut huomattavasti enemmän sisältöä samalla kun muut kategoriat, erityisesti syyllisyys, ovat kutistuneet. Merkittävin muutos on koskenut tuottamuksen jakamista objektiiviseen ja subjektiiviseen puoleen, jolloin objektiivinen teon huolimattomuus on kuulunut rikoksen rakenteen objektiiviseen puoleen, osaksi tunnusmerkistönmukaisuutta. Subjektiivinen tekijän huolimattomuus – samoin kuin tahallisuus – taas on edelleen saattanut jäädä osaksi subjektiivista syyllisyyssar-

¹¹ *Honkasalo* 1965, s. 142.

¹² Ks. myös *Koskinen* 2004, s. 517.

¹³ *Honkasalo* 1965, s. 20.

¹⁴ *Brynolf Honkasalo*, Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Toinen osa (2. p., Helsinki 1967), s. 79–80 ja 120–124. Ks. myös *Koskinen* 2004, s. 517.

¹⁵ *Koskinen* 2004, s. 516.

viointia.¹⁶ Tähän liittyen oppi teon huolimattomuudesta sai suomalaisessa rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa paljon huomiota osakseen 1990-luvulla. Kysymys oli ennen muuta tunnusmerkistötasolle sijoittuvasta objektiivisesta teon huolimattomuudesta, jonka arvioinnissa esimerkiksi sallitun ja kielletyn riskin käsitteellä on suuri merkitys.¹⁷ Rikoksen rakenteen kannalta merkittävää oli, että objektiivinen teon huolimattomuus sai aitoa sisältöä osana tunnusmerkistön mukaisuutta eikä enää pelkistynyt yksinomaan tiettyssä erityisen osan tunnusmerkistössä kuvattuun vääryyteen.¹⁸

Joissakin rikosoikeudellisissa esityksissä syyllisyyttä koskeva kategoria on saattanut jäädä hyvin ohueksi sisältäen lähinnä vain syyllisyyden poisulkevat perusteet eli käytännössä syyntakeisuuden, anteeksiantoperusteet ja tietyt erehdystilanteet. Tällöin tunnusmerkistön mukaisuuteen kuuluviksi luetaan teon objektiivinen huolimattomuus sekä myös tahallisuus ja tuotamus (tekijän huolimattomuus).¹⁹

Edellisiin näkemyksiin liittyen myös perinteinen rikoksen rakenteen kategorioiden jakaminen objektiiviseen ja subjektiiviseen puoleen on muuttunut tai sen merkitys on jopa kokonaan kiistetty. Objektiivisen ja subjektiivisen jakoa sen mukaan, kuuluuko osatekijä ulkoisesti havaittavissa oleviin vai tekijän mielensisäisiin seikkoihin, pidettiin lähinnä keinotekoisena ja käytännölle vieraana. Esimerkkinä on käytetty muun muassa varkauden luvattomasta käytöstä erottavaa anastustahtoa, joka lähtökohtaisesti kuuluisi edellä mainitussa jaottelussa subjektiiviseen tekijän tahdonmuodostusta koskeviin seikkoihin mutta joka on osa nimenomaisesti määriteltäviä tunnusmerkistöä.²⁰ Tämän vuoksi nykyisin usein pikemmin ajatellaan, että esimerkiksi tunnusmerkistön mukaisuus pitää sisällään sekä objektiivisia että subjektiivisia ainesosia.²¹ Tunnusmerkistön mukaisuuteen kuuluu näin myös subjektiivista ainesta, joka tunnusmerkistössä saa ilmauksensa tietylle vääryystyypille yleispätevänä ja tyypillisenä, mutta jonka yksittäistapauksellisessa arvioinnissa on tosiasiallisesti kysymys (tunnusmerkistön mukaisuuden osatekijän) subjektiivisesta arvioinnista. Näin myös tahallisuus on osa tunnusmerkistön mukaisuutta, kysymys on subjektiivisen tunnusmerkistön mukaisuuden arvioinnista.²²

¹⁶ Ks. *Ari-Matti Nuutila*, Rikoslain yleinen osa (Helsinki 1997), s. 82–84.

¹⁷ Keskeisimpänä lähteenä ks. *Ari-Matti Nuutila*, Rikosoikeudellinen huolimattomuus (Helsinki 1996). Ks. myös *Kimmo Nuotio*, Teko, vaara, seuraus (Helsinki 1998), s. 291–328 ja *Dan Frände*, Allmän straffrätt. En introduktion (Helsingfors 1994), s. 103–116.

¹⁸ Ks. myös *Koskinen* 2004, s. 518.

¹⁹ *Dan Frände*, Yleinen rikosoikeus (2. uud. painos, Helsinki 2012), s. 9–10.

²⁰ *Nuutila* 1997, s. 80. Ks. myös *Koskinen* 2004, s. 508.

²¹ *Frände* 2012, s. 9, erit. alav. 19.

²² Ks. myös *Koskinen* 2004, s. 519.

Edellä esitetty osoittaa, että vaikka rikoksen rakenteen tasojen eri osatekijöiden sijainnista ei ole ollut eikä edelleenkaan ole yksimielisyyttä, kolmitasoisien rikoksen rakennemallin asema suomalaisessa rikosoikeustieteessä on ollut erittäin vahva. Vaikka tietyt muutokset ovat honkasalolaiseen ajatteluun verrattuna olleet varsin radikaaleja²³, mallin perusrakenne on pitkälti säilynyt samana. Erityisen merkittävää on, että honkasalolainen kolmitasoinen malli on saanut vahvaa institutionaalista tukea myös rikoslain yleisiä oppeja koskevien säännösten uudistamisen yhteydessä. Vaikka yleisten oppien uudistuksen julkilausuttuna tavoitteena oli systeeminetralia, uudistuksessa kun pyrittiin välttämään turhaa sitoutumista rikosoikeusteorian muuttuviin ja jatkuvan keskustelun kohteena oleviin teoreettisiin konstruktioihin²⁴, esityksessä tästä huolimatta omaksutaan kolmiportainen rikoksen rakennetta koskeva malli, joka jakautuu tunnusmerkistön mukaisuuteen, oikeudenvastaisuuteen ja syyllisyyteen.²⁵ Esityksessä tosin todetaan, että muitakin malleja tai rikoksen määrittelytapoja on, mutta tästä huolimatta päädytään esittelemään melko vakiintunut kolmiportainen malli sekä hieman valotetaan mallin eri tasojen sisältämiä osatekijöitä.²⁶ Sitoutuminen kolmiportaiseen malliin näkyy myös esityksen sisältämässä vastuuvapausperusteita koskevassa jaksossa, kun oikeuttamisperusteiden mainitaan poistavan teon oikeudenvastaisuuden ja anteeksiantoperusteiden tekijän syyllisyyden.²⁷

Kolmiportaisen mallin omaksuminen lainvalmisteluaineistossa antaa sille merkittävää institutionaalista tukea. Tämän lisäksi sille on annettu merkitystä myös korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä. Esimerkiksi itsekriminointisuoja käsitellessä tapauksessa KKO 2010:41 omaksutaan edellä käsitelty yleisten oppien uudistamista koskevaan hallituksen esitykseen sisältyvä näkemys vastuuvapausperusteiden erilaisesta vaikutuksesta suhteessa rikoksen rakenteeseen. Näin voitaneen väittää, että perinteinen kolmiportainen rikoksen rakennemalli nauttii Suomessa laajaa institutionaalista tukea ja sen voi vieläkin sanoa olevan vakiintunut rikoksen rakenteen ymmärtämisen malli. Selvää kuitenkin on, että vakiintuneisuus koskee vain mallin kolmitasoisuutta ja myös esimerkiksi vastuuvapausperusteiden vaikutusta suhteessa eri mallin tasoihin. Yksimielisyyttä mallin tasojen sisältämistä osatekijöistä ei sen sijaan ole.

²³ Koskinen 2004, s. 519, joka toteaa, että tahallisuuden sijoittaminen syyllisyyden sijaan tunnusmerkistön mukaisuuteen tuntuu honkasalolaiseen malliin verrattuna varsin radikaalilta uudelleenarvioinnilta.

²⁴ HE 44/2002 vp, s. 9/I.

²⁵ HE 44/2002 vp, s. 9/II.

²⁶ HE 44/2002 vp, s. 9/II.

²⁷ HE 44/2002 vp, s. 16/II ja 99–100.

Perinteisen kolmiportaisen rikoksen rakennemallin edut liittyvät nimenomaan sen vakiintuneisuuteen sekä osin siitä seuraavaan selkeyteen. Kolmiportaisen mallin pyrkimyksenä on analyttisesti kuvata rikosvastuun eri osatekijöiden merkitys suhteessa rikosvastuun käytännön vaikutuksiin. Tässä kolmiportainen malli onnistuu hyvin. Erityisen hyvin rikoksen rakenteen eri tasojen käytännön vaikutukset rikosvastuun kohdentamiseen ja syyksilukemiseen, muihin rikokseen perustuviin seuraamuksiin sekä esimerkiksi myös osallisten vastuuseen havainnollistuvat vastuuvapausperusteiden yhteydessä, jolloin kolmiportainen malli selkeästi erottaa oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden vaikutukset. Toisaalta kolmiportaisen mallin ongelmana on viime vuosina ollut sen nopea muuttuminen ja – perustasoja koskevasta yksimielisyydestä huolimatta – mallin tasojen sisältämien eri osatekijöiden paikkaa koskeva laajahko erimielisyys.

Tietytynä – käytännön kannalta suurenakin – ongelmana on myös vallitsevan mallin lähes puhdas rikosoikeudellisuus. Rikosoikeudellinen merkitys sille, sulkeeko jokin käsillä oleva peruste pois teon tunnusmerkistönmukaisuuden vai syyllisyyden on erittäin huomattava. Vallitseva kolmitasoinen rikoksen rakenne ei kuitenkaan avaa tätä lainkaan prosessioikeudellisesta näkökulmasta. Rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa asiaan ei juuri oteta kantaa. Juha Lappalainen on tarkastellut asiaa tärkeässä artikkelissaan, mutta tällä kirjoituksella ei ole syystä tai toisesta ollut merkittävää vaikutusta rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa.²⁸ Vähintään rikoksen rakennemallia tulisi rakentaa yhteydessä rikosprosessioikeuteen siten, että eri rakennemallin tasojen käytännön vaikutukset tuomioistuinprosessiin tulisivat selviksi. Jos esimerkiksi tekijä on toiminut oikeudenvastaisuuden poistavassa hätävarjelutilanteessa, jo rikoksen rakennemallin perusteella tulisi pystyä selvittämään, tuleeko syyte hylätä vai tuleeko tekijä jättää rangaistukseen tuomitsematta. Selvää toki on, että tällaisessa tilanteessa tekijä ei ole syyllistynyt rikokseen eli syyte on hylättävä²⁹, mutta tämän olisi selvyden vuoksi syytä näkyä jo rikoksen rakennemalleissa. Edelleen voidaan pohtia, tulisiko prosessioikeudellisesti olla jokin tietty aste-ero siinä, sulkeutuuko teon tunnusmerkistönmukaisuus vai oikeudenvastaisuus pois. Rikosoikeudellisesti kysymys kun on koko lailla eri asiasta.

²⁸ *Juha Lappalainen*, Rikoksen rakenne prosessioikeuden näkökulmasta, teoksessa *Prosessioikeudellisia erityiskysymyksiä*. Juhlajulkaisu Antti Jokela 26.1.2005 (Turun yliopisto 2004), s. 147–167.

²⁹ *Jussi Tapani – Matti Tölvänen*, Rikosoikeuden yleinen osa – Vastuuoppi (Helsinki 2008), s. 311.

3. PERINTEISEN MALLIN KAKSIPORTAINEN HAASTAJA

Viime vuosina suomalaisessa rikosoikeustieteessä on esitetty perinteisen kolmiportaisen rikoksen rakennemallin haastanut kaksiportainen malli. Mallin ovat esitelleet Jussi Tapani ja Matti Tolvanen, jotka ovat näin nimenomaisesti irtisanoutuneet perinteisestä honkasalolaiselle ajattelulle pohjautuneesta kolmiportaisesta rikoksen rakennemallista.

Tapanin ja Tolvasen rikoksen rakennemalli sisältää siis kaksi tasoa: vastuun perustavat seikat ja vastuun poistavat seikat. Vastuun perustavat seikat on Tapanin ja Tolvasen mallissa yhtä kuin tunnusmerkistönmukaisuus. Tähän tunnusmerkistönmukaisuuteen luetaan syyksiluettavuus eli tahallisuus ja tuottamus sekä myös vaatimus teosta ja syy-yhteydestä.³⁰ Vastuun poistavat seikat pitävät sisällään lähtökohtaisesti kaikki rikosoikeudellisen vastuun poissulkevat tekijät. Mielenkiintoista on, että oikeudenvastaisuuden kategorialla tai edes termillä oikeudenvastaisuus Tapani ja Tolvanen eivät käytä lainkaan. Tällä on vaikutuksensa myös vastuuvapausperusteita koskevaan tarkasteluun, koska Tapani ja Tolvanen määrittävät ainoastaan hätävarjeluun ja pakkotilan oikeuttamisperusteiksi.³¹

Myöskään syyllisyyden käsitettä sen perinteisessä merkityksessä Tapani ja Tolvanen eivät käytä. Kuten jo edellä mainittiin, perinteisesti syyllisyyteen kuuluneet tahallisuus ja tuottamus käsitetään kaksiportaisessa mallissa – kuten tietyissä uusimmissa perinteiseen kolmiportaiseen malliin sitoutuneissa esityksissä – tunnusmerkistönmukaisuuteen kuuluvina vastuun perustavina seikkoina. Tapanin ja Tolvasen mukaan syyllisyyttä kaksiportaisessa mallissa vastaavat lähinnä anteeksiantoperusteet.³²

Rikoksen rakenteen hahmottaminen kaksiportaiseksi malliksi vaikuttaa honkasalolaiseen ja meillä perinteisesti omaksuttuun kolmiportaiseen malliin verrattuun varsin radikaalilta. Kun kolmiportaisesta mallista luovutaan, menetetään samalla jotakin siitä analyttisestä ja esimerkiksi eri vastuuvapausperusteiden käytännön vaikutuksia selkeästi havainnollistavasta lähestymistavasta, joka on ollut ominainen perinteiselle mallille. Kaksiportaisen mallin rakentaminen saattaa samalla tarkoittaa tiettyä irtaantumista rikosoikeuden perinteisesti vahvoista saksalaisista vaikutteista ja lähentymistä angloamerikkalaiseen rikosoikeuteen, jossa perinteisesti on sitouduttu kaksiportaiseen rikoksen rakennemalliin, jonka osatekijöinä ovat *actus reus* ja *mens rea* ensin mainitun tarkoittaessa lähinnä tunnusmer-

³⁰ Tapani – Tolvanen 2008, s. 2.

³¹ Tapani – Tolvanen 2008, s. 2.

³² Tapani – Tolvanen 2008, s. 2.

kistön mukaisuutta (tai rikosoikeudellisesti arvioitavaa tekoa) ja jälkimmäisen tekijän suhtautumista tekoon.³³

Toisaalta voidaan kysyä, onko kaksiportainen malli sittenkään erityisen radikaali suhteessa kolmiportaiseen malliin. Kaksiportaisen mallin tarkoituksena on rikoksen rakenteen helpompi hahmottaminen siten, että vastuun perustaviin seikkoihin eli tunnusmerkistön mukaisuuteen kootaan kaikki rikosoikeudellisen vastuun positiiviset edellytykset siitä riippumatta, ovatko ne objektiivisia vai subjektiivisia. Tausta tälle uudelleenmäärittelylle löytyy käytännön rikosprosessista, jossa tunnusmerkistön mukaisuus ja syyksiluettavuus tutkitaan samanaikaisesti. Vasta tämän jälkeen tutkitaan, onko tekijä mahdollisesti toiminut vastuuvapausperusteen käsillä ollessa.³⁴ Tapanin ja Tolvasen ratkaisu on sinänsä looginen, mutta ei ehkä sittenkään ole kaukana sellaisesta kolmiportaisesta rikoksen rakennemallista, jossa tahallisuus ja tuottamus kuuluvat tunnusmerkistön mukaisuuteen osana subjektiivista tunnusmerkistön mukaisuutta. Tällöin kaksiportainen malli ehkä pelkistyy eri tasoja uudelleen nimeäväksi malliksi, jossa sinänsä on selkeästi eri seikkojen ja perusteiden käytännön vaikutuksen kautta pyritty tasojen selkiyttämiseen ja uudelleennimeämiseen. Toisaalta samalla, kuten jo mainittiin, menetetään jotakin siitä analyyttisestä selkeydestä, jonka kolmiportainen malli kykenee tarjoamaan eri vastuuvapausperusteiden käytännön vaikutuksille.

Toisaalta ja edellä esitetystä huolimatta kaksiportainen malli voi toimia paremmin käytännön rikosoikeudellista lainsoveltamistoimintaa kuvaavana mallina. Tällöin kaksiportainen malli edustaisi ennen muuta tilannesidonnaista lähestymistapaa, jossa rikosoikeudellisen vastuun arviointiin kohdentamiseen kuuluvat seikat saavat sijansa ennen muuta niiden tosiasiallisen ja vaikutuksen kautta. Nämä vaikutukset voivat olla joko vastuun perustavia tai vastuun poissulkevia. Tästä näkökulmasta Tapanin ja Tolvasen esittämä kaksiportainen saattaa vastata parhaiten tämänhetkistä oikeudellista todellisuutta, kuten jäljempänä tarkemmin perustellaan.

³³ Ks. esim. *Andrew Ashworth*, *Principles of Criminal Law* (6th Ed., Oxford University Press 2009), s. 136 ja *George P. Fletcher*, *The Grammar of Criminal Law. Volume One: Foundations* (Oxford University Press 2007), s. 43. – En tietenkään väitä, että Tapanin ja Tolvasen malli olisi sama kuin angloamerikkalaisen oikeuden perinteinen *actus reus/mens rea* -malli. Joka tapauksessa kaksiportaisen mallin esittely Suomessa herättää kysymyksen tämän esitellyn mallin suhteesta angloamerikkalaiseen rikosoikeuteen ja siellä tarkasteltuun rikoksen rakennemalliin. Tapani ja Tolvanen eivät tätä kytkeä nimenomaisesti tuo kirjassaan esiin.

³⁴ *Tapani – Tolvanen* 2008, s. 3.

4. RIKOKSEN RAKENNEMALLI UUSIEN OIKEUDELLISTEN HAASTEIDEN EDESSÄ

Rikosoikeuden voimakas valtiosääntöistytymisen ja eurooppalaistuminen on vaikuttanut myös rikoksen rakennemalliin ja vähintään sen käytännön vaikutuksiin.³⁵ Rikoksen rakennemallin kannalta tilanne on ajankohtaistunut myös oikeuskäytännössä. Rikossäännöksen suhde esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksessa tai perustuslaissa turvattuun perusoikeuteen taikka EU:n turvaamaan perusvapauteen saattaa olla merkityksellinen tekijä rikosvastuun kannalta. Ei ole täysin selvää, mikä tällaisten rikosoikeudellisen vastuun mahdollisesti poissulkevien seikkojen asema on rikoksen rakennemallissa ja mikä on tällaisten seikkojen käytännön vaikutus. Kysymys on merkittävä esimerkiksi osallisten mahdollisen rikosvastuun ja mahdollisen rikokseen perustuvan vahingonkorvausvastuun näkökulmasta. Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti kahta tällaista rikoksen rakennemallin kannalta mielenkiintoista tilannetta: itsekriminointisuoja ja EU-oikeudesta johtuvaa rikosoikeudellisen säännöksen neutralisoitumista.

Itsekriminointisuoja vastuun poistavana perusteena. – Itsekriminointisuojalla tarkoitetaan, kuten tunnettua, rikoksesta epäillyn tai syytteessä olevan oikeutta olla myötävaikuttamatta omalla toiminnallaan syyllisyytensä selvittämiseen. Tämän vuoksi sitä kutsutaan myös myötävaikuttamattomuusperiaatteeksi. Itsekriminointisuoja samalla näin velvoittaa viranomaisia olemaan painostamatta epäiltyä tai syytteessä olevaa oman syyllisyytensä selvittämiseen.³⁶ KKO onkin määritellyt itsekriminointisuojan siten, että rikoksesta epäiltyä tai syytteessä olevaa ei saa pakottaa tai painostaa myötävaikuttamaan omalla toiminnallaan syyllisyytensä selvittämiseen.³⁷

Itsekriminointisuoja ei ole nimenomaisesti mainittu perustuslaissa eikä Euroopan ihmisoikeussopimuksessa. Euroopan ihmisoikeustuomiois-

³⁵ Rikosoikeuden valtiosääntöistymisestä ja eurooppalaistumisesta yleisesti ks. *Sakari Melander*, *Kriminalisointiteoria – rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset* (Helsinki 2008), s. 16–45.

³⁶ Itsekriminointisuojan määritelmästä ks. esim. *Mikko Vuorenpää*, ”Itsekriminointisuojan tulkinta ja sen vaikutukset todisteluun”, teoksessa *Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta* (Turun yliopisto 2011), s. 585–595, *Mikko Vuorenpää*, ”Yksi huomio konkurssilakiin ehdotetusta itsekriminointisuojaan liittyvästä palomuurista”, *Defensor Legis* 4/2011, s. 539 (539–540), *Mikko Marttila*, ”Itsekriminointisuoja ja velkojien täytäntöönpanointressi”, *LM* 2011, s. 549–569 ja *Jussi Tapani*, ”Onko rikoksen rakenteella merkitystä? – Itsekriminointisuoja ja rikosoikeuden systematiikka”, *DL* 5/2011, s. 581 (581–591).

³⁷ KKO 2009:80, 10 kohta. Muita itsekriminointisuoja koskevia KKO:n tapauksia ovat KKO 2010:41, KKO 2010:49, KKO 2011:35, KKO 2012:5, KKO 2012:16 ja KKO 2012:45.

tuimen käytännön mukaan itsekriminointisuoja koskeva periaate kuuluu kuitenkin keskeisiin EIS 6 artiklassa turvattuihin oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin. Asiaa koskevia EIT:n ratkaisuja on lukuisia.³⁸ Näin on kansallisten perusoikeussäännösten ja kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden tulkinnallisen integroinnin mukaisesti selvää, että itsekriminointisuoja on myös olennainen osa niitä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeita, jotka oikeusturvaa koskeva perustuslain 21 § turvaa.³⁹ Selvytyden vuoksi todettakoon, että KP-sopimuksen 14 artiklan 2 kappale sisältää itsekriminointisuoja koskevan määräyksen.

Tässä kirjoituksessa ei oteta kantaa itsekriminointisuojan edellytyksiin tai sen sisältöön. Tarkastelun kohteena sen sijaan on, mikä on itsekriminointisuojan paikka rikoksen rakennemallissa rikosoikeudellisen vastuun poissulkevana perusteena. Rikosprosessuaalisesti itsekriminointisuojan käsilläolo merkitsee syytteen hylkäämistä⁴⁰ – tai vaihtoehtoisesti esimerkiksi prosessuaalisen syyttämättäjäättämisspätöksen tekemistä.⁴¹ Itsekriminointisuojan paikka rikoksen rakennemallissa on kuitenkin merkityksellinen esimerkiksi osallisten vastuun ja rikokseen perustuvan vahingonkorvauksen mahdollisuuden näkökulmasta. Kun itsekriminointisuoja saattaa vapauttaa henkilön uhkaavalta rikosvastuulta ja kun tällä saattaa olla lukuisia heijastusvaikutuksia, jotka ovat riippuvaisia käsillä olevan vastuusta vapauttavan seikan sijainnista rikosvastuun edellytyksiä koskevassa mallissa, itsekriminointisuojan täsmällinen asema osana rikosvastuun edellytyksiä ja rikoksen rakennetta olisi syytä selvittää. Kuten Dan Frände on todennut, ”kun menettelystä, joka *prima facie* vaikuttaa toteuttavan rikoksen, ei rangaista, lukija odottaa saavansa tietää, miten sovellettu vastuuvapausperuste sijoittuu rikoskäsitteessä.”⁴²

Rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa itsekriminointisuojan asemasta vastuusta vapauttavana perusteena on esitetty neljä eri mahdollista vaihtoehtoa.⁴³ Ensinnäkin se voisi olla tunnusmerkistönmukaisuuden poissulkeva peruste, jolloin käsillä ei olisi rikosoikeudellisesti arvioitavaa tekoa. Tällöin tekoon osallisia ei luonnollisesti voisi myöskään tuomita. Toinen vaihtoehto olisi pitää itsekriminointisuoja oikeuttamisperusteena, jolloin se rinnastuisi esimerkiksi hätävarjeluun ja pakkotilaan. Kuten tunnettua,

³⁸ Ks. esim. *Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta*, 8.2.1996, 45 kohta.

³⁹ Ks. myös *Pekka Hallberg*, ”Oikeusturva (PL 21 §)”, teoksessa *Perusoikeudet* (2. p., Helsinki 2011), s. 801–802.

⁴⁰ Näin esim. tapauksessa KKO 2009:80.

⁴¹ *Dan Frände*, ”KKO 2009:80 ja sen arviointi”, LM 2/2010, s. 237 (233–237).

⁴² *Dan Frände*, ”KKO 2010:41 ja sen arviointi laajemmassa kontekstissa”, LM 2/2011, s. 402, alav. 3 (402–408).

⁴³ Vaihtoehdot on esittänyt Dan Frände. Ks. *Frände* 2011, s. 406–407. Ks. myös *Tapani* 2011, s. 584.

oikeuttamisperusteet tekevät sinänsä tunnusmerkistön täyttävästä teosta oikeusjärjestyksen mukaisen ja näin sallitun – joissakin tilanteissa jopa suositellun. Oikeuttamisperusteen käsillä ollessa osallisten vastuu sulkeutuu niin ikään pois.⁴⁴ Kolmantena vaihtoehtona olisi itsekriminointisuojaan pitäminen syyllisyyden poissulkevana anteeksiantoperusteena hätävarjelun liioittelun tapaan. Tekijä on syyllistynyt rikosoikeudellisesti arvioitavaan oikeudenvastaiseen tekoon, mutta häneen ei voida kohdistaa moitearvostelua teon motivaatiopohjaan liittyvien syiden vuoksi. Anteeksiantoperusteen käsillä ollessa tekijä toisin sanoen vapautetaan vastuusta, koska häneen ei voida kohdistaa syyllisyysmoitetta.⁴⁵ Anteeksiantoperusteen käsillä ollessa muut tekoon osalliset voidaan tuomita rikosvastuuseen. Neljäs vaihtoehto olisi ymmärtää itsekriminointisuoja erityisenä rangaistuksen poissulkevana perusteena diplomaattisen immunitetin tavoin.

Itsekriminointisuojaan tulkinnan Suomen oikeudessa uuteen vaiheeseen⁴⁶ siirtäneessä ratkaisussa KKO 2009:80 ei nimenomaisesti otettu kantaa itsekriminointisuojaan vastuuvapausperustevaikutuksen sijaan osana rikoksen rakennetta tai rikoksen käsitettä.⁴⁷ Tapauksen perusteluissa todetaan, että A:lla on ollut oikeus kieltäytyä ilmoittamasta pesäluetteloa vannoessaan tapauksen syytekohtissa tarkoitettua omaisuutta. KKO:n perustelujen mukaan A ei näin ole syyllistynyt törkeään velallisen petokseen jättäessään pesäluetteloa vannoessaan ilmoittamatta syytekohtissa mainitun omaisuuden. Jäljempänä KKO vielä toteaa, että koska A ei ole syyllistynyt rangaistavaan menettelyyn, hän ei ole velvollinen korvaamaan konkurssipesälle näihin syytekohtiin perustuvia vahinkoja.⁴⁸ Käytännössä syytteet ja siihen perustuneet vahingonkorvausvaatimukset näiltä osin hylättiin. KKO ei perusteluissaan näin nimenomaisesti ota kantaa itsekriminointisuojaan vastuuvapausperustevaikutukseen, mutta sen käyttämät perustelulausumat sinänsä viittaavat siihen, että itsekriminointisuoja on poistanut teon tunnusmerkistön mukaisuuden. KKO kun toteaa, että A ei ollut syyllistynyt rangaistavaan menettelyyn. Yksiselitteisenä tätä tulkintaa tuskin voidaan pitää. Toinen ja ehkä todennäköisempi vaihtoehto on, että KKO on tapauksessa tarkastellut itsekriminointisuoja oikeuttamisperusteena tätä kuitenkin nimenomaisesti mainitsematta.⁴⁹

⁴⁴ HE 44/2002 vp, s. 99–100.

⁴⁵ HE 44/2002 vp, s. 99/II.

⁴⁶ Tämä osuva kuvaus on Mikko Vuorenpään. Ks. *Mikko Vuorenpää*, ”Itsekriminointisuojaan tulkinta ja sen vaikutukset todisteluun”, teoksessa Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta (Turun yliopisto 2011), s. 586 (585–595).

⁴⁷ Näin myös *Frände* 2011, s. 402.

⁴⁸ KKO 2009:80, 38 ja 39 kohdat.

⁴⁹ Jussi Tapani esimerkiksi tulkitsee tapauksen KKO 2010:41 vähemmistöön jääneiden katsoeen, että KKO oli tapauksessa KKO 2009:80 pitänyt itsekriminointisuoja oikeuttamisperusteena. Ks. *Jussi Tapani*, ”Onko rikoksen rakenteella merkitystä? –

Tapauksessa KKO 2010:41 sen sijaan otettiin nimenomaisesti kantaa itsekriminointisuojan vaikutukseen suhteessa rikoksen rakenneoppiin. Tapauksessa oli kysymys tilanteesta, jossa A oli tuomittu rangaistukseen kätkemisrikoksesta, koska hänen oli katsottu peittäneen ja hävittäneen omaisuutta, jonka B:n taas oli katsottu saaneen törkeällä velallisen petoksella. B:n törkeää velallisen petosta koskeva aiempi tuomio oli purettu tapauksella KKO 2009:80, jolla nämä B:tä koskevat syytteet oli hylätty. Kysymys oli siis B:n teon liitännäisrikoksesta ja B:tä suojaavan itsekriminointisuojan vaikutuksesta A:n liitännäisrikosta koskevaan tuomioon. KKO:n enemmistö katsoi, että itsekriminointisuojan vaikutus ulottui vai B:hen eikä näin vapauttanut A:ta rangaistusvastuusta. Enemmistö tarkasteli itsekriminointisuoja vastuuvapausperusteena, jonka vaikutukset rajoittuvat vain suojaanauttamaan eli tapauksessa B:hen. KKO perusteli tätä itsekriminointisuojan tapauksessa KKO 2009:80 määritellyllä tarkoituksella, joka KKO:n muotoilemin tavoin on suojata rikoksesta epäillyn omaa tahtoa viranomaisten epäasiallista pakottamista vastaan.⁵⁰ Tämän mukaisesti KKO:n enemmistö katsoi, että kysymyksessä on ollut B:tä rangaistusseuraamuksilta turvannut vastuuvapausperuste, jonka vaikutukset rajoittuvat vain itse tekijään. Näin A:n aiempaa tuomiota törkeästä kätkemisrikoksesta ei purettu.

Vaikuttaa siltä, että KKO:n enemmistö on ymmärtänyt – ainakin tässä kätkemisrikokseen liittyvässä tilanteessa, jossa kätkemisrikosta koskevilla esityölausumilla oli osansa – itsekriminointisuojan joko anteeksiantoperusteeksi tai muuksi nimenomaan rangaistusvastuun poissulkeväksi perusteeksi. Olennaista oli, että nämä vastuusta vapauttavat perusteet eivät vapauta muita osallisia rangaistusvastuusta. KKO:n enemmistön perusteluja luettaessa todennäköisin vaihtoehto on, että enemmistö on ymmärtänyt itsekriminointisuojan anteeksiantoperusteeksi. Perustelujen yleisessä vastuuvapausperusteita tarkastelevassa osassa keskitytään yksinomaan oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden tarkasteluun, eikä muita erityisesti henkilöön liittyviä vastuun poissulkevia perusteita erikseen mainita. Näin se vaihtoehto, että KKO:n enemmistö olisi tapauksessa pitänyt itsekriminointisuoja RL 5:7:ssä tarkoitettuna erityisenä henkilöön liittyvänä diplomaattisen immuniteetin tai rikoksen vanhentumisen kaltaisena olosuhteena vaikuttaa epätodennäköiseltä.⁵¹

Huomionarvoista on, että tapauksessa esittelijä ja vähemmistöön jääneet kolme oikeusneuvosta päätyivät pitämään itsekriminointisuoja

Itsekriminointisuoja ja rikosoikeuden systematiikka”, DL 5/2011, s. 585. Ks. myös *Frände* 2011, s. 406, jonka mukaan KKO 2009:80:ssa se, että A vapautettiin myös vahingonkorvausvastuusta viittaa itsekriminointisuojan ymmärtämiseen oikeuttamisperusteena.

⁵⁰ Ks. KKO 2009:80, 10 kohta ja KKO 2010:41, 16 kohta.

⁵¹ Samoin *Tapani* 2011, s. 586.

oikeuttamisperusteena. He perustelevat näkemystään nimenomaisesti sillä seikalla, että B:tä koskevan syytteen hylkääminen ei ole johtunut hänen henkilöönsä liittyneistä olosuhteista vaan että itsekriminointisuoja koskeva periaate liittyy nimenomaan rikoksesta epäillyn oikeusturvaan ja turvaa rikoksesta epäillyn *oikeutta* vaieta. Vähemmistö olisi tällä perusteella päättänyt hylkäämään myös A:n kätkemisrikossyytteen, koska sen taustalla ollut aiempi B:tä koskeva syyksilukeva tuomio törkeästä velallisen petoksesta oli purettu ja syytteet hylätty.

Tapauksessa KKO 2010:41 omaksuttu näkemys itsekriminointisuo- jasta vastuuvapausperusteena, jonka vaikutukset ulottuvat vain suojan haltijaan, on vahvistettu viimeksi tapauksessa KKO 2012:16. Tuossa ta- pauksessa oli kysymys tilanteesta, jossa A:ta syytettiin neljästä törkeästä velallisen petoksesta ja B:tä avunannosta niihin. Itsekriminointisuo- jan osalta kysymys oli suojan mahdollisesta ulottuvuudesta myös B:n avunan- totekoihin. KKO katsoi, että vaikka A:lla oli tapauksessa oikeus vaitioloon omaisuuttaan koskevista tiedoista tietyissä ulosottoselvityksissä, ei ollut pe- rusteltua katsoa tästä seuraavan, että myös B vapautuisi rangaistusvastuusta ryhtymisestään kerrottuun avunantotoimeen omaisuuden kätkemiseksi A:n velkojilta. KKO viittasi tältä osin tapauksessa KKO 2010:41 omaksuttuun linjaan, jonka mukaan itsekriminointisuo- jan oikeusvaikutukset rajoittuvat vain suojan haltijaan.

KKO:n omaksuma linja itsekriminointisuo- jan oikeusvaikutuksista vastuusta vapauttava perusteena voidaan nähdäkseni kyseenalaistaa. Kuten edellä mainittiin, itsekriminointisuo- jan oikeusvaikutukset on periaattees- sa mahdollista hahmottaa neljällä eri tavalla. Oikeuskirjallisuudessa Dan Frände on puoltanut itsekriminointisuo- jan vastuuvapausperusteluonteen hahmottamista joko tunnusmerkistön mukaisuuden poissulkevaksi perus- teeksi tai oikeuttamisperusteeksi.⁵² Jussi Tapani taas on katsonut, että itse- kriminointisuoja on KKO:n asiaan liittyvä oikeuskäytäntökin huomioon ottaen perustelluinta pitää sellaisena henkilökohtaisena rangaistusvastuun poissulkevana perusteena, jonka vaikutukset rajoittuvat RL 5:7:n mukai- sesti vain tiettyyn henkilöön.⁵³ Kaksiportaisessa rikoksen rakennemallissa itsekriminointisuoja toimisi näin vastuusta vapauttavia seikkoja koskevaa kategoriaa terävöittävänä henkilökohtaisena vastuuvapausperusteena.

Nähdäkseni olennaista vastuusta vapauttavana perusteena vaikuttavan itsekriminointisuo- jan sijoittamisessa rikoksen rakenteeseen merkityksellistä on itsekriminointisuo- jan luonne *oikeutena*. Itsekriminointisuo- jan luonne oikeutena on esimerkiksi omiaan vaikuttamaan siihen, minkä vuoksi sitä ei ole luontevaa pitää anteeksiantoperusteena. Kysymys ei ole, kuten Jussi

⁵² Frände 2011, s. 408.

⁵³ Tapani 2011, s. 590–591.

Tapani osuvasti toteaa, motivointitilanteeseen liittyvästä ristipaineesta, vaan normatiivisen tason ristiriidasta.⁵⁴ Itsekriminointisuoja on nimenomaan perus- ja ihmisoikeutena turvattu oikeus, joka ajankohtaistuu tietyissä tilanteissa oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä turvaten. Keskeisin osa itsekriminointisuoja on rikoksesta epäillyn oikeus valita, miten toimii poliisin kuulustelussa tai rikosprosessissa. Epäillyllä on oikeus pysyä täysin vaiti tai vaihtoehtoisesti antaa lausumia.⁵⁵ Keskeistä on, että kysymys on nimenomaan epäillyn oikeudesta päättää tämä itse. Jos ja kun kysymys on perus- ja ihmisoikeutena turvatusta oikeudesta ja sen legitiimistä käyttämisestä, kysymys on rikoksen rakenteen kannalta objektiivisesta tunnusmerkistökijästä joka vaikuttaa käsillä olevan rikostunnusmerkistön täyttymiseen käsillä olevassa soveltamistilanteessa. Tämän vuoksi olisi erikoista ajatella, että mainittu perus- ja ihmisoikeuksien käyttäminen olisi erityinen henkilöön liittyvä olosuhde tai tekijän motivaatiopohjaan, moitittavuuteen, liittyvä anteeksiantoperuste, joka säilyttäisi teon tunnusmerkistön mukaisuuden ja oikeudenvastaisuuden. Jos perus- ja ihmisoikeuden hyväksytty käyttäminen arvioidaan anteeksiantoperusteena, tulkinta ei vastaa perus- ja ihmisoikeusmyönteisen tulkinnan asettamia vaatimuksia. Oikeampaa olisi nähdäkseni ymmärtää itsekriminointisuoja tunnusmerkistön mukaisuuden poissulkevana tilannesidonnaisena vastuusta vapauttavana perusteena, joka kulloinkin käsillä olevassa itsekriminointisuojan aineelliset edellytykset täyttävässä soveltamistilanteessa neutraloi rikostunnusmerkistön. Olennaista on, että kysymys on normatiivisella tasolla ilmenevästä vastuun poissulkevasta perusteesta. Tämä tietysti samalla merkitsisi, että myöskään osallisia ei voitaisi saattaa rikosvastuuseen. Selvää nähdäkseni kuitenkin on, että tämänlainen tulkinta vastaa oikeammin perus- ja ihmisoikeuksien merkittävään ja herkkään asemaan rikosprosessissa sekä aineellisessa rikosoikeudessa.

Yleisestä EU-oikeudesta aiheutuva rikossäännöksen neutraloituminen vastuun poistavana perusteena. – Yleisellä EU-oikeudella (ent. EY-oikeus) voi olla joko positiivinen tai negatiivinen vaikutus kansalliseen rikosoikeuteen. Positiivisesta vaikutuksesta voi seurata velvoite tietyn teon rangaistavaksi säätämiseen ja tietyn seuraamustason ylläpitämiseen. Kysymys on assimila-

⁵⁴ Tapani 2011, s. 590.

⁵⁵ *Allan v. Yhdistynyt kuningaskunta*, tuomio 5.11.2002, 50 kohta: ” – The right, which the Court has previously observed is at the heart of the notion of a fair procedure, serves in principle to protect the freedom of a suspected person to choose whether to speak or to remain silent when questioned by the police. Such freedom of choice is effectively undermined in a case in which, the suspect having elected to remain silent during questioning, the authorities use subterfuge to elicit, from the suspect, confessions or other statements of an incriminatory nature, which they were unable to obtain during such questioning and where the confessions or statements thereby obtained are adduced in evidence at trial.”

tioperiaatteesta eli niin sanotusta vastaavuusperiaatteesta, jonka mukaisesti EU:n intressien suojelu on kansallisissa järjestelmissä rinnastettava vastaavien kansallisten intressien suojeluun. Näin yleisestä EU-oikeudesta voi aiheutua velvoite tietyn teon rangaistavaksi säätämiseen, vaikka yleistä rikosoikeudellista toimivaltaa ei yleiseen EU-oikeuteen vapauden, turvallisuuden ja oikeuden alueen toimivallan ohella ainakaan yksiselitteisesti sisälly.⁵⁶

Lainsoveltajan kannalta vaikeammin hallittava yleisen EU-oikeuden vaikutustapa kansalliseen rikosoikeuteen on sen negatiivinen vaikutus, joka voi toimia rikosoikeudellisesta vastuusta vapauttavana perusteena. Kysymys on tilanteesta, jossa kansallinen rikossäännös on ristiriidassa EU-oikeuden kanssa, kansallisen rikossäännöksen katsotaan esimerkiksi rajoittavan EU:ssa turvattua palveluiden, tavaroiden, henkilöiden tai pääomien vapaata liikkuvuutta. Lähtökohtana tällöin on, että EU-oikeuden kanssa ristiriidassa olevaa kansallista säännöstä, vaikka se olisi rikosoikeudellinen, ei saa soveltaa. EU-tuomioistuimien on useassa tapauksessa todennut, että kansallisella viranomaisella ei ole oikeutta määrätä rangaistusta sellaisen säännön noudattamatta jättämisestä, joka ei ole EU-oikeuden mukainen.⁵⁷ Tällaisessa tilanteessa kansallinen rikossäännös niin sanotusti neutraloituu eikä sitä voida soveltaa. Etusija on annettava EU-oikeudelle. Kysymys on tilanteesta, jossa kansallinen säännös ja EU-oikeus ovat ristiriidassa keskenään, ja etusija on tällaisessa tilanteessa annettava EU-oikeudelle. Kansallista rikossäännöstä ei saa tällaisessa tilanteessa soveltaa, se on jätettävä soveltamatta – säännös neutraloituu – kyseisessä soveltamistilanteessa normatiivisella tasolla ilmenevän ristiriitatilanteen vuoksi.

Miten kansallisen rikossäännöksen neutraloitumista olisi ajateltava rikoksen rakenneopin näkökulmasta. Kysymys on selkeästi vastuusta vapauttavasta perusteesta, mutta aivan selvää ei ole, millä rikoksen rakenneopin tasolla peruste vaikuttaa. Nähdäkseni tilanne on alkuasetelmaltaan rinnasteinen itsekriminointisuoja koskevan tarkastelun kanssa. Kansallisen rikossäännöksen neutraloitumista voitaisiin ensinnäkin ajatella tunnusmerkistönmukaisuuden poissulkevana perusteena, jolloin kysymyksessä ei olisi rikos lainkaan. Toiseksi voitaisiin ajatella, että kysymys olisi oikeuttamisperusteesta, jolloin tunnusmerkistönmukaisesta teosta tulisi oikeusjärjestyksen mukainen. Kolmanneksi tilannetta voitaisiin arvioida anteeksiantoperusteena ja neljänneksi erityisenä henkilökohtaisena vastuuvapausperusteena.

⁵⁶ Yleisen EU-oikeuden positiivisesta vaikutuksesta kansalliseen rikosoikeuteen ks. *Risto Eerola*, ”Eurooppalaistuva rikosoikeus?”, teoksessa *Juhlajulkaisu Leena Kartio 1938 – 30/8 – 1998* (Turun yliopisto 1998), s. 31–46 ja *Mari Leinonen*, ”Euroopan yhteisö ja kansallinen rikosoikeus”, *LM* 2001, s. 455–482.

⁵⁷ Ks. esim. C-8/77, *Sagulo* ym., *Kok.* 1977, s. 1495, 6 kohta. Asiaa laajemmin ks. *Sakari Melander*, *EU-rikosoikeus* (Helsinki 2010), s. 109–121.

na, joka vaikuttaisi erityisenä vain tiettyyn henkilöön liittyvänä olosuhteena RL 5:7:n mukaisesti.

EU-tuomioistuimen käyttämän ilmaisun mukaan kansalliset viranomaiset eivät saa määrätä rangaistusta (”impose penalty”) EU-oikeuden vastaisen kansallisen säännön rikkomisesta. Käytetty ilmaisu viittaisi lähinnä anteeksiantoperusteeseen, jonka käsillä ollessa tekijä olisi rangaistusvastuusta vapaa.⁵⁸ Anteeksiantoperusteet kun vaikuttavat lähtökohtaisesti vain rangaistuksen käyttämiseen muiden rikokseen perustuvien seuraamusten ollessa mahdollisia. Anteeksiantoperuste ei myöskään vaikuta muiden osallisten vastuuseen.⁵⁹ Ei kuitenkaan ole perusteltua (yli)tulkita EU-tuomioistuimen käyttämiä ilmaisuja liian kirjaimellisesti ja tehdä näistä ilmaisuista tai niiden käännöksistä pitkälle meneviä rikosoikeudellisen vastuuopin puolelle ulottuvia tulkintoja. Tämänkaltaisten tulkintojen sijaan on syytä tarkastella kansallisen rikosoikeudellisen säännöksen neutraloitumisen tosiasiallista luonnetta vastuun poissulkevana perusteena.

Kansallisen rikossäännöksen neutraloitumisen taustalla on EU-oikeuden tehokkuuden turvaaminen ja siitä johdettu EU-oikeuden etusijaa koskeva periaate. EU-tuomioistuimen käytännössään muodostaman etusijaperiaatteen mukaan jäsenvaltioiden viranomaisten on soveltamistoinnassaan turvattava unionioikeuden täysi tehokkuus, tarvittaessa jopa jäsenvaltioiden oikeuden kansallisten erityispiirteiden kustannuksella.⁶⁰ Etusijan perustana on nimenomaan EU-oikeuden tehokkuuden turvaaminen, koska muutoin vaarannettaisiin koko EU:n perusta.⁶¹ Kysymys on näin nimenomaan normatiivisen tason ristiriidasta, jolloin EU-oikeuden täyden tehokkuuden turvaamisen varmistamiseksi on annettava etusija EU-oikeudelle. Jos käsillä on tilanne, jossa henkilö on asiallisesti toteuttanut esimerkiksi tavaroiden vapaaseen liikkuvuuteen kuuluvan teon ja häntä syytetään tuon teon perusteella kansallisen rikossäännöksen perusteella, kysymys on tilanteesta, jossa kansallista säännöstä ei tulisi lähtökohtaisesti olla olemassakaan.⁶² EU-oikeuden etusija tarkoittaa, että EU:n oikeussään-

⁵⁸ Yleisten oppien uudistuksessa käytetyistä ilmaisuista oikeuttamisperusteiden (teko ”on sallittu”) ja anteeksiantoperusteiden (tekijä ”on rangaistusvastuusta vapaa”) osalta ks. HE 44/2002 vp, s. 100.

⁵⁹ HE 44/2002 vp, s. 100/I.

⁶⁰ Ks. erityisesti C-106/77, *Simmmenthal II*, Kok. 1978, s. 629 ja C-213/89, *Factortame I*, Kok. 1990, s. I-2433.

⁶¹ C-106/77, *Simmmenthal II*, Kok. 1978, s. 629, 17–18 kohta. Ks. myös *Sakari Melander*, ”EU ja talousrikosoikeus”, DL 4/2012, s. 513 (509–527).

⁶² Olisi lähtökohtaisesti jo lainsäädäntövaiheessa huolehdittava, että EU-oikeuden kanssa ristiriitaisia kansallisia säännöksiä ei laadita. Ks. *Melander* 2010 s. 109. Toki sellainenkin tilanne voi ajankohtaistua, jossa sinänsä EU-oikeuden kannalta täysin hyväksyttävä kansallinen rikossäännös tietyissä soveltamistilanteissa muodostaa esteen EU:ssa turvatulle vapaille liikkuvuudelle tai muuten on EU-oikeuden vastainen.

nöt ovat kaikkien jäsenvaltioiden alueella sellaisia näiden jäsenvaltioiden oikeusjärjestyksen osia, joille on annettava etusija muihin oikeussääntöihin nähden.⁶³ Tämänkaltaisessa tilanteessa henkilö on toiminut sinänsä täysin lainmukaisesti ja noudattanut EU-oikeuden määräyksiä, mutta kansallinen lainsäädäntö ei ole vastannut EU-oikeuden asettamia vaatimuksia – ainaakaan käsillä olleessa soveltamistilanteessa.

Edellä esitetyn mukaisesti lieenee selvää, että kansallisen rikossäännöksen neutraloituminen vastuusta vapauttavana perusteena sulkee nimenomaan teon tunnusmerkistönmukaisuuden pois. Käsillä ei ole rikos. Tilanne rinnastuu esimerkiksi viranomaisten antamaan lupaan myydä tupakkatuotteita tai määrätä huumausaineiksi luokiteltavia lääkevalmisteita.⁶⁴ Tämän mukaisesti myöskään muut rikokseen perustuvat seuraamukset eivät voi tulla kysymykseen. Koska käsillä ei ole tunnusmerkistön täyttävää tekoa eikä näin rikosta, muiden osallisten vastuu ei voi tulla kysymykseen.

5. LOPUKSI

Edellä esitetty suppeahko tarkastelu osoittaa, että rikoksen rakennetta koskeva tarkastelu on muutosten kohteena. Rikosoikeudellisessa kirjallisuudessa perinteinen honkasalolainen tunnusmerkistönmukaisuuden, oikeudenvastaisuuden ja syyllisyyden tasot sisältävä kolmiportainen rikoksen rakennemalli on haastettu kaksiporaisella mallilla, joka sisältää vain vastuun perustavat seikat ja vastuun poistavat seikat kattavat tasot. On toki huomattava, että jo perinteinen kolmiportainen rikoksen rakennemalli on ollut muutosten kohteena. Suurin muutos on ollut tahallisuuden ja tuottamuksen ymmärtäminen osaksi tunnusmerkistönmukaisuutta, subjektiivisina tunnusmerkistötekijöinä.

Oikeuden muuttuminen yhä monimutkaisemmaksi ja vaikeammin hallittavaksi kokonaisuudeksi yhdistettynä rikosoikeuden kansainvälistymiseen ja eurooppalaistumiseen synnyttää tarpeen muodostaa uusia rikosoikeudellisesta vastuusta vapauttavia perusteita, joiden paikka rikoksen rakennemalleissa ei ole yksiselitteinen. Itsekriminointisuoja ja kansallisen rikossäännöksen neutraloituminen yleisen EU-oikeuden negatiivisen vaikutuksen vuoksi ovat tästä hyviä esimerkkejä. Selvää toki on, että kaikkia

⁶³ C-106/77, *Simmenthal II*, Kok. 1978, s. 629, 17 kohta.

⁶⁴ Nämä esimerkit teon tunnusmerkistönmukaisuuden poissulkevista perusteista mainitsee *Dan Frände*. Ks. *Frände* 2011, s. 406.

vastuuvapausperusteita ei ole tarkoitettukaan kirjata lakiin.⁶⁵ Edellä esiteltyjen esimerkkien valossa näyttää todennäköiseltä, että oikeuskäytännössä ja oikeuskirjallisuudessa jatkossakin tarkastellaan erilaisten rikosoikeudellisesta vastuusta vapauttavien seikkojen asemaa osana rikoksen rakennetta ja samalla näiden perusteiden tosiasiallisia oikeusvaikutuksia, joilla on suurta merkitystä rikosoikeudellisesti ja rikosprosessioikeudellisesti.

Voidaankin kysyä, onko staattinen rikoksen rakennemalli enää tarpeellinen. Oikeuslähdeopin puolella perinteisen staattisen oikeuslähdeopin sijaan on alettu puhua tilannesidonnaisesta oikeuslähdeopista.⁶⁶ Tilannesidonnaisissa malleissa perinteistä oikeuslähteiden velvoittavuuden asteisiin perustuvaa staattista oikeuslähdeoppimallia on kritisoitu vanhentuneisuudesta ja siitä aiheutuvasta uusien normistojen huomiotta jättämisestä taikka siitä, että näille uusille normistoille – ennen muuta perus- ja ihmisoikeuksille ja eurooppaoikeudellisille normistoille – ei ole annettu asianmukaista sijaa. Tilannesidonnaisissa malleissa on ennen muuta korostettu asianmukaiseen oikeudelliseen ratkaisuun pyrkimistä, jossa pyrkimyksessä sisällölliset perusteet ovat ensisijaisia oikeudellisen ratkaisutoiminnan kriteereitä.⁶⁷

Edellä rikoksen rakenneopin kannalta tarkasteltuja uusia oikeudellisia haasteita – itsekriminointisuoja ja rikossäännöksen neutraloitumista – on pyritty tarkastelemaan nimenomaan niihin liittyvien sisällöllisten perustelujen valossa. Kysymys on oikeudellisesta argumentaatiosta. Olennaista on pohtia, mitkä tiettyihin oikeudellisiin kontstruktioihin liittyvät sisällölliset perusteet puoltavat tietynlaisen rikosoikeudelliseen vastuuooppiin kytkeytyvän ratkaisun valintaa. Tästä näkökulmasta voi olla todennäköistä, että rikoksen rakenneoppi voi tulevaisuudessa korvautua oikeuslähdeopin tavoin tilannesidonnaisella mallilla aiemman ainakin enemmän staattisen kolmitasomallin sijaan. Oikeuskäytännössä ja oikeuskirjallisuudessa edelleen kehitettävät kirjoittamattomat vastuuvapausperusteet⁶⁸ muodostavat oikeusvaikutuksensa näihin vastuuvapausperusteisiin liittyvien sisällöllisten argumenttien perusteella. Tällöin Tapanin ja Tolvasen esittämä kaksiportainen malli vastaisi ehkä parhaiten todellisuutta. Se vastaa käytännön tarpeisiin nimeämällä mallin perustasot niiden oikeusvaikutusten perus-

⁶⁵ Ks. HE 44/2002 vp, s. 110–111.

⁶⁶ Näistä erotteluista ks. *Raimo Siltala*, Oikeustieteen tieteenteoria (Helsinki 2003), s. 195 ja 199–204.

⁶⁷ Ks. erit. *Juha Karhu*, ”Perusoikeudet ja oikeuslähdeoppi”, LM 2004, s. 789–807.

⁶⁸ Esimerkiksi poliisin peitetoimintaan liittyen erilaisten rikosoikeudellisesta vastuusta vapauttavien perusteiden oikeusvaikutusten pohdinta voi tulevaisuudessa ajankohtaistua. Ks. esim. uuden pakkokeinolain (806/2011) 10 luvun 28 ja 29 §:n sisältämät vastuuvapausperusteet, jotka sinänsä sanamuotonsa (”rangaistusvastuusta vapaa”) mukaan olisivat anteeksiantoperusteita. Säännökset on kuitenkin melko suppeasti muotoiltu, mikä voi tulevaisuudessa johtaa ongelmallisiin tulkintatilanteisiin.

teella. Rikosoikeudellista vastuuta arvioitaisiin näin vastuun perustavien ja vastuun poistavien perusteiden kategorioiden avulla, jotka voisivat kyllä tavallaan pitää sisällään tunnusmerkistönmukaisuuden, oikeudenvastaisuuden ja syyllisyyden kategoriat. Vastaavasti voitaisiin kenties puhua vastuun laajasti poistavista perusteista, jolloin tarkoitettaisiin niitä perusteita, jotka poistaisivat myös osallisten vastuun. Tällöin olisi kysymys perinteisen terminologian mukaisista tunnusmerkistönmukaisuuden poistavista perusteista ja oikeuttamisperusteista. Toinen vastuun poistavien perusteiden kategoria olisi vastuun suppeasti poistavat perusteet, jotka pitäisivät sisällään esimerkiksi anteeksiantoperusteet ja henkilökohtaiset vastuuvapausperusteet, jotka rajoittavat vaikutuksensa vain tiettyyn henkilöön. Pääasiallinen selitys uudelle mahdolliselle mallille olisi nimenomaan (rikos)oikeudellisen todellisuuden moninaistuminen: nykyajan rikosoikeus ei monimutkaistumisen, eriytymiskehityksen, valtiosääntöistymisen ja eurooppalaistumisen seurauksena enää välttämättä ongelmitta istu vanhoihin 1900-luvulla kehitettyihin malleihin. Toisaalta, kuten Pekka Koskinen on todennut, ”kovin hienosyiset ja monimutkaiset erittelyt eivät ehkä sittenkään auta siinä perustehtävässä, joka rikosopin käsitejärjestelmällä on”.⁶⁹ Tästä näkökulmasta uusien lisäkategorioiden luominen perinteiseen kolmiportaiseen malliin ei olisi suotavaa. Saattaa olla, että tilannesidonnainen malli, jonka tasot nimeään niiden oikeusvaikutusten perusteella ja näiden tasojen sisältämien rikosvastuun osatekijöiden sijainti määrittellen näiden osatekijöiden tosiasiallisen sisällön perusteella, vastaa parhaiten tämänhetkistä rikosoikeudellista todellisuutta.

⁶⁹ Koskinen 2004, s. 520.

RIKOSLAIN KOKONAISUUDISTUKSESTA

Jussi Matikkala

Rikoslain kokonaisuudistus oli ystävänä ja työtoverini Pekka Koskisen ammatillisen elämän ytimessä. Hän toimi rikoslain kokonaisuudistuksen eri vaiheissa monissa rooleissa usean vuosikymmenen aikana.¹

1. HISTORIAA

Menneinä vuosisatoina ja -kymmeninä on toteutettu eräitä rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksia. Ensimmäisenä sellaisena mainittakoon vuoden 1734 laki, jossa Ruotsin valtakuntaan saatiin kattava yleinen lainsäädäntö eri aloilta, mukaan lukien rikosoikeudellinen sääntely. Rikosoikeuden alalta vuoden 1734 lakiin sisältyi ennen kaikkea rikoskaari, missgärningsbalken, ja rangaistuskaari, straffbalken.

Seuraava rikoslainsäädännön kokonaisuudistus toteutui puolentoista vuosisadan kuluttua säädettäessä Suomen Suuriruhtinaanmaan rikoslaki vuonna 1889, joka – lähes täysin muutettuna – on nykyinen rikoslakimme. Suomen tultua liitetyksi Venäjään vuonna 1809 seurasi niin kutsuttu valtiopäivätön yö, jolloin lainsäädäntötoiminta maassamme oli pysähdyksissä. Aleksanteri II kutsui viimein koolle vuosien 1863–64 valtiopäivät. Kiireellisimpiin lainsäädäntöhankkeisiin kuului juuri pahoin vanhentuneen rikoslainsäädännön uudistaminen. Rikoslainsäädännön uudistusta valmisteli kaksi komiteaa. Ensimmäinen niistä oli K.G. Ehrströmin komitea, jonka rikoslakiehdotus perusteluineen valmistui vuonna 1875. Tämän jälkeen asetettiin vielä toinen komitea tarkastamaan rikoslakiehdotusta. Tuo komitea, jonka keskeinen vaikuttaja oli Jaakko Forsman, sai oman rikoslakiehdotuksensa valmiiksi vuonna 1884. Uppsalan yliopiston professori Johan Hagströmer antoi rikoslakiehdotuksista kaksi laajaa lausuntoa vuosina 1879 ja 1884. Rikoslaki ja siihen liittyneet asetukset rikoslain voimaannpanemisesta

¹ Pekka Koskisen työuraa valotetaan *Raimo Lahden* ja *Tapio Lappi-Seppälän* laatimissa muistokirjoituksissa, *Academia Scientiarum Fennica* 2011 s. 111 ss. ja LM 2012 s. 369 ss. Lahden kirjoitus sisältyy myös tämän muistojulkaisun alkuun.

ja rangaistusten täytäntöönpanosta hyväksyttiin vuonna 1889. Keisari vaati kuitenkin lakitekstiin Suomen ja Venäjän valtiolliseen suhteeseen liittyviä tarkistuksia, ja rikoslainsäädäntö saatiin voimaan vuonna 1894.

Jo 1910-luvulla alettiin jälleen katsoa, että rikoslainsäädännön kokonaisuudistus olisi tarpeellinen. Professori Allan Serlachius laati ensimmäiset itsenäisyyden ajan ehdotukset rikoslain yleisen osan ja rikoslain uudistamiseksi, jotka valmistuivat vuosina 1920 ja 1922. Ehdotuksissa oli vahvasti taustalla sosiologinen tai moderni rikosoikeudellinen koulukunta. Serlachiuksen ehdotukset eivät johtaneet kokonaisuudistukseen. Vuosina 1954–1965 toimi rikoslakikomitea professori Brynolf Honkasalon johdolla. Komitea valmisteli osamietinnöt henkeen ja ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvista rikoksista ja varallisuusrikoksista.

2. RIKOSLAIN KOKONAISUUDISTUS

Rikoslain kokonaisuudistushanke käynnistettiin vuonna 1972, jolloin asetettiin rikosoikeuskomitea ja neljä erityistoimikuntaa eli liikenne-rikostoimikunta, työrikostoimikunta, ympäristörikostoimikunta ja verorikostoimikunta.

Rikosoikeuskomitean mietintö (1976:72) julkaistiin vuonna 1977. Alkuperäisestä tavoitteesta poiketen komitean esitys ei sisältänyt rikoslakiehdotusta pykälineen ja perusteluineen. Mietintö on luonteeltaan periaatemietintö, jossa selvitetään, minkälaisille periaatteille rikoslain kokonaisuudistuksen tulisi perustua. Seuraamusjärjestelmässä toteutettiin 1970-luvulla joukko tärkeitä uudistuksia. Näin suurin huomio tulikin rikoslakihankkeessa rikosoikeuskomitean mielestä kohdistaa rangaistavuuden arviointiin. Komitea piti keskeisenä tehtävänä selvittää, mistä tulisi rangaista ja miten ankarasti. Mietintöön sisältyy myös rikoslain runkosuunnitelma, jossa on esitetty tulevan rikoslain lukurakenne ja luonnehdittu kyseisiin lukuihin sijoittuvia rikostyypppejä. Mietinnössä omaksuttiin joukko tyyppirangaistusasteikkoja, ja runkosuunnitelman rikostyyppeihin on liitetty tieto komitean kulloisestakin rikoksesta asianmukaiseksi katsomasta tyyppirangaistusasteikosta.²

² Rikosoikeuskomitean mietinnöstä käytiin keskustelua erityisesti Oikeus-lehden numeroissa 2–3/1977 ja 29–30.8.1977 pidetyssä symposiumissa *Modern strafflagstiftning*, jossa pidetyt esitykset julkaistiin *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* (NTfK) -lehdessä 1977 s. 213–307.

Rikosoikeuskomitean rikosoikeudellinen perusideologia oli uusklassismi. Se oli vastareaktiota 1960-luvulle voimissaan olleelle erityispreventiiviselle suuntaukselle. Komitean uusklassismin peruslähtökohtiin kuului yleisprevention, tekorikosoikeuden, laillisuusperiaatteen, yhdenvertaisuuden, syyllisyyssperiaatteen ja suhteellisuusperiaatteen korostaminen. Yleisprevention korostaminen ei merkinnyt rangaistusten ankaroittamista. Rangaistusjärjestelmän tuli olla harvoille rangaistuslajeille rakentuva ja selväpiirteinen. Rankaisullisiin tarkoituksiin tuli käyttää vain virallisia rangaistuksia, ja pakko ja palvelu tuli erottaa toisistaan.³

Rikosoikeuskomitea ei siis tuottanut valmista rikoslakiehdotusta, mutta sen työllä on ollut suuri merkitys rikoslain kokonaisuudistuksen toteuttamiselle. Periaatemietintö on luonut kokonaisuudistuksen jatko-työskentelylle pohjan. Mietinnöllä on kokonaisuudistustyön perustana olemisen ohella ollut muutenkin merkitystä rikosoikeutemme sisältöön. Korkein oikeus omaksui ikään kuin varaslähtönä eräitä rikosoikeuskomitean linjauksia rikosoikeutta koskevista prejudikaateistaan.

Rikosoikeuskomitean työtä jatkoi oikeusministeriön alaisuuteen vuonna 1980 perustettu projektiorganisaatio, rikoslakiprojekti. Projektin alkuperäisenä tavoitteena oli laatia ehdotus rikoslaiksi perusteluineen vuoteen 1983 mennessä. Tämä tavoite osoittautui kuitenkin liian kunnianhimoiseksi. Rikoslain kokonaisuudistusta siirryttiin keväällä 1983 toteuttamaan suurina osapaketteina. Rikoslakiprojekti työskenteli vuoteen 1999 asti. Ensivaiheessa projektin johtoryhmän puheenjohtajana toimi oikeusneuvos Henrik Grönqvist ja myöhemmin, vuodesta 1991, Pekka Koskinen.

Rikoslain kokonaisuudistuksessa on rikosoikeuskomitean viitoittamin tavoin noudatettu tiettyjä yhtenäisiä lähtökohtia ja periaatteita. Yksi perustava lähtökohta työssä on ollut uusklassinen rikosoikeusideologia. Rikoslain erityisen osan jäsennysperusteena on perinteisen oikeushyväajattelun ohella käytetty elämänalueajattelua. On pohdittu sitä, minkälaisia rikosoikeudellisen sanktioinnin ansaitsevia moitittavia tekoja esiintyy eri elämänalueilla kuten liikenteessä ja työelämässä⁴. Keskeisiin peruslähtökohtiin kokonaisuudistustyössä on kuulunut myös keskittämisperiaate, jonka mukaan vankeusuhkaiset rangaistussäännökset tulee keskittää rikoslakiin. Rikoslain ulkopuolella voi olla sakonuhkaisia rangaistussäännöksiä. Keskittämisperiaatteen toteuttamiseksi kokonaisuudistuksessa on suoritettu suuri lainsäädännön perkaustyö, jossa vankeusuhkaiset rangaistussäännökset on etsitty, ja jos vankeusrangaistuksen säilyttäminen rikostyypissä

³ Ks. *Pekka Koskinen*: Reflexioner över strafflagsreformen i Finland, NTfK 1986 s. 398–399 ja *sama*: Nya accentueringar inom det straffrättsliga påföljdssystemet i Finland, NTfK 1994 s. 70–71.

⁴ Ks. elämänalueajattelusta esim. *Sakari Melander*: Kriminalisointiteoria – rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset, Helsinki 2008 s. 81 ss.

on ollut tarpeen, asiasta on laadittu rikoslakiin sijoitettu rangaistussäännös. Rikoslain kokonaisuudistuksen erityisen osan uudistuksissa on keskittämisperiaatteen toteuttamiseksi muutettu useaa sataa lakia.⁵

Perusideologian ja johtavien periaatteiden ohella rikoslain kokonaisuudistustyössä on noudatettu erinäisiä konkreettisempia lainkirjoitusperiaatteita. Näihin on kuulunut muun muassa synteettisten rikostunnusmerkistöjen periaate. Monet vuoden 1889 rikoslain säännökset olivat varsin yksityiskohtaisia, kasuistisia. Rikoslainsäännösten tulee olla siten laadittuja, että ne kestävät kohtuullisesti aikaa, mikä puolustaisi melko yleisin sanakääntein muotoiltuja rangaistussäännöksiä. Toisaalta rangaistussäännösten tulee olla riittävän tarkkarajaisia, mikä taas puhuisi melko konkreettisten ja yksityiskohtaistenkin rikostunnusmerkistöjen puolesta. Rikoslainsäätäjä pyrkii löytämään optimaalisen tasapainon näiden eri suuntiin vetävien näkökohtien paineessa.

Lainkirjoitusperiaatteisiin kuului myös yhtenäisten lähtökohtien noudattaminen törkeiden ja lievien tekumuotojen kirjoittamisessa. Laillisuusperiaatteesta johtuen kvalifointiperusteet on kirjoitettu tyhjentäväksi, eikä enää sallita rikoksen pitämistä törkeänä muissa tapauksissa kuin nimenomaisesti mainitun kvalifointiperusteen käsillä ollessa. Lisäksi vaaditaan sitä, että rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä. Myös lieviissä tekumuodoissa kokonaisarvioinnilla on olennainen merkitys, mutta niissä nimenomaisesti mainitut lieventämisperusteet eivät yleensä ole tyhjentävät, vaan rikos voidaan katsoa lievän tekumuodon täyttäväksi myös muissa tilanteissa. Laillisuusperiaate ei aseta estettä rikoksen pitämiselle perustekomuotoa lievempänä muissakin kuin nimenomaisesti säädettyjen lieventämisperusteiden tilanteissa. Tahallisia rikoksia koskevissa rangaistussäännöksissä ei tarvitse mainita tahallisuutta, sillä lähtökohtana on, että rikokset edellyttävät tahallisuutta. Rangaistusasteikoissa on pyritty noudattamaan tyyppiasteikkoperiaatetta, joskaan toimeen ei tultu aivan niin harvoilla tyyppirangaistusasteikoilla kuin rikosoikeuskomitea oli kaavaillut.⁶

Rikoslain kokonaisuudistuksessa lähdettiin siis lopulta uudistuksen toteuttamiseen suurina osapaketteina. Tällöin herää kysymys siitä, mistä aloitetaan ja missä järjestyksessä edetään. Liikkeelle lähdettiin erityisestä osasta, ja rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen ensimmäinen vaihe,

⁵ Keskittämisperiaatteesta ks. *Pekka Koskinen*: ”Totalrevideringen av strafflagen slutförs” – Den finska strafflagsreformen på slutrakan, NTfK 1998 s. 273–274, *Raimo Lahti*: Hur utföll den finska totalrevideringen av strafflagen (1972–2003), teoksessa Møller-Sørensen, Annette – Storgaard, Anette (red.): Jurist uden omsvøb. Festskrift til Gorm Toftegaard Nielsen. København 2007 s. 208 ja melko kriittisesti *Lauri Lehtimaja*: Reflexioner kring kriminaliseringarnas lagsystematik och typstraffskalor, NTfK 1977 s. 288–291.

⁶ Tyyppirangaistusasteikoista ks. esim. *Lehtimaja* 1977 s. 291–294.

”ykköspaketti”, koski omaisuus-, vaihdanta- ja talousrikoksia ja tuli voimaan 1.1.1991. Samaan aikaan käynnissä olleessa Norjan rikoslain kokonaisuudistuksessa valmistelu aloitettiin yleisistä säännöksistä. Molemmissa lähestymistavoissa on puolensa. Lakivaliokunnan kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen HE:stä 66/1988 toteamin tavoin asian käsittelyä olisi helpottanut esimerkiksi se, jos eduskunnalla olisi ollut tiedossa, mikä sisältö on tarkoitus antaa rikoksen syyksiluettavuutta ja yhteisöjen rikosoikeudellista vastuuta koskeville säännöksille.⁷

Erityisen osan toinen laaja osittaisuudistus, ”kakkospaketti”, koski muun muassa henkeen ja terveyteen sekä vapauteen kohdistuvia rikoksia. Uusina kokonaisuuksina rikoslakiin otettiin tässä yhteydessä muun muassa työ- ja ympäristörikoksia koskevat luvut. Uudistus tuli voimaan 1.9.1995. Kolmannen laajan erityisen osan uudistuspaketin muodostivat oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevat säännökset. Tämä niin kutsuttu OVJS-uudistus tuli voimaan 1.1.1999. Yksittäisiä rikoslain lukuja on uudistettu tai lisätty omina muutoshankkeinaan. Viimeksi rikoslakiin lisättiin alkoholirikoksia koskeva uusi 50 a luku vuonna 2009.

Erityisen osan uudistusta seurasi yleisiä oppeja koskenut uudistuspaketti. Rikoslakiprojektin johtoryhmä hyväksyi viimeisinä tehtävinään keväällä 1999 projektin yleisiä oppeja koskeneet pykäläehdotukset. Uudistus kattoi vastuuopin (rikoslain 3–5 luvut) ohella rangaistuksen määräämistä koskevan rikoslain kuudennen luvun ja tuli voimaan 1.1.2004. Keskeistä oli jo rikosoikeuskomitean esiin tuomin tavoin säännellä vastuuooppia aiempaa kattavammin, jotta laillisuusperiaatteen vaatimukset tulisivat paremmin huomioon otetuiksi. Tähän kuului muun muassa epävarsinaisen laiminlyöntivastuun perusteiden ja syyksiluettavuuden muotojen sääntely rikoslaissa. Vastuuopin sääntelyn perusajatuksiin kuului myös systeemi-neutraalisuuden periaate. Sen mukaan sääntelyssä ei tullut sitoutua rikoslainopissa kehiteltyihin teoreettisiin malleihin.⁸

⁷ LaVM 6/1990 s. 3. Projektissa oli kuitenkin samanaikaisesti monia työryhmiä, ja vaikka uudistus selostetuin tavoin aloitettiin erityisestä osasta, pohti johtoryhmän jo varhaisessa vaiheessa asettama yleisten oppien työryhmä niihin liittyviä kysymyksiä. Tosin varsinaisten rikosoikeusdogmaattisten peruskysymysten syväluotaukseen ei kylläkään alussa päästy käsiksi riittävällä intensiteetillä. Ks. *Koskinen* 1986 s. 401 ja 404.

⁸ Ks. rikosoikeuskomitean mietintö s. 95 ss. ja HE 44/2002 sekä *Koskinen* 1998 s. 274–276. Rikosoikeuskomitean mietinnön yleisiä oppeja koskeva esitys oli melko pinnallinen. Rikoslakiprojektin luonnoksia yleisten oppien säännöksiksi käsiteltiin mm. syksyllä 1990 pidetyssä kansainvälisessä kollokviossa, jonka materiaali julkaistiin kolmessa teoksessa. Ks. yleisten oppien uudistuksen arvioinneista esim. *Raimo Labden ja Kimmo Nuotion* kirjoitukset teoksessa Lahti, Raimo – Lappi-Seppälä, Tapio (toim.): *Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII*. Pekka Koskiselle 1.1.2003 omistettu, Helsinki 2003. Ks. myös *Tapio Lappi-Seppälän* kolmiosaista esitystä uudistuksesta LM 2003 s. 751 ss. sekä 2004 s. 3 ss. ja s. 422 ss.

Seuraamusjärjestelmää ei uudistettu yhtenä kokonaisuutena, vaan osittaisuudistuksin. Usklassismin ajatuksia oli toteutettu jo 1970-luvun muutoshankkeissa kuten RL 6 luvun uudistuksessa. Vuonna 1990 toteutettiin toimenpiteistä luopumista koskenut ja vuonna 1992 yhtenäisrangaistus uudistus. Rikosoikeudellisten periaatteiden näkökulmasta suuri uudistus oli oikeushenkilön rangaistusvastuun käyttöönotto vuonna 1995. 1990-luvulla otettiin käyttöön myös uudet yhdyskuntaseuraamukset yhdyskuntapalvelu ja sen ”junioriversioksi” kutsuttu nuorisorangaistus. Vuonna 1999 oli vuorossa sakkorangaistus ja vuosituhanen alkupuolella ehdollinen vankeus (2001) samoin kuin menettämisseuraamusta (2001) ja vanhentumista (2003) koskeneet uudistukset. Rangaistuksen määrääminen uudistui yleisten oppien kyljessä vuonna 2004, ja uusi vankeuslainsäädäntö tuli voimaan lokakuussa 2006. Sakon ja rikesakon määräämistä koskeva uudistus hyväksyttiin vuonna 2010. Marraskuussa 2011 tuli voimaan uusi valvontarangaistusta koskeva lainsäädäntö. 11.1.2010 asetettiin Pekka Koskisen puheenjohtolla toimikunta selvittämään yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön kokonaisuudistusta⁹. Paraikaa harkittavana on myös uusi yhdistelmä rangaistus, jossa olisi ehdoton ja ehdollinen vankeuden osa.

Seuraamusjärjestelmä on loitontunut rikosoikeuskomitean uskalsisesta ideaalista, jonka mukaan seuraamusjärjestelmän tuli olla syyllisyys- ja suhteellisuusperiaatteille rakentuva selkeä, harvoille seuraamuksille perustuva järjestelmä. Seuraamusjärjestelmän uudistamista onkin arvosteltu järjestelmän peruseriaatteiden uuservioinnin puuttumisesta¹⁰. Muun muassa yhdyskuntaseuraamusten käyttöönotto on merkinnyt sitä, että seuraamuksia mitoitetaan myös tekijän ”tarpeiden” mukaan eikä yksinomaan tekoriikosoikeudellisista lähtökohdista käsin. Paluusta uskalsismin kritisoiamaan vanhaan hoitoideologian sävyttämään erityispreventioon ei kuitenkaan sikäli ole kysymys, että seuraamusjärjestelmän nykyiset resosialisatioon tähtäävät piirteet ovat paljolti rikoksentekijän suostumuksen varaisia. Huomionarvoista on myös se, että hallinnollisten sanktioiden merkitys on kasvanut viime vuosina.¹¹

⁹ Pekka Koskisen kuoleman jälkeen yhdyskuntaseuraamustoimikunnan puheenjohtajana toimi Jarmo Littunen. Toimikunta jätti keväällä 2012 mietintönsä Yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön kokonaisuudistus (OMML 12/2012).

¹⁰ Ks. *Raimo Lahti*: Rikoslain kokonaisuudistus ja seuraamusjärjestelmän kehittämislinja, teoksessa Lahti, Raimo (toim.): Kohti rationaalista ja humania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996 s. 140–143 ja *sama*: Rikoslain kokonaisuudistusta 30 vuotta – entä nyt? LM 2001 s. 722.

¹¹ Seuraamusjärjestelmän kehityslinjoista ks. esim. *Koskinen* 1994, *Lahti* 1996 ja *Koskinen* 1998 s. 276–277.

3. MUITA NÄKÖKOHTIA

Rikoslain kokonaisuudistuksen toteuttamisen aikana on tapahtunut erilaisia muutoksia, merkittäviäkin, jotka heijastuvat myös rikoslain uudistamiseen. Yksi merkittävä muutos on ollut Euroopan neuvoston jäsenyys. Suomen liittyminen Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja siihen liittyvään valvontajärjestelmään on merkinnyt sitä, että Suomen on pidettävä huolta siitä, että eurooppalaiset ihmisoikeusstandardit täytetään. Tällä hetkellä on käynnissä RL 24 luvun 8–10 §:n sananvapauserikosten muutoshanke, koska ihmisoikeustuomioistuin on antanut Suomelle toistakymmentä langettavaa tuomiota yksityiselämää loukkaavaa tiedon levittämistä ja kunnianloukkausta koskeissa asioissa. Euroopan neuvoston sopimukset ja jopa suositukset ovat antaneet aihetta rikoslainsäädännöllisiin toimenpiteisiin.

Suomen jäsenyys Euroopan unionissa vuonna 1995 on muuttanut rikosoikeuttakin varsin keskeisesti. Alun perin EY:llä/EU:lla ei ollut juuri kompetenssia rikosoikeuden alueella. EU on kuitenkin osoittanut enenevää kiinnostusta rikosoikeutta kohtaan, ja Lissabonin sopimuskokonaisuuden myötä sillä on kriminaalipoliittisena toimijana entistäkin tärkeämpi rooli. Merkittävä osa rikoslain muutoksista liittyy nyttemmin EU-instrumenttien toimeenpanoon. Rikoslainsäätäjä ei ole enää samalla tavalla suvereeni kuin aiemmin.

Vuoteen 1995 ajoittuu myös perusoikeusuudistus, ja vuonna 2000 tuli voimaan uusi perustuslaki. Perus- ja ihmisoikeuksia koskeva ja yleisemmän perustuslaillinen näkökulma on vahvistunut niin rikoslain laadinnassa kuin lainkäytössäkin. Puhutaan myös rikosoikeuden valtiosääntöistymisestä.

4. LOPPUHÖLSKYTYKSEN KYSYMYKSIÄ

Kun kävi selväksi, että rikoslain kokonaisuudistus toteutetaan osittaisuudistuksin, todettiin myös, että kun kaikki osittaisuudistukset on saatu tehtyä, on syytä vielä käydä läpi syntynyt kokonaisuus. Mitä pidemmäksi uudistustyö muodostuu, sitä tarpeellisempaa tällaista lopputarkastusta voidaan pitää. Tästä rikoslain kokonaisuudistuksen päättävästä tarkistusvaiheesta Pekka Koskinen käytti nimitystä ”loppuhölskytys”. Hänet nimitettiinkin 14.2.2007 loppuhölskyttäjäksi eli selvitysmieheksi, jonka oli määrä pohtia kokonaisuudistuksen loppuunsaattamisen edellyttämiä kysymyksiä.¹²

¹² Pekka Koskinen: Neljä vuosikymmentä rikosoikeutta Porthaniasta katsottuna, LM 2007 s. 402–403.

Loppuhölskytys on, kuten monet muutkin asiat, mahdollista tehdä pidemmän tai lyhyemmän kaavan mukaan. Tarpeen on suorittaa vähintäänkin nk. tekninen hölskyttely. Siinä lähtökohtana olisi, että sisältöraitkaisuihin ei enää kajottaisi, mutta suoritettaisiin sellaiset tekniset toimet, että uudistettu sääntely voidaan julkaista uutena rikoslakina. Uudistusten jäljiltä rikoslaissa on erinäisiä a-lukuja, kun esimerkiksi terrorismirikokset on lisätty asiayhteyden vuoksi uudeksi 34 a luvuksi yleisvaarallisia rikoksia koskevan RL 34 luvun jälkeen. Rikoslain alkupuolella on jopa ehdollista vankeutta koskeva 2 b ja vankeutta koskeva 2 c luku. Toisaalta aiemmin useammissa luvuissa olleita kriminalisointeja on saatettu uudistuksessa sijoittaa samaan lukuun, jolloin rikoslakiin on jäänyt tyhjä luku. Niinpä kun kunnianloukkausrikokset otettiin uuteen rikoslain 24 lukuun, jäi vanha 27 luku tyhjäksi. Uudistusten jäljiltä lukujen keskinäinen järjestys ei muutenkaan ole paras mahdollinen. Teknisessä hölskytyksessä tehtäviin kuuluisikin muun muassa rikoslain lukujen – sekä yleisen että erityisen osan – asettaminen luontevaan järjestykseen. Tämä tulisi aiheuttamaan tarpeen teknisiin muutoksiin muun muassa rikoslakiin viittaavissa säännöksissä.¹³

Teknisiin tarkistuksiin kuuluu myös lukujen sisäisen koherenssin varmistaminen sekä kirjoitusasun ja käsitteiden käytön johdonmukaisuuden tarkistaminen. On syytä tarkistaa, ettei esimerkiksi kvalifointi- ja privilegiointiperusteiden samoin kuin lukujen lopussa olevien syyteoitetta koskevien tai määritelmäsäännösten kirjoitustavassa ole tarpeettomia eroavuuksia. Lukujen sisään on jo ehtinyt pesiä a- ja b-pykäliä, joten olisi paikallaan numeroida ne uudelleen juoksevasti. Tässä yhteydessä on mahdollista tehdä muitakin teknisluonteisia tarkistuksia.

Kokonaisuudistuksen loppuun saattamisessa on tietysti mahdollisuus tehdä myös erilaisia sisällöllisiä muutoksia. Sellaisia voisi liittyä muun muassa seuraamusjärjestelmään. Edellä todetuin tavoin seuraamusjärjestelmää on uudistettu osittaisuudistuksina viimeisen reilun kahdenkymmenen vuoden aikana. Seuraamusjärjestelmää koskeva sääntely on kokonaisuudessaan varsin laajaa, rikoslain ohella sitä säännellään useissa erityislaeissa. Tämä voi antaa aihetta sen pohtimiseen, miltä osin seuraamusjärjestelmää koskeva sääntely kuuluu luontevimmin rikoslakiin, miltä osin taas on tarkoituksenmukaista säätää asioista seuraamuksia koskevissa erityislaeissa. Perusteltu lähtökohta vaikuttaa olevan, että tuomioistuimen soveltamat säännökset löytyvät lähinnä rikoslaista, kun taas seuraamusten täytäntöönpanoa ja erityisesti täytäntöönpanoviranomaisia koskeva sääntely on

¹³ HE:ssä 44/2002 s. 27 esitetään hahmotelma yleisen osan lukujen järjestykseksi. Muitakin vaihtoehtoja on esitetty, ks. *Jussi Matikkala: Om slutskakning – den finska strafflagsrevisionens sista fas*, teoksessa Laitinen, Pirjo (red.): *Nordisk Workshop för Straffrätt*, Rovaniemi 2007 s. 101 av. 10. Tuossa kirjoituksessa olen käynyt loppuhölskytyksessä käsiteltäviä kysymyksiä läpi osin laajemmin ja konkreettisemmin kuin tässä.

rikoslain ulkopuolella. Lisäksi seuraamusjärjestelmästä on vireillä eräitä uudistushankkeita, kuten edellä mainittu yhdistelmärankaistusta koskeva hanke, joista toteutuessaan syntyy myös rikoslakiin otettavia säännöksiä. Voidaan myös kysyä, pitäisikö esimerkiksi rikoksen muita seuraamuksia kuin rangaistuksia ottaa nykyistä enemmän huomioon rikoslaissa.

Erityisen osan puolella muutoksia tullaan tulevaisuudessakin tekemään, sekä kansalliselta pohjalta että EU- ja kansainvälisten velvoitteiden vuoksi. Tämä ei estä rikoslain kokonaisuudistuksen loppuun saattamista. Varsin merkittävä sisällöllinen kysymys koskee keskittämisperiaatteen toteuttamista. Rikoslain ulkopuolisessa lainsäädännössämme on edelleen joukko vankeusrangaistuksen uhalla varustettuja kriminalisointeja, ja uusiakin saatetaan säätää. Tämä herättää kysymyksen siitä, kuinka vakavasti keskittämisperiaatteeseen suhtaudutaan. Jos siitä todella pidetään kiinni, loppuhölskytyksessä pitäisi ehkä toteuttaa periaate olemassa oleviin säännöksiin nähden ja samalla pyrkiä aikaan saamaan se, että periaatetta noudatetaan myös tulevassa lainsäädännössä.¹⁴

Rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäistä vaihetta koskevasta HE:stä 66/1988 antamassaan mietinnössä lakivaliokunta totesi pitävänsä tärkeänä, että uudistuksen viimeisessä vaiheessa vielä tehdään koko uuteen rikoslakiin mahdollisesti tarvittavat muutokset uudistuksen eri vaiheissa vahvistettavien asteikkojen johdosta¹⁵. Kuluneiden 22 vuoden aikana muun muassa EU-peräiset rangaistussäännökset ovat koetelleet alkuperäistä muutaman tyyppirangaistusasteikon ideaalia, ja on säädetty asteikkoja, jotka poikkeavat muiden asiallisesti lähellä olevien kriminalisointien asteikoista. Lisäksi aika ajoin esiin nousee vaatimuksia tiettyjen rikostyyppien rangaistustason absoluuttisesta tai muihin rikostyyppihin suhteuttaen relatiivisesta muuttamisesta, yleensä nostamisesta. Rangaistusasteikkojen uusarviointiin loppuhölskytyksen osana ei maltillisen kriminaalipolitiikan kannattajilla kuitenkaan ole suurta halua, sillä vaarana on tällaisen tarkistamisen eteneminen, Pekka Koskisen usein lausumin tavoin, ”kohoavin tarjouksin” ja hissien lailla ylöspäin¹⁶. Olisi kyllä sääli, jos uudistusta ei tästä syystä vietäisi loppuun.

¹⁴ Pohtimisen arvoista voisi tällöin olla, otetaanko rikoslakiin säännös, jonka mukaan vankeuteen voidaan tuomita vain silloin, kun teosta on tässä laissa säädetty vankeusrangaistus. Selvää on, että keskittämisperiaatteen tiukka noudattaminen on huomattavan vaikeaa. Yksi vaihtoehto voisi olla lievästi vesitetty keskittämisperiaate, jonka mukaan painavista syistä rikoslain ulkopuolisissa rangaistussäännöksissä rangaistukseksi voitaisiin säätää sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta.

¹⁵ LaVM 6/1990 s. 3.

¹⁶ Ks. *Pekka Koskinen*: Rikoslain kokonaisuudistuksesta vielä kerran, teoksessa Lohiniva-Kerkelä, Mirva (toim.): Väkivalta. Seuraamukset ja haavoittuvuus. Terttu Utraisen julkaisija, Helsinki 2006 s. 136.

Loppuhölskytyksen mahdollisiin sisällöllisiin näkökulmiin kuuluu myös se, onko rikoslaissa riittävästi huomioitu kansainvälisen ja eurooppalaisen rikosoikeuden asema. EU-rikosoikeuden merkitys kasvaa jatkuvasti. Rikoslain kokonaisuudistuksen alkuaikoina Suomi ei edes ollut EY:n jäsen. Myös kansainvälisen rikosoikeuden merkitys kasvaa, mitä osaltaan kuvastaa vuosituhannen lopulla aikaansaatu kansainvälinen rikostuomioistuin.

5. RIKOSLAIN KOKONAISUUDISTUKSEN LOPPUUNSAATTAMISEN HAASTEITA

Rikoslain kokonaisuudistuksessa ehdoton leijonanosa työstä on tehty. Uudistuksen loppuun saattaminen riippuu ambitiotasosta ja kriminaalipoliittisista suhdanteista. Paljolti tekniseen hölskytykseen tyytyvä loppuunsaattamistyö on periaatteessa tehtävissä melko nopeastikin. Jos taas viimeisessä vaiheessa tehdään enemmän myös sisällöllistä työtä ja mahdollisesti uusarviointia, tilanne on jossain määrin toinen.

Enemmän huolta herättävät kriminaalipoliittiset suhdanteet. Rikoslain kokonaisuudistuksen alkuvaiheet saatettiin viedä läpi kohtalaisen maltillisessa defensiivisen rikosoikeuden toimintaympäristössä. Rikoslakiprojektin kaltaisen asiantuntijaorganisaation puuttuminen, rikosoikeuden päivänpolitisoituminen ja EU:n aktiivisuus rikosoikeudellisissakin kysymyksissä antavat aihetta pelätä, että rikosoikeuden toimintaympäristö on nyt offensiivisempi, rikosoikeuteen tehokkaana ongelmanratkaisijana luottava.¹⁷

Erityisen haasteen rikosoikeudelle muodostaa sen kansallisen luonteen väheneminen. Suuressa osassa rikosoikeudellisia lainsäädäntöhankkeita taustalla ovat eurooppalaiset tai kansainväliset velvoitteet. Muitakin rikosoikeudellisia toimijoita on astunut areenalle. Kansainvälisten sopimusten yhteydessä on saatettu sitoutua oikeustilan valvojiin, jotka ottavat rapor-teissaan kantaa siihen, ovatko sopimusvaltiot täyttäneet velvoitteensa, ja jos eivät, vaativat muutosten tekemistä.¹⁸

¹⁷ Ks. myös *Koskinen* 1994 s. 75–76 ja *Koskinen* 1998 s. 277–278 sekä *Per Ole Träskman*: Finsk, svensk och nordisk straffrätt – och den europeiska – några reflexioner, teoksessa Hyttinen, Tatu (toim.): Rikoksesta rangaistukseen. Juhlajulkaisu Pekka Viljanen 1952 – 26/8 – 2012, Turku 2012 s. 267 ss. Ks. toisaalta rikosoikeuskomitean osalta *Melander* 2008 s. 86–88.

¹⁸ Esimerkkinä poliittisesti merkittävästä toimijasta mainittakoon vuonna 1989 perustettu hallitustenvälinen elin Financial Action Task Force FATF, joka arvioi mm. rahanpesu-kriminalisointejamme.

Rikoslain kokonaisuudistus on kestänyt melko pitkään. Rikosoikeuskomitean periaatelinjaukset ovat vajaan neljän vuosikymmenen takaa. Rikoslainsäädäntöön vaikuttaa nyttemmin voimakkaasti myös EU, jonka kriminaalipoliittiset ja rikoslainsäädäntöön liittyvät linjaukset voivat poiketa omistamme¹⁹. Nämä seikat antavat aiheita kysyä, onko rikoslain kokonaisuudistus periaatteineen jo joutunut jonkinlaisen eroosion kohteeksi tai uhkaako sitä ainakin sellainen²⁰.

¹⁹ EU:n merkityksestä kokonaisuudistuksen kannalta ks. esim. *Koskinen* 1998 s. 279 ja *Lahti* 2007 s. 215–216.

²⁰ Pitkään kestävä uudistustyö voi johtaa riskiin siitä, että uusi laki on syntyessään jo ”vanhanaikainen”. Vuoden 1889 rikoslain osalta asia liittyi siihen, että rikoslaki oli vielä klassisen ajattelun tuote, kun taas nousemassa oli sosiologinen koulukunta. Nykyisen hankkeen synty puolestaan ajoittuu kansallisen ja melko defensiivisen rikosoikeuden aikakaudelle, eikä tuolloin näköpiirissä ollut nykyisen kaltaista eurooppalaistuvaa rikosoikeutta. Myös seuraamusjärjestelmässä on loitonnuttu 1970-luvun lähtökohdista. Ks. *Eero Backman*: Oliko vuoden 1889 rikoslainsäädäntö jo syntyessään vanhentunut? teoksessa *Lahti, Raimo* (toim.): *Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI. Rikosoikeuden juhluvuonna 1989, Helsinki 1989* s. 83 ss. ja *Raimo Lahti*: *Rikosoikeuden kehitys Lakimies-aikakauskirjan heijastamana, LM 2002* s. 1249–1250.

RIKOSKONKURRENSSIOPPI

Martti Majanen

Rikoskonkurrenssioppi 1960-luvulla rakentui konkurrenssimuotojen erottelun pohjalle.¹ Perusrakenteet olivat alkuperäisestä vuoden 1889 rikoslaista, mutta niitä oli osittain muutettu vuonna 1939 uusimissään-
nöstön uudistamisen yhteydessä. Rikoslain 7 luvun 1 §:ssä oli säädetty ideaalikonkurrenssista eli yksitekoisesta rikosten yhtymisestä ja rikoslain 7 luvun 2 §:ssä jatketusta eli pitkitetystä rikoksesta. Molemmat säännökset olivat 1960-luvulla vielä rikoslain alkuperäisessä muodossa. Molemmissa tapauksissa määrättiin ainoastaan yksi yleistä lajia olevia rangaistus, mutta sitä seikkaa, että rikoksia oli useampia, oli pidettävä rangaistusta mitattaessa raskauttavana asianhaarana. Jos oli tehty useita rikoksia eri teoilla eikä myöskään kysymyksessä ollut jatkettu rikos, sanottiin rikosten olevan reaalikonkurrenssissa, myös käsitettä monitekoinen rikosten yhtyminen käytettiin. Näistä tapauksista oli tarkempia määräyksiä useassa rikoslain 7 luvun pykälässä. Näitä säännöksiä oli muutettu vuonna 1939 uusimista koskevan lainsäädännön uudistamisen yhteydessä (L. 17.11.1939/402).

Reaalikonkurrenssitapauksissa määrättiin yksittäisistä osateoista omat yksikkörangaistuksensa. Sen jälkeen näistä yksikkörangaistuksista sekä mahdollisista ideaalikonkurrenssitapauksista ja jatketuista rikoksista tuomituista rangaistuksista muodostettiin tiettyjen laskusääntöjen perusteella yhdistetty rangaistus. Järjestelmä koski määräaikaista vapausrangaistuksia. Mikäli yhdistettävänä oli vankeus- ja kuritushuonerangaistuksia, oli vankeudesta ennen yhdistämistä vähennettävä yksi neljäsosa. Ankarimpaan rangaistukseen sai lisätä enintään kolme neljäsosaa muista. Käytännössä oli muodostunut yleiseksi lisätä muista noin puolet. Lisäksi yhdistetty rangaistus tuli määrätä myös silloin, kun uusi rikos tai uudet rikokset oli tehty ennen aikaisemmin tuomittua vapausrangaistusta. Yhdistetty rangaistus tuli siis määrätä uusista ja aikaisemmin tuomituista rangaistuksista. Periaatteessa asia oli selkeä. Aikaisempi tuomio katkaisi konkurrenssin. Tuomiota edeltävistä rikoksista tuomituista rangaistuksista määrätään yhdistetty rangaistus ja samoin tuomion jälkeisistä yksikkörangaistuksista yhdistetty rangaistus. Aikaisempien tuomioiden ja uusien rikosten määrän lisääntyessä myös yhdistämisestä tulee nopeasti työläs ja vaikea tehtävä.

¹ Ks. laajemmin *Brynolf Honkasalo*: Rangaistusten yhdistämisestä ja yhteenlaskemisesta 1947 ja Suomen rikosoikeus. Yleiset opit III 1953 s. 216–279, 2. painos 1969 s. 213–267.

Viime kädessä yhdistämisen teki täytäntöönpanovaiheessa hovioikeus pelkästään asiakirjojen perusteella. Käytännössä tätä kutsuttiin kirje yhdistämiseksi. Elävässä elämässä tämä merkitsi sitä, että lainvoimaisia tuomioita jouduttiin jälkikäteen muuttamaan vielä vapausrangaistuksen täytäntöönpanon kestäessäkin.

Lisäksi on mainittava, että elinkautinen kuritushuonerangaistus käsitti kaikki vapausrangaistukset ja sakot (RL 7:4) sekä toisaalta se, että määräaikaiseen vapausrangaistukseen ei saanut yhdistää sakkoja ja useat sakot puolestaan laskettiin täysin määrin yhteen (RL 7:6).

Konkurrenssiopin yhteydessä tärkeä asia on yhden ja usean rikoksen erottaminen. Tässä yhteydessä tulee myös käsitellä lainkonkurrenssia, jota myös näennäiseksi rikoskonkurrenssiksi on kutsuttu. Kysymykseen tulevat sellaiset tapaukset, joissa samaan tekoon näyttää soveltuvan useita rikossäännöksiä, mutta yhden säännöksen soveltaminen tekee muun tai muiden soveltamisen tarpeettomaksi tai mahdottomaksi. Lainkonkurrenssista ei rikoslaissa ole nimenomaista yleissäännöstä. Vuonna 1875 valmistuneessa komiteanmietinnössä yritettiin lainkonkurrenssitilanteita eräiltä osin säännellä², mutta asiantuntijalausuntojen, erityisesti ruotsalaisen professori Johan Hagströmerin kritiikki³ pudotti lainkonkurrenssia koskevan säännöksen pois rikoslain valmistelusta eikä lainkonkurrenssia koskevaa säännöstä ole rikoslaissa tänäkään päivänä. Joka tapauksessa yhden ja usean rikoksen erottelulla on konkurrenssiopissa ja rangaistuksen määrittämisessä oma tärkeä merkityksensä. Siihen palataan vielä tuonnempana.

1960-luvulla, josta nyt varsinaisesti olemme lähtemässä liikkeelle, oli selvästi kiinnostusta konkurrenssioppia kohtaan. Oikeustieteellisissä julkaisuissa oli joitakin artikkeleja jatkettuun rikokseen liittyvistä ongelmista.⁴ Samoin reaali-konkurrenssiin liittyviä käytännön vaikeuksia tarkasteltiin.⁵ Myös Pekka Koskinen omalta osaltaan tuli mukaan tähän keskusteluun. Hän oli tehnyt lisensiaatintutkimuksensa vuonna 1966 rikosoikeudellisesta vanhentumisesta ja sen pohjalta hän kirjoitti artikkelin Lakimies-lehteen jatkettun rikoksen vanhentumisesta puoltaen siinä suksessiivivanhentumista eli osatekojen itsenäistä vanhentumista. Kysymys oli tuolloin riidanalainen. Käytännössä kannatusta jo tuolloin oli saavuttanut simultaanivanhentumi-

² Förslag till Strafflag för Storfurstendömet Finland, Förordning om verkställighet af straff och Förordning om införande af ny strafflag för Storfurstendömet Finland, jemte motiver till dessa förslag 1875 s. 26 (SL 99 §) ja s.178.

³ Johan Hagströmer: Granskning af Förslaget till Strafflag för Storfurstendömet Finland 1879 s. 86-90. Ks. myös Raimo Lahti: Lainkonkurrenssista. LM 1968 s. 710-711.

⁴ Ks. esim. Karl Johan Lång: Till frågan om det fortsatta brottet. JFT 1964 s. 655-667, Birger Candolin: Rättskraftsspörmål vid fortsatt brott. JFT 1965 s. 335-348 ja Paavo Hiltunen: Pitkätetty rikos oikeuskäytännössä. LM 1968 s. 346-359.

⁵ Niilo Salovaara: Erimielisyyksistä reaali-konkurrenssin piirissä. LM 1960 s. 616-629 ja Kaarlo L. Ståhlberg: Rikoslain 7. luvun tulkintaa. LM 1964 s. 329-342.

minen eli jatkettu rikos vanhenee yhtenäisesti viimeisestä osateosta lukien. Itse artikkeli oli kaksiosainen, Pekka Koskinen oli kirjoittanut ensimmäisen osan ja Olavi Heinonen toisen osan, jossa käsiteltiin simultaani- ja suksessiivivanhentumista yleisemmin.⁶ Pekka Koskisen koskettelema jatkettu rikos oli muutoinkin huolen aiheena. Sen rajat olivat alkaneet oikeuskäytännössä hämärtyä. Kyse ei ollut enää vain saman lainkohdan useampikertaisesta rikkomisesta suhteellisen lyhyellä aikavälillä tavalla, joka muodostaa jonkinlaisen kokonaisuuden.⁷

1960-luvun jälkipuoliskolla vahvistunutta kiinnostusta konkurrenssioppiin osoittaa se, että Pekka Koskinen käynnisti valmistuttuaan vuoden 1966 lopulla oikeustieteen lisensiaatiksi ideaalikonkurrensssia koskevan väitöskirjatyönsä. Lähes samoihin aikoihin teki hänen kuin myös minun tuleva kollegani Raimo Lahti lisensiaatintutkimustaan lainkonkurrenssista. Lahti on laatinut tutkimuksensa pohjalta erinomaisen palkitun artikkelin Lakimies-lehteen vuonna 1968.⁸ Myös lainvalmistelu käynnistyi. Vuonna 1968 asetettiin Rikoskonkurrenssitoimikunta, joka sai mietintönsä valmiiksi keväällä 1972 (KM 1972:B 43). Toimikunta ehdotti eri konkurrenssilajien erottelun hylkäämistä ja siirtymistä yhtenäisrangaistusjärjestelmään kaikissa konkurrenssitapauksissa.

Pekka Koskinen on muistellessaan sitä, kuinka hänestä tuli oikeustieteen tohtori viitannut siihen, että hän teki tutkimustaan kilpaa lainsäätäjän kanssa.⁹ Pekka Koskinen lopulta voitti kilvan kirkkaasti. Lainsäätäjän vauhti hyytyi. Koskisen erinomainen väitöskirja Yksitekoisesta rikosten yhtymisestä erityisesti silmällä pitäen ideaali- ja reaalikonkurrenssin erottelua valmistui keväällä 1973. Siirtyminen yhtenäisrangaistusjärjestelmään tapahtui vasta vuonna 1992.

Pekka Koskinen oli monella tavalla mukana rikoslainsäädännön uudistuksessa, niin myös konkurrenssijärjestelmän uudistuksessa. Tietenkin hänen väitöskirjansa oli arvokas myös lainuudistusta ajatellen. Vaikka tutkimuksen ydinalueena oli ideaalikonkurrenssi, niin kyllä siinä koko konkurrenssijärjestelmä tuli varsin monipuolisesti kartoitetuksi. Pekka Koskisen osaamista hyödynnettiin myös lainvalmistelussa asiantuntijana. Hänellä oli selvä myönteinen perussuhtautuminen siirtymiseen yhtenäisrangaistusjärjestelmään. Hänen tarkka silmänsä huomasi kuitenkin monia asioita, jotka yksityiskohdissa olivat omiaan parantamaan lainvalmistelun lopputulosta.

⁶ *Pekka Koskinen*: Syyte oikeuden vanhentumisesta. I. Jatketun rikoksen vanhentumisesta. LM 1968 s. 376–387 ja *Olavi Heinonen*: Syyte oikeuden vanhentumisesta. II. Suksessiivisimultaanivanhentumisen vaihtoehdon piiriin kuuluvat tapaukset. LM 1968 s. 388–398.

⁷ Ks. *Hiltunen* LM 1968 s. 347.

⁸ *Lahti* LM 1968 s. 709–737.

⁹ *Pekka Koskinen*: Konkurrenssiopista kilpaa lainsäätäjän kanssa. Teoksessa Heikki Halila – Pekka Timonen (toim.): Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita 2003 s. 154–158.

Pekka Koskinen laati kesällä 1972 saman vuoden keväällä asettulle Rikosoikeuskomitealle muistion rikoskonkurrenssiopista (päivätty 1.9.1972) ja suunnilleen samoihin aikoihin (12.9.1972) valmistui myös lausunto Rikoskonkurrenssitoimikunnan mietinnöstä. Hän piti toimikunnan peruslinjaa oikeana, mutta hänen mielestään mietintö ei vielä sellaisenaan ollut valmis toteutettavaksi, vaan se vaati vielä lisäselvityksiä.¹⁰

Vuoden 1973 tammikuussa asetettiin oikeusministeriössä lainsäädäntöneuvos Helge Ronnun puheenjohtolla toiminut työryhmä valmisteamaan säännöksiä rangaistuksen määräämisestä tapauksissa, joissa sama henkilö on tehnyt useita rikoksia. Pekka Koskinen ja Raimo Lahti nimettiin työryhmän pysyviksi asiantuntijoiksi. Itse olin työryhmässä sihteerijäsenenä. Muina jäseniä olivat Esko Raunio ja Patrik Törnudd. Tämä Rikoskonkurrenssityöryhmä jätti mietintönsä toukokuun lopussa 1973 (OLJ 5/1973) puolitoista kuukautta Pekka Koskisen väitöstilaisuuden jälkeen. Työryhmä vähän jarrutteli konkurrenssijärjestelmän uudistamisen vauhtia. Vuotta aikaisemmin oli käynnistetty rikoslain kokonaisuudistus ja sen tuloksia olisi syytä odotella. Työryhmä ei ollut valmis suosittelemaan osittaisuudistuksena konkurrenssimuotojen erottelun poistamista. Jos sellainen tehtäisiin, niin se vaatisi perusteellisemman valmistelun. Työryhmä teki ehdotuksen muutamista pienemmistä osittaisuudistuksista vanhaan konkurrenssijärjestelmään. Muun muassa jatkettu rikos haluttiin palauttaa alkuperäisiin rajoihinsa saman perustunnusmerkistönsä useampikertaisena toteuttamisena, mutta uutuutena olisi privilegioitu reaalikonkurrenssi tiettyjä rikossarjoja tai rikoskierretapauksia varten, joista tuomittaisiin yksi yhteinen rangaistus.¹¹ Nämä ehdotukset eivät johtaneet uudistuksiin.

Jo syksyllä 1972 oikeusministeriö oli asettanut työryhmän, joka sittemmin tunnettiin Kriminaalityöryhmän nimellä, laatimaan ehdotuksia eräiden rikosoikeudellisten säännösten uudistamiseksi oikeusneuvos Henrik Grönqvistin puheenjohtolla. Yhdeksi sen osatehtäväksi tuli valmistella ehdotus rikosten yhtymistä koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Tämä osatehtävä suoritettiin kahdessa vaiheessa 1.3.–30.9.1974 ja 1.11.1975–28.2.1978. Työryhmän ehdotus oli laadittu hallituksen esityksen muotoon (OLJ 3/1978). Siinä ehdotettiin konkurrenssimuotojen erottelusta luopumista ja siirtymistä yhtenäisrangaistusjärjestelmään. Työryhmä oli kuullut Pekka Koskista asiantuntijana ehdotusta valmistellessaan.¹² Tämän

¹⁰ *Pekka Koskinen*: Lausunto rikoskonkurrenssitoimikunnan mietinnön (1972:B43) johdosta 12.9.1972. Julkaisemattomassa monisteessa *Pekka Koskinen*: Rikosoikeudellisia lausuntoja 1972–1976 s. 24.

¹¹ *Helge Rontu – Esko Raunio – Patrik Törnudd – Martti Majanen*: Rikoskonkurrenssityöryhmän mietintö. OLJ 5/1973 s. 33–38.

¹² *Henrik Grönqvist – Olavi Heinonen – Kari Lehtola – Per Lindholm – Gustaf Möller – Patrik Törnudd*: Ehdotus rikosten yhtymistä koskevan lainsäädännön uudistamisesta.

valmistelun kestäessä oli tapahtunut myös konkurrenssiopillisesti muuta kiinnostavaa. 1.7.1975 luovuttiin kuritushuonerangaistuksesta. Se aiheutti muutoksia myös RL 7 lukuun. Yhdistämistapauksissa aikaisempi kolmen neljäsosan (3/4) lisäys alennettiin puoleksi (1/2).¹³ Käytännössä melko nopeasti ruvettiin käyttämään tyypillisenä lisäyksenä yhtä kolmasosaa (1/3) muista rangaistuksista. Myös Rikosoikeuskomitea (KM 1976:72) oli saanut oman periaatemietintönsä vuoden 1976 loppuilla valmiiksi. Komitea katsoi, että rikosten yhtymistä koskevat säännökset olisi korvattava yksinkertaisemmalla yhtenäisrangaistussäännöstöllä. Vankeusrangaistus tuomittaisiin ankarimman sovellettavan rangaistusasteikon mukaan ja ainakin siinä tapauksessa, että tekijä on syyllistynyt lukuisiin, törkeimpään rikokseen liittymättömiin rikoksiin, olisi asteikkoa jonkin verran enennettävä. Myös sakkorangaistuksista olisi tarvittaessa voitava muodostaa yhtenäisrangaistus ideaalikonkurrenssin ja jatkettun rikoksen tapauksen lisäksi myös silloin kun niiden tuomitseminen johtaisi ilmeisen kohtuuttomaan rangaistusten kasautumiseen.¹⁴ Rikosoikeuskomitean kanta oli niukka ja luonnosmainen.

Kriminaalityöryhmän ehdotuksesta pyydettiin laintarkastuskunnan lausunto (N:o 2/1978). Laintarkastuskunta suhtautui ehdotukseen tietyin varauksin. Se asetti kyseenalaiseksi, oliko noin laajaa uudistusta pidettävä tarpeellisenä ennen rikoslain kokonaisuudistusta, ja pohti, olisivatko epäkohdat korjattavissa suppeammin lainmuutoksin järjestelmän perusteita muuttamatta. Epäilyistään huolimatta laintarkastuskunta ei kuitenkaan suhtautunut kielteisesti lainsäädännön uudistamiseen esitysehdotuksen pohjalta ja esitti joukon yksityiskohtia koskevia muutosehdotuksia. Pekka Koskinen kuului myös laintarkastuskunnalle lausuntonsa antaneiden joukkoon. Hän huomautti esimerkiksi vanhan järjestelmän vaikeaselkoisuusestongelmista todeten kuitenkin, että konkurrenssijärjestelmästä tuskin saadaan yksinkertaista ja helppotajuista. Hän ei myöskään uskonut, että uusi järjestelmä loisi edellytykset oikeuskäytännön epäyhtenäisyydestä pääsemiselle. Hän viittasi myös ongelmiin, joita tulee rajankäynnissä yhden ja usean rikoksen välillä ja eron tekemisen lainkonkurrenssin ja varsinaisen rikosten yhtymisen välillä. Hän katsoi kuitenkin, että esitysehdotuksen pohjalta on muokattavissa eduskunnalle annettava hallituksen esitys.¹⁵ Tällainen annettiinkin vuoden 1980 valtiopäivillä (HE 84/1980). Aika ei ollut vielä kypsä tälle uudistukselle. Asia oli eduskunnan lakivaliokunnassa kesken vielä eduskunnan lopettaessa työnsä keväällä 1983 vaalikauden päättyessä. Erisuuntaiset asiantuntijalausunnot tuottivat sen verran paljon ongelmia,

OLJ 3/1978 s. 3 ja 11–16.

¹³ Ks. rikoslain muutokset L. 19.7.1974/613.

¹⁴ Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72 s. 123–125.

¹⁵ Laintarkastuskunnan lausunto N:o 2 1978 Rikosten yhtymistä koskevan lainsäädännön uudistaminen s. 3–10. Koskisen lausuntoa laintarkastuskunta käsittelee s. 9.

että hallituksen esityksen annettiin päästä tässä vaiheessa raukeamaan. On syytä muistaa, että keväällä 1980 oli asetettu oikeusministeriössä rikoslain kokonaisuudistukseen tähtäävä rikoslakiprojekti. Tosin konkurrenssijärjestelmän uudistaminen, näin jälkeensä ajatellen hieman yllättäen, pysyi rikoslakiprojektin ulkopuolisena hankkeena lainvalmistelun loppuun saakka.

Tammikuussa 1988 oikeusministeriö asetti työryhmän (Yhtenäisrangaistustyöryhmä) puheenjohtajanaan lainsäädäntöneuvos Timo Mäkinen ja jäseninä lainsäädäntöneuvos Kari Lehtola, joka muutaman kokouksen jälkeen siirtyi muihin tehtäviin ja erosi työryhmän jäsenyydestä, sekä apulaisprofessori Martti Majanen. Työryhmän tehtävänä oli rauenneen hallituksen esityksen ja eduskunnan kuulemien asiantuntijoiden lausuntojen perusteella laatia uusi hallituksen esitys rikosten yhtymistä koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Työryhmän mietintö, jota ei ole painettuna julkaistu, valmistui toukokuussa 1989. Sen pohjalta oikeusministeriössä viimeisteltiin huhtikuussa 1990 annettu hallituksen esitys (HE 40/1990). Aivan vaalikauden lopussa helmikuussa 1991 eduskunta hyväksyi muutamin lakivaliokunnan (LaVM 15/1990) tekemin muutoksin hallituksen esitykseen sisältyneet lainmuutokset. Tasavallan presidentti vahvisti lait 19.4.1991, yhteensä 14 eri lakia koskevat muutokset, joista kaikki keskeisimmät tulivat voimaan 1.4.1992. Näin oli päädytty luopumaan konkurrenssimuotojen erottelusta ja siirrytty yhtenäisrangaistusjärjestelmään. Uudet RL 7 luvun säännökset koskivat yhteisen sakkorangaistuksen ja yhteisen vankeusrangaistuksen määräämistä. Uutuutena olivat omat rangaistusasteikkonsa yhteiselle sakolle ja yhteiselle vankeudelle.

Pekka Koskinen piti konkurrenssiuudistusta onnistuneena, mutta jatkoi, että ”[s]amalla on pakko nähdä, ettei se täysin sovi yhteen tiukimmalle vedetyn normaalirangaistusajattelun kanssa. Kun arvosteltavana ei ole yksittäisiä rikoksia, vaan hyvin erilaisia, usein laaja-alaisiakin rikoskokonaisuuksia, mistä saadaan rangaistuskäytännön yhtenäisyyden mittarit?”¹⁶ Samassa artikkelissa hän piti myönteisenä sitä uudistusta, että ehdollisia rangaistuksia täytäntöön pantavaksi määrättäessä voidaan rakentaa uusi yhtenäisrangaistus. Näin on mahdollista välttää kohtuuttomuudet, jotka liittyvät useiden ehdollisten rangaistusten ketjuuntumiseen.¹⁷

Entistä tärkeämmäksi tuli kysymys siitä, onko käsillä ylipäätään yksi vai useampi rikos. Lainsäädännön puuttuessa merkille pantava on eduskunnan lakivaliokunnan lausuma, että ”teko, jota luonnollisen katsantokannan mukaan on pidettävä yhtenä tekona, on syytä nykyistä useammin

¹⁶ Pekka Koskinen: Konservatiivista ja radikaalia kriminaalipolitiikkaa rikoslain uudistuksessa. LM 1991 s. 869.

¹⁷ Koskinen LM 1991 s. 870.

tuomita vain yhtenä tekona”.¹⁸ Mitä tällä tarkalleen ottaen tarkoitettiin, jäi kuitenkin avoimeksi.

Pekka Koskisen tekstejä myötäillen voi todeta, että yhden ja useamman rikoksen erottaminen voi aiheuttaa vaikeuksia kahdessa ulottuvuudessa. Ensinnäkin monissa tunnusmerkistöissä vain kuvataan tietty suhtautumistyyppi, mutta jätetään ilmaisematta kuinka paljon tällaista suhtautumista on mahdollista katsoa tunnusmerkistön yksinkertaiseksi toteuttamiseksi. Rajanveto voi olla pituussuuntaista: anastaminen samasta varastosta monta kertaa peräkkäin, käyttää anastettua pankkikorttia useita kertoja ja jopa useita viikkoja. Myös poikittaissuuntaisessa rajauksessa on eri suuntiin meneviä ratkaisuja: eri henkilöiden omaisuuden anastaminen samasta varastosta katsotaan yleensä yhdeksi varkaudeksi, mutta usean henkilön surmaaminen samassa tilaisuudessa pääluvun mukaisesti useaksi tapoksi tai murhaksi.¹⁹

Saman tunnusmerkistön näkökulmasta toimitettavan yksiköimisen ohella toisena yhden ja useamman rikoksen erotteluun liittyvänä ongelmaulottuvuutena on lainkonkurrenssiproblematiikka. Lainkonkurrenssitapauksia voidaan ryhmitellä eri tavoin. Raimo Lahti esimerkiksi käytti jakoa erityisyyden ja toissijaisuuden tapausryhmiin 1960-luvun erinomaisessa artikkelissaan.²⁰ Dan Frände käyttää tuoreessa rikosoikeuden yleisten oppien oppikirjassa jaottelua: subordinatio, toissijaisuus, punninta.²¹

Aikaisemmin pulmalliseksi osoittautunut hovioikeuksissa tehty vankeusrangaistusten ns. kirjeyhdistäminen täytäntöönpanoa varten siirrettiin alioikeuksien tehtäväksi. Asiat, jotka aikaisemmin olivat hoitaneet vankilanjohtajat ja hovioikeudet, siirtyivät paikallisten syyttäjien ja alioikeustuomarien päätettäväksi. Uusittakin järjestelmä osoittautui ongelmalliseksi. Tämän vuoksi tehtiin vielä uudistus, jossa luovuttiin yhteisen rangaistuksen määrittämisestä jälkikäteen täytäntöönpanoa varten. Asian valmistelun pohjatyo tapahtui oikeusministeriön minulle antamalla asiantuntijatoimeksiannolla. Siihen liittyi kaksi laajempaa asiantuntijoiden kuulemistilaisuutta. Hallituksen esitys (HE 48/1997) viimeisteltiin näiden pohjalta oikeusministeriössä virkatyönä. Laki vahvistettiin 8.8.1997 ja tuli voimaan 1.10.1997. Siinä luovuttiin jälkikäteen tapahtuvasta yhteisen rangaistuksen määrittämisestä ja aikaisemmat ehdottomat vankeusrangaistukset otettiin huomioon vain uutta rangaistusta määrättäessä rangaistusta alentavana tai

¹⁸ Lakivaliokunnan mietintö (LaVM 15/1990) hallituksen esityksen johdosta rikosten yhtymistä koskevan lainsäädännön uudistamisesta s. 3.

¹⁹ Ks. esim. *Pekka Koskinen*: Muistio rikosoikeuskomitealle 1.9.1972 moniste s. 2–5 sekä *Koskinen* 1973.

²⁰ Ks. *Lahti* LM 1968 s. 717–737.

²¹ *Dan Frände*: Yleinen rikosoikeus, 2. uudistettu painos 2012 s. 274–279.

lieventävänä seikkana. Välillisesti vanha konkurrenssinkatkeamisoppi säilyi tulkinnallisena pohjana myös arvioitaessa rangaistuksen kohtuullistamis-mahdollisuuksia.²²

Kesällä 2010 tehdyssä sakko- ja rikesakkolainsäädännön uudistuksessa (L. 27.8.2010/755), jonka voimaantulopäivä ei vielä ole tiedossa, liitettiin myös rikesakot mukaan RL 7 luvun mukaiseen yhtenäisrangaistusjärjestelmään. Sen yksityiskohtiin ei nyt mennä.

Näin olemme kahlanneet läpi konkurrenssijärjestelmämme vaiheita. Tänä päivänä meillä on yhtenäisrangaistusjärjestelmä, jossa on varmasti vielä maltillisen pohdiskelun jälkeen kehittämisen varaa. Yhteisen rangaistuksen mittaaminen tarvitsisi oikeuskäytännön yhtenäisyyden ja ihmisten yhdenvertaisen kohtelun turvaamiseksi joitakin apuvälineitä, mutta niiden luominen ei ole helppoa. Jos olisi, niin ne olisi jo laadittu. Myös yhteisen rangaistuksen määrittämistä ehdonalaisen vapauden menettämistapauksissa olisi syytä vielä arvioida uudelleen. Tosin myöskään tähän ei ole tarjolla mitään hyviä, itsestään selviä ratkaisuja. Pekka Koskisen rikosoikeudellisella ja erityisesti konkurrenssiopillisella osaamisella olisi ollut näissäkkin ongelmissa vielä paljon käyttöä.

²² Yhtenäisrangaistusjärjestelmästä on laajasti kirjoittanut *Pekka Viljanen*. Ks. esim. Uusi yhtenäisrangaistusjärjestelmä 1992 ja Yhtenäisrangaistusjärjestelmän muutokset 1998.

PEKKA KOSKISEN NÄKEMYKSESTÄ HUOLIMATTOMUUDEN OBJEKTIIVISESTA PUOLESTA¹

Dan Frände

Osallistuin talven 1977 paukkupakkasilla toiselle Tvärminnen kurssille. Muistikuvani kurssin sisällöstä ovat sangen hajanaisia, mutta sen ainakin muistan, että kurssin johtamisesta vastasivat ja sillä luennoivat Eero Backman, Pekka Koskinen, Martti Majanen, Harri Palmén ja Per Ole Träskman. Sitä, mistä Pekka puhui, en valitettavasti pysty palauttamaan mieleeni. Myöskään ystäväni ja opiskelutoverini Roger Wickholm, joka toimii nykyisin asianajajana Sipoossa ja on tunnettu oivallisesta muististaan, ei kykene sanomaan mitään tarkempaa kurssin sisällöstä. Ehkäpä itse sosiaalinen osallistuminen oli tärkeämpää!

Huomattavasti paremmin muistan Pekan tuottamuksellisia rikoksia käsitelleen ns. cum laude -luennon, jonka hän piti keväällä 1978. Mieleeni palautuu erityisesti se, miten Pekka hyvin kauniilla käsialallaan kirjoitti ja piirsi mustalle liitutaululle eri rikoskäsitteitä ja muuta asiaan kuuluvaa. Hän korosti useaan otteeseen, että jotakin oli vialla Brynolf Honkasalon mallissa – mallissa, jonka olimme juuri pöntänneet päähämme approbatur-tenttiä varten. Tällä luentosarjalla kuulin myös ensimmäistä kertaa nimen Hans-Heinrich Jescheck. Kyseessä saattoi olla ennakkoaavistus siitä ”Federstrich-syndroomasta”, jonka Pekka mainitsee viimeiseksi jääneessä, Per Ole Träskmanin juhlakirjassa julkaisemassaan artikkelissa.²

Cum laude -luennolla kävi myös selville, että Pekalla oli meneillään tuottamuksellisia rikoksia koskeva tutkimusprojekti. Me luentosalissa läsnä olleet tuskin ymmärsimme paljoakaan Pekan sanomasta, mutta hänen antamuksellisuutensa ja syvälinen älynsä eivät voineet jättää ketään kylmäksi.

Pyrin seuraavassa rekonstruoimaan Pekan tuottamuksellisten rikosten rakennetta koskevan näkemyksen erityisesti huolimattomuuden objektiivisen puolen osalta.

Pekka formuloi elegantilla ja täsmällisellä tavalla tuolloin vallinneen rikosoikeussystematiikan huolimattomuuden objektiivista puolta koskevat vaikeudet ensimmäisellä Tvärminnen kurssilla vuonna 1976 seuraavasti:

¹ Artikkelin on ruotsista suomentanut OTL, FK *Markus Wahlberg*.

² *Koskinen* 2011.

”Nimenomaan tuottamuksellisissa seurausrikoksissa, joissa seurauksen aiheuttamistapaa ei ole kuvattu, objektiivinen puoli jää kovin kevyeksi ja subjektiiviselle puolelle säilytetään ylipainoa. Kuka tahansa, joka kausaalisesti tulee vaikuttaneeksi toisen kuolemaan tai vammautumiseen, on toteuttanut kuoleman- tai vammantuottamuksen objektiivisen puolen, ja kysymys on vain siitä, voidaanko seuraus lukea myös aiheuttajan syyksi.”³

Kysymys, johon yritän vastata, kuuluu konkreettisemmin: Miten Pekka itse vastasi yllä olevassa sitaatissa luonnostelevansa haasteeseen ja miten hän asennoitui kirjallisuudessa esitettyihin tuottamuksellisten rikosten objektiivisen puolen konstruomispyrkimyksiin? Avainsanoja ovat tällöin sellaiset käsitteet kuten ”teon huolimattomuus”, ”objektive Zurechnung” ja ”gärningsculpa”.

Lienee syytä huomauttaa, ettei Pekka milloinkaan julkaissut mainittua tutkimusta.⁴ Tästä huolimatta Pekan näkemys huolimattomuuden objektiivisesta puolesta voidaan hahmottaa niiden tekstien perusteella, jotka hän aiheesta tai sitä sivuten julkaisi.

On syytä tarkastella lähemmin neljää tärkeää kirjoitusta. Ensimmäinen teksti on Pekan Tvärminnessä vuonna 1976 pitämä esitelmä, joka myös julkaistiin tuona vuonna yhdessä muiden samassa tilaisuudessa pidettyjen esitelmien kanssa. Toinen teksti on ehkä vieläkin mielenkiintoisempi, joskin hyvin lyhyt. Kuten kaikki tiedämme, Nils Jareborg julkaisi vuonna 1977 asiaa koskevan keskeisen kirjoituksen nimellä ”Två sorters culpa”. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab (NTfK) -aikakauskirjan vuoden 1977 kaksoisnumeroon 3–4 sisältyy myös Pekan kirjoitus, jossa hän ottaa kantaa Jareborgin gärningsculpaa ja tekijän (subjektiivista) huolimattomuutta koskeviin ideoihin. Kolmas teksti on myöhemmältä ajalta eli julkaistu 20 vuotta edellisten jälkeen. Kysymys on Pekan vastaväittäjän lausunnosta, jonka hän antoi Ari-Matti Nuutilan vuoden 1996 tohtorinväitöksen johdosta. Lausunto julkaistiin Lakimiehessä vuonna 1997. Kuten tunnettua, Nuutilan väitöskirja käsittelee sangen pitkälti objektiivista huolimattomuutta, vaikka myös tekijän huolimattomuus saa siinä tilaa. Nuutila otti objektiivisen puolen vastineena käyttöön käsitteen ”teon huolimattomuus”, joka on suora käännös gärningsculpasta. Neljänneksi tekstiksi olen valinnut Pekan ”Johdatuksen rikosoikeuteen” vuodelta 2001, joka siis julkaistiin suhteellisen lyhyen ajan kuluttua Nuutilan väitöksestä.

³ Koskinen 1976 s. 26.

⁴ Hän mainitsee tutkimusprojektin eräässä toisessa tekstissä vuodelta 1977 ja lausuu 20 vuotta myöhemmin Ari-Matti Nuutilan väitöskirjahankkeesta: ”Tämähän on nimittäin juuri se tutkimus, joka itse asiassa minun oli parikymmentä vuotta sitten määrä tehdä” (Koskinen 1997 s. 950).

Aloitan vuoden 1976 esitelmällä. Honkasalon mallin ja sen ilmeisten heikkouksien esittelyn jälkeen Pekka konkretisoi joitakin hänen käsityksensä mukaan rationaalisia ajatusmalleja eli ”järkeviä ajatuskulkuja” erityisesti juuri tuottamuksellisten rikosten konstruomiseksi.⁵ Nämä rationaaliset mallit Pekka ammentaa pääosin Jesheckin erittäin vaikutusvaltaisesta oppikirjasta vuodelta 1969. Ensin kuvataan tahalliset rikokset lähinnä niin sanotun ”kontrollilistan” avulla. Sitten Pekka siirtyy huolimattomuuteen ja introdusoi käsitteen ”objektiivinen huolellisuusvelvollisuus”. Esityksestä käy selvästi ilmi, että kysymys on delikteistä, joiden tunnusmerkistöön sisältyy teon ja seurauksen välisen kausaalirelaation vaatimus.

Tunnuksmerkistön mukaisuuden tasolla ilmenee ensinnäkin vaatimus sellaisen objektiivisen huolellisuusvelvollisuuden loukkaamisesta, joka olisi estänyt seurauksen syntymisen. Toiseksi voi olla jokin lisävaatimus, joka selvästi liittyy törkeään huolimattomuuteen. Kolmanneksi vaaditaan teon ja seurauksen välistä kausaalirelaatiota. Neljäs vaatimus merkitsee tietynlaista objektiivista ennalta-arvattavuutta silloin, kun on kysymys tiedottomasta huolimattomuudesta.⁶

Pekka jatkaa esitystään keskustelemalla tarkemmin mainitusta objektiivisesta huolellisuusvelvollisuudesta. Hän asettaa kaksi kysymystä. Ensimmäinen koskee eri tapoja, joilla tekijä voi laiminlyödä huolellisuusvelvollisuuden noudattamisen. Pekka mainitsee muun muassa laiminlyönnin pidättäytyä vaarallisesta toiminnasta ja laiminlyönnin ottaa selvää tietystä olosuhteesta. Toinen ja hänen mukaansa tärkeämpi kysymys koskee tapaukseen sovellettavan huolellisuusvelvollisuuden konstruomista. Tällöin on merkitystä erilaisilla säännöillä ja standardeilla, jotka sääntelevät sitä, miten vaarallinen toiminta toteutetaan turvallisella tavalla. Hän mainitsee eksplisiittisesti tieliikennesäännöt mutta toteaa, että huolellisuusvelvollisuuden sisällön konkretisoiminen on viime kädessä oikeuskäytännön tehtävä.

Pekka nostaa esiin myös problematiikan, jota on myöhemmin kuvattu ”riskinoton relevanssin” käsitteellä. Hänen mukaansa pelkkä kausaalirelaatio ei riitä, vaan juuri sen toiminnan, joka rikkoo huolellisuusvelvollisuutta, on tullut kausaalisesti aiheuttaa seuraus.⁷

Riskinoton relevanssista tuli sittemmin keskeinen käsite mallissa, joka Claus Roxinin johdolla melko nopeasti valtasi saksalaisen rikosoikeusdogmaattisen näyttämön. Vaaran sijasta puhutaan sallitusta ja kielletystä riskistä, ja hallitsevaksi käsitteeksi on muodostunut ”objektive Zurechnung”.

⁵ Koskinen 1976 s. 27.

⁶ Koskinen 1976 s. 31–32.

⁷ Koskinen 1976 s. 33.

Jareborgin kirjoitusten myötä kysymys sallitusta ja kielletystä riskinotosta omaksuttiin melko nopeasti myös pohjoismaiseen keskusteluun. Jareborgin gärningsculpa liittyy selvästi ”objektive Zurechnung” -malliin.⁸

Edeltävän perusteella voidaan sanoa, että Pekka vuoden 1976 tekstissä hyväksyi järkeväksi Jescheckin tuottamuksellisten rikosten konstruointitavan. Mutta mitä Pekka lausuu asiasta vuoden kuluttua, kun hän oli tutustunut Jareborgin kahdenlajiseen culpaan?

Pekka viittaa ensin Tvärminnen tekstiinsä ja katsoo, että hän siinä luonnostelee mallin, jossa culpan arviointi jakautuu sekä tunnusmerkistön mukaisuuteen että syyllisyyteen. Hän jatkaa:

”Trots en del konstruktiva och terminologiska skillnader sammanföll mitt på ovan nämnda sätt uppskisserade schema rätt nära med det, som Jareborg mera analytiskt framför i sin rapport.”⁹

Tulkitsen asian niin, että Pekka tässä vaiheessa käsitti Jareborgin mallin vastaavan varsin pitkälle sitä, minkä hän itse oli omaksunut Jescheckiltä, vaikka hän ei ottanutkaan käyttöön Jareborgin terminologiaa. Pekka kuitenkin kommentoi Jareborgin mallia niin niukanlaisesti, ettei asiasta voida tässä kohdin sanoa mitään varmaa.

Entä miltä tilanne näyttää sen jälkeen, kun Pekka oli toiminut Nuutilan tohtorinväitöksen vastaväittäjänä? Nuutilahan otti väitöksessään käyttöön hyvin laajan gärningsculpa-käsitteen eli teon huolimattomuuden, mikä muun muassa merkitsi, ettei siihen sisältynyt vain seurausrikkoksia.¹⁰ Pekan julkaisun perusteella on sangen vaikea sanoa, pitikö hän uutta terminologiaa soveliaana. Tulkitsen asian niin, että Pekka pitäytyi riskin käsitteeseen kohdistamaansa skepsikseen, vaikka jättikin kantansa nimenomaisesti ilmoittamatta. Pekalle oli luonteenomaista katsoa, että oli olemassa erilaisia dogmaattisia näkemyksiä ja ratkaisuja. Hän ei myöskään mielellään osoitellut ajatusvirheitä ja epäjohdonmukaisuuksia. Ne harvat kerrat, kun hän sen teki, kritiikki oli hyvin diplomaattista ja hienovaraista. Tämän voin vakuuttaa oman kokemukseni perusteella.

Vuoden 2001 tekstissä, siis ennen kuin huolimattomuuden määritelmä otettiin rikoslakiin, Pekka nosti objektiivisen huolellisuusvelvollisuuden huolimattomuuden objektiivisen puolen sisällöksi. Mutta hän tähdentää tässäkin, että on nimenomaan tuomioistuimen asia konstruoida tuo huolellisuusvelvollisuus.¹¹ Vuoden 2001 tekstissä Pekka korostaa myös

⁸ Ks. esim. *Frände* 2012 s. 89 ja *Frände* 2002.

⁹ *Koskinen* 1977 s. 250.

¹⁰ Ks. *Frände* 1997 s. 219.

¹¹ Ks. *Koskinen* 2001 s. 64.

vaatimusta, että huolellisuusvelvollisuuden rikkomisen ja seurauksen välillä tulee vallita tietty yhteys. Sanotusta huolimatta Pekka ei kuitenkaan halua käyttää riskinoton relevanssin käsitettä.

Näin ollen voidaan hyvin syin väittää, että Pekka piti kiinni vuoden 1976 esitelmässä esittämästään käsitevalinnasta. Hänen omien sanojensa mukaan hänen mallinsa oli kuitenkin hyvin lähellä gärningsculpa-keskustelussa esiin tulleita ajatuksia. Kuin luonnostaan herää klassinen kysymys ”Miten kaikki sitten menikään?” Kuten tiedämme, Pekalla oli ratkaiseva asema Suomen uuden rikoslain laadinnassa ja hänen panostaan uusien yleisten oppien luomisessa voidaan tuskin yliarvioida. Vuoden 2004 alusta ovat olleet voimassa rikosoikeudellisen vastuun uudet yleiset säännöt ja niihin kuuluu myös huolimattomuuden määritelmä (RL 3:7). Säännöksen 1 momentin sanamuodon mukaan: ”Tekijän menettely on huolimatonta, jos hän rikkoo olosuhteiden edellyttämää ja häneltä vaadittavaa huolellisuusvelvollisuutta, vaikka hän olisi kyennyt sitä noudattamaan (*tuottamus*).”

Sanamuodosta nähdään suoraan, että Pekan käyttämä käsite ”huolellisuusvelvollisuus” on otettu lakitekstiin. Tietyssä mielessä voidaan sanoa, että Pekka sai tahtonsa läpi – ainakin lakitasolla. Kun taas tarkastellaan uudistukseen johtaneen hallituksen esityksen sisältöä, tilanne näyttää hieman toisenlaiselta. Esityksessä puhutaan teon huolimattomuuden käsitteestä synonyyminä objektiiviselle huolimattomuudelle. Teon huolimattomuus puolestaan määritellään seuraavasti:

”Objektiivisessa huolimattomuudessa on asiallisesti kysymys ennen kaikkea siitä, ottiko tekijä kielletyn riskin vai jäikö riskinotto sallitun puolelle. Tässä mielessä objektiivista huolimattomuutta määrittävät ennen kaikkea oikeusnormit, mutta myös erilaiset epäviralliset ja tekniset normit. Myös esimerkiksi hyötyjen ja haittojen punninta voi tulla kyseeseen. Joissain tapauksissa joudutaan turvautumaan ’normaalilla tavalla huolellisen henkilön’ mittapuuhun.”¹²

Esitöissä ei siis pidättäydytä täsmentämästä huolellisuusvelvollisuutta käsiteparilla sallittu ja kielletty riski. Jos niin halutaan, voidaan sanoa, että esityöt edustavat modernimpaa otetta asiaan kuin voimassa oleva lakiteksti. Olen kuitenkin hyvin tietoinen, ettei tähän suuntaan mennyt kehitys ole kaikkien mieleen.

Esityksestäni on käynyt ilmi, että Pekka asetti oikeuskäytännön kontrolle huomattavan vastuun, kun kysymys oli huolellisuusvelvollisuuden sisällön lähemmästä konkretisoinnista. Oikeuskäytännön sisällöstä voidaan

¹² HE 44/2002 vp s. 90.

olla monta mieltä, mutta olen vakuuttunut, ettei Suomen tuomarikunta ole ottanut vastaan Pekan esittämää haastetta. Itse asiassa Pekka näyttää olleen liian moderni suomalaisille tuomareille. Viimeistään yleisten oppien uudistuksen jälkeen olisi odottanut, että oikeuskäytännössä olisi luovuttu ennalta-arvattavuudesta objektiivisen huolimattomuuden etummaisena kriteerinä. Näin ei kuitenkaan ole käynyt. Ratkaisussa KKO 2007:62 (koh- ta 20) esitetään seuraava:

”Tapaturman ja tuottamuksen rajanvedon kannalta ratkaiseva merkitys on sillä, onko tapahtuma ollut niin ennalta-arvaamaton, ettei huolellisenkaan henkilön ole pitänyt siihen varautua.”

Jos tämä lausuma otetaan tosissaan, objektiivinen ennalta-arvattavuus to- teutuu tutkittaessa seurauksen ennalta-arvattavuutta. Väliä ei näytä olevan sillä, mitä huolellisuusvelvollisuuksia tekijä on rikkonut, vaan seurauksen ennalta-arvattavuus on täysin ratkaiseva. En nyt enää toista kritiikkiä, jonka olen muualla kohdistanut tähän ajatusmalliin.¹³ Tulevan tuomarisukupol- ven asia on tämän epäkohdan korjaaminen, ja voidaan kernaasti omaksua Pekka Koskisen käsitys huolimattomuuden objektiivisesta puolesta.

LÄHTEET

- Frände, Dan* 1997: Kirjallisuutta. Nuutila Ari-Matti: Rikosoikeudellinen huolimattomuus (1996). JFT 1997 s. 213–222.
- Frände, Dan* 2002: Gärningsculpa och ”objektive Zurechnung” – några jäm- förelser. Teoksessa ”Flores et juris legum. Festskrift till Nils Jareborg”. Uppsala 2002 s. 237–250.
- Frände, Dan* 2012: Yleinen rikosoikeus. 2. uudistettu painos. Suomentanut ja seuraamusosan päivittänyt Markus Wahlberg. Helsinki 2012.
- Koskinen, Pekka* 1976: Rikoksen yleisestä rakenteesta, erityisesti tuot- tamuksellisista rikoksista. Teoksessa ”Tuottamukselliset rikokset. Rikosoikeudellinen jatkokoulutusseminaari Tvärminnessä 18.– 20.2.1976”. Helsinki 1976 s. 22–33.
- Koskinen, Pekka* 1977: Vällandekriminaliseringar i dag och i morgon. Eripainoksessa ”Modern lagstiftning. Finsk-svenskt symposium i Åbo 29–30 augusti 1977”. NTfK 1977, 3.–4. häfte, s. 249–256.

¹³ Ks. *Frände* 2012 s. 102–106.

Koskinen, Pekka 1997: Kirjallisuutta. Nuutila, Ari-Matti: Rikosoikeudellinen huolimattomuus (1996). LM 1997 s. 946–954.

Koskinen, Pekka 2001: Johdatus rikosoikeuteen. Helsinki 2001.

Koskinen, Pekka 2011: Federstrich des Gesetzgebers, und Bibliotheken werden Makulatur – Två doktorsavhandlingar, och vad hände sedan. Teoksessa ”Festskrift till Per Ole Träskman”. Stockholm 2011 s. 272–276.

VAARANTAMISESTA VÄHÄSEN, JA MUUSTA LIIKKEESTÄ JA LIIKENTEESTÄ AJASSA – PEKKA KOSKISEN MUISTOKSI

Kimmo Nuotio

Opintokirjassani on merkintä, jonka mukaan aloitin professori Pekka Koskisen luennot rikosoikeuden yleisistä opeista 21. tammikuuta 1983. Minulla ei ollut mitään erityisiä ennakko-odotuksia enkä tiennyt etukäteen kerään oppiaineen opettajista. Innostuin noiden luentojen myötä kovasti rikosoikeudesta – sitä ennen en oikein ollut mistään kurssista löytänyt ihan sitä ominta alaani. Olikin luonteavaa, että vielä samana keväänä jatkoin toisella hänen luentosarjallaan, nyt otsikolla liikenne rikosoikeutta.

Tuohon aikaan luennot eivät useinkaan olleet kovin keskustelevia. Eivät nämäkään. Mutta mieleen on jäänyt opettajan valtavan sitoutunut ote asioihin, syvällinen omakohtainen perehtyneisyys, ja se että kysymykset olivat paitsi teoreettisesti mielenkiintoisia, myös käytännössä olennaisia. Luennoitsija oli selkeä, erinomaisesti valmistautunut, ja osasi valottaa eri tilanteet esimerkein. Meitä ei ollut ryhmässä kovin monia, mutta ainakin itse kävin paikalla joka kerta. En usko että vaihdoin sanaakaan professorin kanssa. Tietty yhteys häneen ja hänen edustamaansa oppiaineeseen oli joka tapauksessa syntynyt. Rikosoikeuden aineopintotentin merkinnän olen hakenut professori Koskiselta tammikuussa 1984.

Näin jälkeenpäin ajatellen huomaa, että tuo ajankohta oli kaikkiaan hyvin mielenkiintoinen. Oliko ihme, että oli inspiroivaa olla nuori professori. Rikosoikeuskomitea oli saanut työnsä päätökseen muutamaa vuotta aikaisemmin. Rikoslakiprojekti oli aloittamassa työtään. 1970-luvulla rikosoikeuskomitean työ ja monet lainuudistukset, kuten rikoslain 6 luvun uudistus ja rattijuopumuksen uusi rikossääntely, olivat taanneet vilkkaan keskustelun lainuudistuksen periaatteista. Liikenne rikosuudistus oli vastaavalla tavalla merkinnyt uudentyyppisen sääntelymallin omaksumista rikosoikeudessa. Nyt oli uuden tutkijasukupolven aika astua esiin ja kääriä hihat.

Aulis Aarnio piti yliopistolla alkuvuodesta 2012 esitelmän, jossa hän kertasi intellektuaalista historiaansa, uraansa ja tieteellisiä vaikutteitaan. Analyttinen oikeustiede kokosi siviilioikeuden puolella parhaat aivot. Rikosoikeudessa yhteiskunta tulvi sisään ovista ja ikkunoista. Olisikin ollut erikoista keskittyä analysoimaan rikosta oikeuspositioiden suhteena, kun juuri itse rikosta määriteltiin uudestaan. Analyttisen oikeustieteen vaikutus rikosoikeuteen oli ehkä välillisempi, koska esimerkiksi Nils Jareborgin myötä pohjoismaisittain kiinnostuttiin luonnollisen kielen filosofiasta ja

siihen pohjautuvasta teon analyysistä. Suomessa noihin aikoihin tuontyyppinen suuntautuminen rikosoikeuden tutkimuksessa oli suhteellisen vähäistä, vaikka kyllä teoreettisuudelle sijaa löytyi. Merkittävää panosta vaati kriminaalipoliittisen suuntautumisen tarkempi teoreettinen selvittely.

Varmaankin vastikään edesmennyt professori Eero Backman tulee erityisesti mainita 1970-luvun nuorena teoreetikkona, joka oikeastaan analyttisen filosofian suunnasta lähtien hakeutui määrätietoisesti marxilaisen kriittisen teorian piiriin. Mitään kovin merkittävää koulukuntaa ei Backman jälkeensä jättänyt, sillä oikeastaan hänen merkittävin panoksensa olikin pikemmin tieteenhistorian puolella kuin marxilaisena ajattelijana.

Pekka Koskinen profiloitui nuorena erityisesti lainoppineena, joka seurasi aktiivisesti aikansa monipuolista keskustelua rikosoikeudesta ja kriminaalipoliitiikasta. Toiseen nuoreen, Raimo Lahteen, verrattuna Koskinen oli selvästi perinteisempi ja lainopillisempi profiililtaan. Tietyllä tapaa tuo profiiliero säilyi myöhemminkin.

Koskinen julkaisi 1984 laajahkon artikkelin vaarantamisesta rangaistavuuden perusteena. Tuohon artikkeliin palaaminen on hiukan kuin aikamatka tuonne rikoslain kokonaisuudistuksen dynaamiseen alkuvaiheeseen. Tavallaan tuossa artikkelissa tulee esille paljon niitä asioita, joita myös luennoilla käsiteltiin. Uskaltaisin sanoa, että tuo artikkeli on Pekkaa parhaimmillaan ja omimmillaan. Siinä on koko maailma yhdessä tekstissä. Kaikki on viimeistelyä, palat putoavat kohdilleen. Voi suorastaan tuntea, kuinka rikosoikeus edistyy teoriassa ja käytännössä.

Inkeri Anttila lienee laukaissut artikkelillaan 1969 kritiikin seurausvastuuta kohtaan. Asia liittyi aikanaan rikoslain 21 lukuun ja sen uudistukseen. Siinä pyrkimyksenä oli rajoittaa seurausten syyllisyydestä riippumatonta merkitystä rikosvastuussa, koska aivan perustellusti katsottiin, että tuollainen vastuumuoto oli oikeudellinen muinaisjäännös, jolle ei tullut olla paikkaa modernissa rikosoikeudessa. Tarkoituksena oli samalla korostaa moitittavuutta, syyllisyyttä, ja vaarantamisvastuukin oli tavallaan luontevampi ja selvempi kuin seurauksiin kytketty vastuu, koska siinä sentään oltiin lähempänä tekijää ja tekoa. 1970-luvun mittaan erilaiset uudet tasapainot hahmoteltiin. Vanhanaikainen seurausvastuu käytännössä poistettiin, ja vaarantamisvastuuta korostettiin, kun luotiin uudentyyppisiä vaarantamisrikostunnusmerkistöjä. Tuottamuksellisia seurausrikoja pohdittiin, mutta niistä ei loppujen lopuksi ollut tarpeen päästä kokonaan eroon. Joko- tai -ratkaisujen sijasta toteutettiin uusia painotuksia, painopisteen muutoksia. Rikoslain 6 luvun rangaistuksen mittaamisen ohjeet olivat tärkeänä merkkinä ja majakkana.

Jälkeenpäin ajatellen tuntuu ihmeelliseltä juuri se tasapaino ja kypsyy, jolla Pekka käsitteli aikansa suuria kysymyksiä. Rikoslainoppia tehtiin sekä lainsäätäjän että lainsoveltajan tarpeisiin. Koko ajan tarkastelut kuljettavat mukanaan kriminaalipoliittista tausta-ajattelua. Lainopin tulisi olla teo-

reettisesti korrektia ja kriminaalipoliittisesti osuvaa ja viisasta. Koskinen oli klassikko, joka käsitteli kunnioittavasti vanhempien työtä. Esimerkiksi vanhan mestarin Honkasalon opit saivat tunnustusta, mutta uudemman opin tuli kehittelä asiat selvästi pidemmälle, mikä käytännössä johti vanhan opin hylkäämiseen tai vähintäänkin merkittävään korjailuun. Mainitussa artikkelissaan Pekka Koskinen erityisesti kehitteli abstraktin vaarantamiskorviksen kysymyksiä. Hän osoitti, ettei Honkasalon esittämä abstrakti vaarantaminen viitannut lainkaan siihen on omiaan -rakenteeseen, joka oli lainsäädännössä alkanut vilkkaasti levitä. Honkasalon abstrakti vaara oli pikemmin presumoitua vaaraa. On omiaan -rakenteelle oli luotava oma lainoppinsa. Tätä kehitellessään Koskinen otti huomioon myös pohjoismaista keskustelua, kuten Nils Jareborgin esittämät kritiikit ja kehitelmät. Rikoslain uudistustyössä yhteiskuntatieteilijöillä oli alusta alkaen suuri merkitys, ja lainoppineet tulivat tuohon imuun mukaan.

Riskin ja vaaran käsitteet olivat saaneet voimaa yhteiskuntatieteellisestä keskustelusta, ja 1970-luvulla rikoslainoppineet eivät enää yksin hallinneet keskustelua rikoslain modernisoinnista. On kiintoisaa panna merkille, että sosiologiassa ja yhteiskuntafilosofiassa varsinainen riskiyhteiskuntakeskustelu alkoi vasta hiukan myöhemmin. Voi mainita saksalaisen Ulrich Beckin teoksen *Risikogesellschaft* ja François Ewaldin teoksen *L'Etat providence*, kumpikin Tšernobylin onnettomuuden vuodelta 1986. Kriittinen riskiyhteiskuntakeskustelu kytkeytyi erityisesti Saksassa perustavanlaaiseen kritiikkiin rikosoikeuden vääränlaista modernisaatiota ja myös politisointumista kohtaan. Suomessa näitä asioita seurattiin viileämmin, ja lähinnä seurattiin kiinnostuksella tuota keskustelua. Pekka Koskinen ei erityisesti profiloitunut tämäntyyppisissä teoreettisissa keskusteluissa, eikä ehkä pitänyt noita teoretisointeja edes kovin kiinnostavina. Hän oli pragmatikko, joka mieluummin teki itse ja oli mukana tekemässä. Hän ei pitänyt rikosoikeutta kovin mystisenä asiana, jota olisi tarvinnut ylen määrin teoreettisesti problematisoida. Tämä ei merkitse, ettei hän olisi ollut usein hyvinkin kriittinen sen suhteen, mitä ajassa liikkui.

Kotimaisessa rikosoikeudessa vastuuopilliset keskustelut käytiin kaiken aikaa sittenkin varsin käytännöllisen teoretisoinnin pohjalta, eikä näistä kysymyksistä tehty mitään kovin mittavaa tai tieteidenvälistä perustutkimusta. Kuitenkin ilman muuta rikoslain uudistuminen tapahtui vahvasti hyvinvointivaltioprojektin hengessä, jossa haettiin rikosoikeuden sopivaa roolia modernin ja modernisoituvan yhteiskunnan puitteissa.

Tuntuu, että rikoslainoppineet olivat kuin tietynlaisia yhteiskuntainsinöörejä, jotka intuitiolla ja terveellä järjellä kehittivät toimivia sääntelymalleja ja tulkintoja, jotka yleisellä tasolla vastasivat nykyihmisen käsitystä oikeudenmukaisesta rikosvastuusta. Esimerkiksi puhtaasti vaarantamisvastuuta korostava kriminalisointitapa olisi todellakin johtanut herkästi hyvin laaja-alaisiin kriminalisointeihin. Vaikka seurausvastuusta oli

kaikki syy pyrkiä eroon, ihmismieli teki silti eron niiden tilanteiden välillä, joissa loukkausseuraus syntyi, ja niiden, joissa siltä onnekkaisesti välttyttiin. Yksinkertaisesti tekojen seuraukset muodostuivat erilaisiksi, ja oli tietty peruste ajatella, että tekojen oikeudellisessa arvioinnissa tämä oli asianmukaista ottaa huomioon. Pekka Koskisen ajattelussa on varmaankin taustalla ajatus, ettei rikosoikeus taipuisi puhtaaksi sääntelyinstrumentiksi. Oli oltava rajat sen suhteen, mitä kaikkea voitiin säätää rangaistavaksi, ja myös sen suhteen, mitä oli lupa odottaa kriminalisoinnin asiassa merkitsevän. Sääntelyresurssit olivat ehtymättömät, mutta rikosoikeuden moiteresurssit rajalliset. Jotain tällaista olisi Pekka saattanut lausahtaa.

Pekka piti sekä opetustyössään että käytännön toiminnassaan lakivaliokunnan ja perustuslakivaliokunnan asiantuntijana vahvasti esillä rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen vaatimuksia. Kerrotaanpa jopa niiden muotoilujen, joilla perustuslakivaliokunta on linjannut niin sanottujen blankorangaistusäännösten valtiosääntöoikeudellisen hyväksyttävyyden silloin, kun rangaistavuuden ala käytännössä määräytyy lakia alemmanasteisen säädöksen normista, olevan lähtöisin Pekan kynästä.

On varmaan luontevaa ajatella, että jopa myöhempi valtiosääntöoikeudellinen oppi olisi saattanut osoittaa liian pitkälle menevät toimintavapauden rajoitukset pulmallisiksi, jos normaalin järjen vaatimuksista olisi vaarantamisrikosvastuussa poikettu. Vasta 1990-luvun mittaan, perusoikeusuudistuksen yhteydessä, valtiosääntöoikeudellinen näkökulma voitti alaa ja tuli lainopillisen kehittelyn rinnalle ja tueksi. Mutta koska asiat oli jo lainsäädännössä ja doktriinissa tasapainoisesti harkittu, mitään erityistä korjausliikettä ei tarvittukaan. Tuo on perusoikeuksien huomioimista parhaimmillaan.

Yhtä lailla yhteiskuntafilosofiset ja moraalifilosofiset tarkastelut olisivat voineet samat ongelmat osoittaa, mutta näitäkään teitä ei tarvinnut kauas kulkea. 1970-luvulla tai sen jälkeenkään ei ollut tapana palauttaa tällaisia tarkasteluja vapauteen tai autonomiaan. Rikosoikeuden rajoitusperusteet olivat vielä korostetusti lainopillisia. Mutta hyvä pragmatiikka pelasti monilta karikoilta.

Tietyllä tapaa nuo vanhat ajat tuntuvat oikeastaan idyllisiltä. Puhuttiin asioista kiihottomasti, parannettiin maailmaa. Uskottiin edistykseen. Kai Suomi oli vähän lintukoto, Idän ja Lännän välissä. Maailman asiat eivät meihin niin paljon vaikuttaneet. Oltiin mukana YK:ssa ja varovasti myös Euroopan neuvostossa, pohjoismainen yhteistyö oli kohteliasta ja harmittonta ja hyvin toimivaa. EEC-jäsenyys torjuttiin, EFTA riitti (kuka enää edes muistaa EFTA:n?). Kansa vaurastui, maa kaupungistui. Oli liberaali henki – muistan sen jotenkin itsekin lapsuudesta. Vasta päästiin eroon sodan varjoista ja painolastista.

Toisin kuin vaikka Saksassa ja Hollannissa, Suomessa ei rikosoikeuden modernisointia puuhattu samalla kun terrorismi nostaa päätään, mikä

tietysti vaikutti olennaisesti ilmapiiiriin. Saksassa rikoslain uudistustyö oli aloitettu jo aikaisemmin, ja siellä ehdittiin siinäkin mielessä alta pois, vaikka sitten kansallisesti kohdattiin vakava terrorismiongelman ja koetettiin myös viranomaisvaltuuksissa huolehtia tarpeellisesta normistosta, mikä loi paineita myös rikosoikeuteen.

Winfried Hassemer nosti ylimalkaan esille kriittisessä valossa sen, että rikosoikeudesta tuli symbolisen politiikan väline, jolloin luottamus rikosoikeuteen joutui koetukselle. Raimo Lahti kommentoi kiinnostuneena Hassemerin esittämään kritiikkiä ja arvioi sitä talousrikosoikeuden uudistuksen kannalta, mutta kuitenkin piti kritiikkiä liian pitkälle menevänä: oli kriminaalipoliittiset perusteet uudistaa kotimaista talousrikosoikeutta kansallisen lainvalmistelun osoittamalla tavalla, eikä symbolisuus muodostunut siinä ratkaisevaksi esteeksi.

Saksassa nostettiin huomattavan kriittisessä valossa esiin rikosoikeuden suuntaaminen vaarantamisen ilmiöitä vastaan.

Feindstrafrecht-keskustelu, joka tietysti koskee vielä selvemmin ääri-ilmiöitä, ei Suomeen ole kovin suurella voimalla tullut myöhemminkään. Vaikuttaa, että vanhan tekijärikosoikeuden torjunta oli siinä määrin yksituumaista, ettei ajatuksen uusia kannattajia helposti löytynyt. Meillä laitoskritiikki, johon jo Kaarle Nordenstreng viittasi esityksessään, vaikutti koko lailla toiseen suuntaan. Tapio Lappi-Seppälä on moneen otteeseen selvittänyt sen, kuinka Suomi vähäeleisesti päivitti rikosoikeutensa nykyaikaan, pohjoismaiselle laatutasolla.

Vaikuttaa, että jo Virossa tekijävaarallisuudella on aiheena aivan eri mitassa kantavuutta. Asiaa käsiteltiin professori Jaan Sootakin 60-vuotisujuhlasemaarissa Tartossa vuonna 2008.

Maailmalla uudet ilmiöt tekivät tuloaan 1980-luvulta alkaen. Ajatellaan vaikka huumerikosoikeutta, joka muotoutui meillä varsin ankaraksi ja täyskieltoon perustuvaksi. Sitä kautta tuli järjestäytyneen rikollisuuden tunnistaminen rikosoikeuteen: Wienin huumausaineyleissopimus vuonna 1988, myöhemmin Palermon yleissopimus kansainvälisestä järjestäytyneestä rikollisuudesta vuodelta 2000. Kansainvälinen terrorismi nousi aiheena 1990-luvun lopulta alkaen kiihtyvällä tahdilla huikean keskeiseksi teemaksi koko kansainvälisessä oikeudessa, mikä heijastui osaltaan rikosoikeuteen monin tavoin ja monia eri teitä. Turvallisuus-teema tietyllä tapaa nousi esiin aivan muussa sävyssä kuin 1970-luvulla oli keskusteltu yhteiskunnallisesti ja yhteiskuntapoliittisesti turvallisuudesta ja hyvinvoinnista.

Kotimaaisessa rikosoikeudessa rikoslain kokonaisuudistuksen toisen vaiheen voimaantulo samanaikaisesti hallitusmuodon perusoikeussäännösten uudistuksen kanssa oli merkittävä virstanpylväs.

Maailma on muuttunut rikosoikeuden ympärillä. Se muutos on vaikuttanut suuresti myös rikosoikeuteen, mutta rikosoikeus muuttuu varmasti silti jotenkin hitaasti, maailmaa hitaammin, ja hyvä niin. Esimerkiksi

rikosoikeuden valjastamisesta suoraviivaisesti maailman muuttamisen projekteihin eivät ole kovin rohkaisevia. Pikemmin valtiovalta on silloin päätynyt hyödyntämään rikosoikeutta kansalaisten tai elinkeinoelämän vapauksia vaarantavalla tavalla.

Suomessakin rikosoikeuden uudelleenajattelu ja tuohon uudelleenajatteluun perustuva uusi lainsäädäntö ovat muuttaneet paljon. Rikoslainopin tehtävä on samalla muuttunut, eikä missään nimessä voi sanoa, että rikoslainopin tehtävä olisi supistunut tai se olisi käynyt tarpeettomaksi. On pohdittava hyviä vastuurakenteita, hyviä tunnusmerkistörakenteita paljon ahtaammissa raoissa, osana oikeuden globaalia muutosta.

Muistosanoissani kuvasin Pekan roolia rikoslain kokonaisuudistuksessa seuraavasti:

”Pekan akateeminen elämä kulki pitkälle rinta rinnan rikoslakiprojektin kanssa. Pekan suurin saavutus ehkä oli juuri rikoslainuudistus itsessään. Se oli Iisakin kirkko, jonka valmistumista kannatti odottaa. Hän tiesi, ettei uudistuksen valmistelu vielä riittänyt kirkon piirustuksiksi, vaan rakennusta oli vahvennettava työn kestäessä. Sitä vahvennus- ja kehittelytyötä Pekka teki suuren osan elämästään. Luulen hänen olleen tuohon kirkkoon kohtalaisen tyytyväinen, vaikka jokainen yksityiskohta ei vielä ollutkaan lopullisella paikallaan. Ei hän ajatellut, että kirkko olisi hänen aikaansaannoksensa, etenkin yksin. Mutta kyllä hän tiesi olleensa isossa roolissa. Tuo ei ole mikään pieni tehtävä, vähäinen kutsumus. On siinä yhdelle ihmiselle haastetta. Vuosien varrella haasteita kasvoi monella muullakin saralla. Rauhanpuolustajien puheenjohtajuus hankalina Neuvostoliiton romahduksen jälkeisinä vuosina oli yksi todella hermoja vaatinut ja niitä varmasti kuluttanutkin tehtävä.”

Pekka suuntasi valtavasti työtä rikoslain kokonaisuudistuksen eteen. Se oli hänen varsinainen elämäntyönsä. Ehkä hän ei niin lämmennyt Euroopalle eikä rikosoikeuden kansainvälisille kehityssuunnille. Hän suuntasi paljon huomiota maailmanrauhaan. Se työ ei ollut rikosoikeuden aluetta, vaan vaati muunlaista vaikuttamista. Yksi kohta, jossa Pekka aktiivisesti otti kantaa, koski kidutuksen kriminalisointia kansallisessa oikeudessa. Ihan selvää nimenomaista kriminalisointivelvollisuutta ei ollut. Pekka kuitenkin katsoi, että tällainen olisi tarpeen.

Tällä hetkellä käydään taas kerran tiettyä keskustelua siitä, tulisiko rattijuopumuksen rajaa alentaa 0,2 promilleen. Liikenneministeri on lainmuutoksen puolesta vedonnut siihen, että alkoholi ja liikenne eivät kuulu yhteen. Rajan lasku olisi tätä vahvistava signaali. Kysymys on tietysti sinänsä hyvä ja aiheellinen. On kuitenkin selvää, että asia vaatisi huolellisen kriminaalipoliittisen vaikutusarvion. Pekka olisi varmuudella asiasta kiinnostunut, ja uskoisin, että hän olisi ainakin hiukan epäileväinen laskun puolesta esitettyi-

hin kantoihin nähden. Vaara ja riski – ne ovat hiukan erityyppisiä käsitteitä. 0,2 promillea ei enää edusta humalatilaa, vaan lähinnä nautintaa, maistia. Voi olla, että se hivenen nostaa onnettomuusriskiä, ja kun liikenteessä pelataan suurilla luvuilla, näidenkin tapausten vähentäminen voisi heijastua onnettomuustilastoihin. Mutta nämä riskinlisäykset ovat hyvin marginaalisia verrattuna varsinaisten rattijuoppojen aikaansaamiin riskinlisäyksiin.

Vaikka rattijuopumus lisäisi onnettomuusriskiä monikymmenkertaiseksi, absoluuttinen onnettomuusriski jäisi silti kovin alhaiseksi.

Olisiko väsymys otettava vastaavasti huomioon, tai jokin muu vastaava seikka, kuten vaimon kanssa riitely, joka ehkä nostaa onnettomuusriskiä enemmän kuin yhden oluen nauttiminen? Mitkä ovat Ruotsin ja Norjan kokemukset alhaisesta promillerajasta? Onko oikein säätää rangaistavaksi noin vähäinen nauttiminen, vaikka riskit ehkä erityisesti kohoavat ainoastaan joidenkin nuorimpien kuljettajien kohdalla, heillä kun vielä henkinen paineensieto voi olla muita alempi?

Liikenteen turvallisuus on valtavasti parantunut sitten 1970-luvun. Tuolloin noin 1 000 henkeä menetettiin vuodessa liikenteen onnettomuuksissa. Nyt on päästy murto-osaan siitä, ja pyrkimys on edelleen alemmalle tasolle.

On jotenkin lohdullista, että kotimaista vaarantamisoppia on voitu kehittää juuri liikennetrikosoikeuden yhteydessä. Liikenne on hieno toimintajärjestelmä, jossa jokainen osanottaja joutuu sopeutumaan myös muiden tekemisiin ja jossa yhden virhe voi koitua myös toisen kohtaloksi. Asioita on katsottava yhtä aikaa yleisellä tasolla ja yksilötasolla.

Abstrakti vaara on hyvin kiintoisa ja monipuolinen käsite tästä näkökulmasta. Esimerkiksi törkeässä rattijuopumuksessa vaaditaan promillerajan täyttymisen lisäksi, että myös ”olosuhteet ovat sellaiset, että rikos on omiaan aiheuttamaan vaaraa toisten turvallisuudelle”. Kyse on siten presumoidun vaaran ja abstraktin vaaran yhdistelmästä. On omiaan -lauseke sitoo harkinnan tapauksen olosuhteisiin. Jos siirtää ajoneuvoaan humalassa suljetulla piha-alueella, teko arvostellaan tavalliseksi rattijuopumukseksi. Harkinta on varsin käytännöllistä, ja se sisältää vertailuoperaation: vastaavatko olosuhteet tavanomaisia liikenteen olosuhteita? Mitä kauempana näistä ollaan, sen selvempää, ettei ehto täyty. Jos tekijä ajaisi oikein rallia jossain metsätiellä, varmaankaan ankaroittamisperusteen soveltamiseen ei olisi estettä. Rattijuopumuksessa presumoidun vaaran varaan rakentuvan kriminalisoinnin käyttö on perusteltua, koska sellainen kuljettaja ei kykene hallitsemaan autoaan kunnolla, vaikka tahtois. Ylinopeudella ajava menettää tilannekontrolliaan, mutta vasta oikein tuntuvasa ylinopeudessa se menetys on todella huomattava. Rikosoikeudellisessa sääntelyssä on vaarantamisrikoksiin piilotettu käytännöllisiä arvostelmia, jotka perustuvat tieteelliseen tietoon, mutta joita ei lainsoveltamisessa yleensä tarvitse sel-laisiksi muotoilla.

Taas jatkuu aikamatka, takaua. Voi kuvitella professori Koskisen pohtimassa eri puolilta sitä, olisiko järkeä promillerajaa laskea vai ei, ja mitä kaikkea siitä seuraisi. Ehkä hän suosittelisi Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen konsultointia asiassa. Tietäisivätkö Liikenneturva ja muut liikenneasiantuntijat jotain relevanttia asiasta? Luulenpa, että pelkällä intuitiollaan Pekka olisi torjunut muutosvaatimuksen.

KIRJALLISUUTTA

- Antti, Inkeri:* Syyllisyysvastuuta kohti. Lakimies 1969, s. 625–648.
- Backman, Eero:* Oikeustiede yhteiskuntatieteenä. Tutkimuksia oikeustieteen luonteesta erityisesti rikosoikeuden kannalta. Helsinki 1992.
- Hassemer, Winfried:* Kennzeichen und Krisen des modernen Strafrechts. Teoksessa Lahti/Nuotio (Eds.), Criminal Law Theory in Transition. Helsinki 1992, s. 113–125.
- Hassemer, Winfried:* Symbolinen rikosoikeus ja oikeushyvien suojele. Oikeus 1989, s. 388–400.
- Hassemer, Winfried:* Rikosoikeustiede Saksan liittotasavallassa. Oikeustiede – Jurisprudentia XXVI, 1993, s. 5–54.
- Herzog, Felix:* Grenzen der strafrechtlichen Kontrolle der gesellschaftlicher Risiken –Eine kritische perspektive auf das Gefährdungstrafrecht. Teoksessa Lahti/Nuotio (Eds.), Criminal Law Theory in Transition. Helsinki 1992, s. 367–375.
- Jakobs, Günther:* An den Grenzen rechtlicher Orientierung: Feindstrafrecht. Teoksessa Nullum Ius Sine Scientia, Festschrift für Jaan Sootak. Juura. Tallinna 2008, s. 131–153.
- Koskinen, Pekka:* Vaarantamisesta rangaistusvastuun perusteena. Lakimies 1984, s. 1116–1140.
- Nuotio, Kimmo:* Eurooppalaistuvan rikosoikeuden ääriviivat. Lakimies 7-8/2007, s. 1102–1122.
- Nuotio, Kimmo:* Globaalin riskiyhteiskunnan rikosoikeus. Lakimies 2/2002, s. 224–230.
- Nuotio, Kimmo:* Rikosoikeuden koherenssi ja fragmentaatio: esimerkkinä järjestäytyneen rikollisryhmän määrittely. Lakimies 7-8/2009, s. 1154–1174.
- Nuotio, Kimmo:* Teko, vaara, seuraus. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Vammala 1998.
- Roxin, Claus:* Rikoslainopin kriminaalipoliittisesta merkityksestä. Lakimies 1989, s. 319–340.

NUORISORIKOSOIKEUDESTA

Matti Marttunen

ALUKSI

Väittelin tohtoriksi Pekka Koskisen arvokkaalla ohjauksella keväällä 2008. Väitöksen jälkeisessä sähköpostinvaihdossa Pekka kirjoitti minulle väitöstilaisuudesta muun ohessa, että ”Inkerin mukanaolo tietysti jotenkin kruunasi kaiken”. Näin koin asian itsekin, koska oli kulunut yli 50 vuotta samaa teemaa koskeneen professori Inkeri Anttilan klassikkoteoksen ”Nuori lainriikkoja” (1952) julkaisemisesta, jonka ajantasaistetun version yritin väitöskirjassani toteuttaa.

Pekan muistotilaisuudessa oli mahdollisuus kerrata väitökseni keskeisiä tuloksia. Pekka opetti minulle, että väitöskirjassa tulisi väittää jotain. Kirjoitin lektioni 10 väitteen muotoon, jossa tiivistettiin tutkimustuloksiani. Alkutaustoituksen jälkeen toistan ne vähäisin päivityksin tässä kirjoituksessa. Lopuksi esitän eräitä subjektiivisia näkemyksiä rikoslainsäädännön tilasta.

NUORET RIKOSOIKEUDESSA

Yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta voidaan arvioida sitä taustaa vasten, miten se kohtelee huono-osaisia. Nuoret rikoksentekijät kuuluvat usein tähän ryhmään. Niinpä oikeudenmukainen rikosseuraamusjärjestelmä tunnistaa nuorten ja heidän rikollisuutensa erityispiirteet. Tämä on tilanne Suomessa.

Nuorilla rikoksentekijöillä on perinteisesti tarkoitettu rikosoikeudellisessa järjestelmässä ikäryhmää 15–20-vuotiaana rikoksen tehneet. Saman ryhmän sisällä 15–17-vuotiaista on käytetty vielä erikseen nimeä nuoret henkilöt. Vuoden 2011 alussa tuli voimaan uusi laki nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä (633/2010). Lakivaliokunta täsmensi lain eduskuntakäsittelyssä, että ”nuori henkilö” tarkoittaa jatkossakin 15–17-vuotiaita, ja käsite ”nuori rikoksesta epäilty” tarkoittaa

15–20-vuotiaita. Voimassa oleva lainsäädäntö ei enää tunne käsitettä nuori rikoksenteekijä.

Suurin osa nuoreen ikään perustuvasta sääntelystä koskettaa nimenomaan nuoria, 15–17-vuotiaita, henkilöitä. Heitä koskee joukko seuraamusten käyttöä ja valintaa koskevia lievennyksiä. Nuoret on tuomittava aikuisia lievemmän asteikon mukaan, eikä elinkautista vankeusrangaistusta saa lainkaan tuomita 15–17-vuotiaalle (RL 6:8). Nuorisorangaistukseen voidaan tuomita pääsääntöisesti vain nuori henkilö (RL 6:10a; NRL). Ehdollisen vankeusrangaistuksen edellytyksiä on nuorten ryhmässä ”lievennetty” (RL 6:9). Myös syyttämättä (ROL 1:7) ja tuomitsematta (RL 6:12) jättämisen edellytyksiä on laajennettu nuorten henkilöiden ryhmässä. Mainittujen säännösten soveltamisessa ratkaisevaa on rikoksentekehetti.¹

Osa erityissäännöksistä koskee kaikkia alle 21-vuotiaana rikoksen tehneitä. Heidät voidaan tuomita ehdollisen vankeuden tehosteeksi koeajaksi valvontaan (RL 6:10).² Ikäryhmää koskevat lisäksi eräät rikosprosessiin ja vankeuteen liittyvät säännökset, jotka velvoittavat seuraamusselvityksen laatimiseen ja mahdollistavat ehdonalaisten vapauttamisen normaaleja määraosia aikaisemmin, kun tuomiosta on kärsitty kolmannes tai puolet (RL 2c:5.2).

Nuoret ovat lisäksi eräiden rikosoikeutta sivuavien erityisjärjestelyjen kohteena. Nuorten tekemät rikokset otetaan aikuisten tekoja useammin sovittelujärjestelmän piiriin; sovittelu on 2000-luvulla yleistynyt ja sen kriminaalipoliittinen merkitys kiistatta korostunut. Nuoriin voidaan rikosperusteisesti kohdistaa myös lastensuojelun toimia, joista ensisijaisia ovat avohuollon tukitoimet³ ja viimesijainen on mahdollisesti laitossijoitukseen johtava huostaanotto⁴. Alle 15-vuotiaita ei voida lainkaan rangaista, mutta heidän rikoksensa johtavat tarpeen vaatiessa raskaisiin lastensuojelun toimiin. Nuorten rikosten seuraamuskokonaisuuden hahmottaminen ja ymmärtäminen edellyttää myös sen tunnistamista, että rikosoikeusjärjestelmä ei ole yksinomainen saati ensisijainen yhteiskunnan kontrollikoneisto.

¹ Ks. nuoria ikäryhmiä koskevasta lainsäädännöstä yksityiskohtaisesti *Marttunen, Matti*: Nuorisorikosoikeus: Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta, 2008.

² Ks. käytännöstä *Väkiparta, Hanna & Marttunen, Matti*: Valvonta nuorten rangaistuksena, 2009.

³ *Heikkinen, Alpo*: Nuoret lastensuojelun avohuollossa – palvelujen ja menetelmien tarkastelu. Sosiaali- ja terveysministeriön Sosiaalialan kehittämishankkeen lastensuojelun kehittämisohjelman raportti. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, selvityksiä 2007:1.

⁴ *Myllärniemi, Annina*: Huostaanottojen kriteerit pääkaupunkiseudulla. Selvitys pääkaupunkiseudun lastensuojelun sijoituksista, 7/2006. SOCCA ja Heikki Waris-instituutti, Helsinki; *Kuula, Tarja & Marttunen, Matti*: Laitoksessa rikosten vuoksi. Selvitys alaikäisenä vastentahtoisesti huostaan otetuista. OPTL:n tutkimustiedonantoja 89 / Humanistisen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B 12, 2009.

Suomalainen lasten ja nuorten rikosten käsittely on organisoitu kahden toisistaan poikkeavan järjestelmän väliin. Tuomiolle rikoksestaan ja siten varsinainen rangaistusjärjestelmän toimien piiriin voi joutua vain 15 vuotta täyttänyt henkilö. Monet rikosoikeusjärjestelmää sivuavat toiminnot koskevat kuitenkin yhtäläillä myös alle 15-vuotiaita. Näiden ohella kaikki alaikäiset eli alle 18-vuotiaat voivat laissa säädettyjen kriteerien täyttyessä päätyä lastensuojelun asiakkaiksi ja siten tukitoimien mutta myös pakko-toimien kohteiksi. Rikosoikeusjärjestelmälle on ominaista tekojen tutkinta ja seuraamusten määrääminen, lastensuojelun toimien tulee puolestaan perustua aina lapsen etuun. Raja eri viranomaistoimien välillä ja niiden luonteessa voi kuitenkin olla häilyvä. Toisaalta voidaan esittää, että lapsen etu vaikuttaa myös rangaistusjärjestelmässä.

Käytännössä viranomaistoimista lastensuojelun toimet ovat rikosoikeudellisiin seuraamuksiin verrattuna paitsi yleisempiä usein myös tuntuvampia. Näistä lähtökohdista huolimatta emme kuitenkaan tiedä kovinkaan tarkkaan, millainen rooli rikoksille annetaan lastensuojelukäytännöissä. Kun sovellettava nuorisorikosoikeusjärjestelmä pohjautuu ajatukselle, että lastensuojelun toimet alaikäisten ongelmien ratkomisessa ovat ensisijaisia, tulisi tiedossa olla myös, millaisia nämä toimet ovat ja milloin niitä käytetään. Ei ole tyydyttävää, että esimerkiksi 15 vuoden rangaistusvastuukärajaa puolustetaan lastensuojelun interventioilla osaamatta kuitenkaan kuvata niiden yleisyyttä.

Lastensuojelun ja rikosoikeusjärjestelmän osalta väitöskirjani havainnot ovat kahdensuuntaisia. Rikosoikeusjärjestelmän osalta yksi perustuloksista on, etteivät nuorten rangaistukset ole ankaroituneet 1990-luvun alkuun verrattuna. Lastensuojelun puolella kehitys on ollut toisensuuntaista. Lastensuojelun avohuollon asiakasmäärät ovat 1990-luvun puolesta välistä nykyhetkeen verrattuna yli kaksinkertaistuneet. Huostaan otettujen lasten kokonaismäärä on vastaavana aikana kasvanut yli 50 prosenttia. Vuosina 1991–2006 15–17-vuotiaita koskevien kiireellisten huostaanottojen määrä kymmenkertaistui ja pakkohuostaanottojen määrä yli viisinkertaistui. Vastaavana ajankohtana nuorten tekemien rikosten määrä on pysynyt vakaana. Lastensuojelun asiakasmäärien nousu ei johdu nuorten rikollisuudessa tapahtuneista muutoksista. Lastensuojelun avohuollon ja pakko-toimien kohteena on olennaisesti suurempi määrä nuoria kuin ikäryhmään kuuluvat tekevät rikoksia tai heitä on vankilassa.

Väitöskirjatutkimuksessani toteutettu Suomen, Saksan ja Englannin nuorisorikosoikeusjärjestelmien vertailu osoitti, että Suomessa lastensuojelujärjestelmän piirissä toteutetaan niitä toimenpiteitä, joista vertailumaissa ja monessa muussakin maassa päättävät nuorisotuomioistuimet. Pohjoismaisen ja suomalaisen järjestelmän peruspiirteisiin kuuluu verraten korkea rikosoikeudellinen vastuukäraja ja nuorten erityisseuraamusten vähäinen määrä, mutta vastaavasti muita maita laajamittaisempi turvautu-

minen lastensuojelullisiin toimiin. Esitän seuraavaksi 10 väitettä nuorisorikosoikeudesta, jotka olen väitöskirjassani pyrkinyt osoittamaan oikeiksi:

Väite 1: Tasapainottelua rankaisemisen ja tuen välillä

Nuorisorikosoikeuden ydinkysymys on rangaistuksellisten ja toisaalta sosiaalistavien ja kasvatuksellisten näkökohtien välinen suhde nuoriin kohdistetuissa seuraamuksissa ja niiden käyttökriteereissä. Matalan rangaistusvastuukärajan maissa rikosoikeudelliset seuraamukset ovat suomalaista lastensuojelutyötä muistuttavia, tukevia ja auttavia. Kun rangaistusvastuukä on korkea, seuraamusjärjestelmä on rangaistuspainotteisempi perustuen moitteeseen osoittamiseen, koska ikään perustuvalle erityiskohtelulle ei ole tällöin samanlaista tarvetta.

Väite 2: Sosiaalistavat tavoitteet uudelleen punninnassa

1990-luvun puolen välin jälkeen toteutetut nuorisorikosoikeuden uudistamishankkeet johtuvat tarpeesta ja halusta harkita uudelleen, mikä rooli rikosten ehkäisyyn ja sosiaalistamiseen liittyville näkökohdille tulee antaa seuraamusharkinnassa, rangaistusten sisällössä sekä yleisemminkin koko rikosoikeusjärjestelmän toiminnassa.

Väite 3: Ikärajat kohdallaan

Eri järjestelmistä saatujen kokemusten pohjalta ei ole esittää perusteita rikosoikeudellisen 15 vuoden vastuukärajan muutokseen Suomessa. Rikosoikeuteen liittyvät ikäkategorioiden – nuorisorikosoikeudellinen ikärajajäsäntely – eroavat eri maiden lainsäädännöissä huomattavasti toisistaan. Ikärajajäsäntelyn erojen taustalla on eri maiden seuraamusjärjestelmien erilainen sisältö ja toiminnallinen orientoituminen sekä laajemmin seuraamusjärjestelmän ja muiden yhteiskunnallisten tuki- ja palvelujärjestelmien poikkeava työnjako. Erilaisia ikärajajäsäntöksiä ei voida tukea kriminologisella tutkimustiedolla. On ilmeistä, että eri maihin sopivat erilaiset säännökset.

Perusteita alentaa Suomen rangaistusvastuukärajaa ei ole. Rikosoikeudella ei ole tarjottavana nuorten sosiaalistumisprosessin häiriöihin korostetusti lastensuojelullisia tavoitteita toteuttavia keinoja. Muutokset rikoslain vastuukärajoihin olisivat perusteltuja vain, jos samalla muutettaisiin rikosoikeuden toimintaperiaatteita. Tämä merkitsisi, että rikosoikeus

ottaisi vastattavakseen osan sosiaali- ja lastensuojeluviranomaisten tekemästä työstä. Perusteita tähänkään ei ole.

Väite 4: Suomessa sakolla suuri rooli

Rikosoikeudellisille seuraamuksille varattu poikkeava rooli suhteessa vertailumaiden järjestelmiin näkyi tutkimuksessa monin eri tavoin. Sakkorangaistuksella on Suomessa poikkeuksellisen suuri asema myös nuorten rikosseuraamuksena. Meillä noin kolme neljäsosaa nuorten tuomioistuinrangaistuksista on sakkoja. Tutkimuksen vertailumaissa Saksassa vastaava osuus on kymmenesosa ja Englannissa viidesosa.

Väite 5: Suomessa vähän avoseuraamuksia

Nuorten saamien avoseuraamusten osuuksissa on vertailumaiden välillä hyvin merkittävä ero: osuus on Suomessa noin neljännes, Saksassa ja Englannissa kolme neljäsosaa. Suomen avoseuraamukset – nuorisorangaistus ja ehdollinen vankeus – eivät ole kansainvälisessä katsannossa järin intensiivisiä. Tästä huolimatta niillä saavutettu hyöty ei ole sen vähäisempi. Esimerkiksi Englannissa avoseuraamuksiin määrättyt nuoret tekevät uusia rikoksia enemmän kuin nuorisorangaistusnuoret Suomessa.

Vertailumaissa nuorisotuomioistuimen valittavana on huomattavasti laajempi seuraamusarsenaali kuin Suomessa. Suomessa kriminaalihuollon on kuitenkin mahdollista toteuttaa ehdollisen vankeuden valvonnan ja nuorisorangaistuksen puitteissa hyvin monenlaisia toimia. Suomen avoseuraamusten vähälukuisuutta korvaa täytäntöönpanoviranomaisen laaja harkintavalta.

Verrattuna Saksaan ja Englantiin Suomi käsittelee nuorten rikoksia ilman erillisiä nuorisotuomioistuinta, sakkorangaistuksia korostaen, vähemmän tekijän aikaisempia rikoksia huomioiden, ilman avoseuraamusten rikkomisiin liittyviä ankaria sanktioita, liittäen avoseuraamuksiin vähemmän valvontaa ja syyllistämättä vanhempia. Yhteiskunnan suojele lasten ja nuorten rikoksilta ei ole saanut suomalaisessa kriminaalipolitiikassa läheskään samaa painotusta kuin vertailumaissa. Suuri osa näistä eroista selittyy sillä, että Suomessa käsitellään lastensuojelun kehyksessä tekoja, joihin muualla reagoidaan rikosseuraamusjärjestelmän kautta (mutta usein samankaltaisin sisällöin). Järjestelmien vertailua ei siis voi tehdä unohtamatta lastensuojelun osuutta nuorisorikollisuuden käsittelyssä. Tätä havaintoa voidaan pitää eräänä tutkimukseni perustuloksena.

Väite 6: Vankilan käyttö Suomessa harvinaista

Vertailumaissa tuomioistuinten määräämistä rangaistuksista huomattavasti Suomea suurempi osa on ehdottomia vapausrangaistuksia. Suomessa tuo osuus on yksi prosentti, Saksassa mittarista riippuen 4–18 % (riippuen siitä, miten arestirangaistukset luokitellaan) ja Englannissa 7 %. Vankilaa käytetään siis Suomessa nuorten seuraamuksena vertailumaita selvästi harvemmin, mikä selittyy ennen kaikkea lastensuojelujärjestelmän pakko-toimilla. Jos nuoreen on välttämättä kohdistettava vapaudenrajoitustoimia, tulisi nuori sijoittaa lastensuojeluun erikoistuneeseen yksikköön, ei vankilaan. Käytännössä Suomessa tapahtuu juuri näin. Alaikäisten lainrikkojen paikka ei ole vankilassa vaan lastensuojelun huollollisten toimien piirissä, olkoonkin että näiden yksiköiden käytössä on raskaita pakkotoimia.

Esimerkiksi Englannissa tiettyä avoseuraamusta käytetään vain ker-ran ja hyppäys avoseuraamuksista vankeuden piiriin tapahtuu olennaisesti Suomea nopeammin.

*Väite 7: Nuorisovankiluvut harhaanjohtavia, lastensuojelun
huomioiminen muuttaa kuvaa*

Englannissa ja Saksassa nuorisovankien määrä on ikäryhmien kokoon perustuvien suhteutusten jälkeenkin monikymmenkertainen verrattuna Suomeen. Nuorisokriminaalipolitiikan mittarina pelkkä nuorisovankiluku on kuitenkin hyödytön. Lisäämällä nuorisovankien määriin lastensuo-jelun tahdonvastaiset toimet ero esimerkiksi Englantiin supistuu noin kaksinkertaiseksi ja ero Saksaan häviää kokonaan. Vaikka erot ovat osin edelleen suuria, lastensuojelun pakkotoimien huomioiminen tekee niistä ymmärrettäviä.

Lastensuojelulaitoksissa oli tutkimuksen toteuttamisen aikaan vuon-na 2005 sijoitettuna noin 150 rangaistusvastuuikärajan ylittänyttä nuorta osittain rikoskäyttäytymiseen liittyvällä perusteella. Alle 15-vuotiaita oli vastaavin kriteerein noin 100. Alaikäiset vangit on puolestaan laskettavissa yhden käden sormilla. Termi ”lastensuojelulaitos” saattaa olla kuitenkin turhan latautunut kuvaamaan alaikäisten sijoitusyksiköitä, joissa suurim-massa osassa lapsia on alle 10 ja tilat ovat kodinomaisia. Suomessa on useita satoja yksityisiä ja satakunta kuntien ylläpitämää lastensuojelulaitosta sekä kuusi valtion koulukotia.

Pakkohuostaanotot ovat yleistyneet viime vuosina merkittävästi – samaan aikaan yksityisten lastensuojelulaitosten määrä on yli kaksinker-taistunut. Huostaanottojen kasvun oletetaan melko riidattomasti olevan automaattisesti seurausta suojelutarpeen kasvusta. Voisi kuitenkin olla aika pysähtyä miettimään myös sitä mahdollisuutta, voisiko laajentuneella ja

yksityistetyllä ”hoivabisneksellä” olla vaikutusta huostaanottojen kasvuun. Viime aikoina on tullut selväksi, että lastensuojelupalvelujen tuottaminen saattaa olla hyvin kannattavaa liiketoimintaa. Pidän jossain määrin kyseenalaisena, että huostaan otetuilla ja kodin ulkopuolelle sijoitetuilla lapsilla tehdään bisnestä. Voisi olla aika pohtia, missä määrin tämä on eettisesti hyväksyttävää.

Väite 8: Vankilan käyttö vähentynyt, muut pakkotoimet lisääntyneet

Nuorten vankilatuomioiden määrä on laskenut 1980-luvun puolen välin 450:stä viime vuosien noin 50–60:een. Merkittävin lasku tapahtui jo 1990-luvun alussa. Tuolloin alkoi myös voimakas pakkohuostaanottojen ja pakkohoitolähetteiden määrän kasvu. Ilmiöt eivät osu samoihin ajankohtiin, eikä vankilan käytön laskulla voida kovin laajasti selittää muiden pakkotoimien kasvua – mutta jokin yhteys niillä on. 1990-luvulla nuoret ovat alkaneet entistä enemmän oireilla muulla tavoin kuin rikoksia tekemällä.

Väite 9: Lastensuojelu rikosoikeutta merkittävämpi puuttumismuoto

Perustulos esitetystä on siis selvä: lastensuojelulain mukaiset laitossijoitukset ovat rangaistusjärjestelmää merkittävästi laajemmin käytetty kontrollimuoto, ja ne ovat voimakkaassa kasvussa. Toisaalta suomalainen järjestelmä, jossa sekä sosiaaliviranomaiset että oikeusviranomaiset käsittelevät nuorten ongelmia, ei johda seuraamusten kohtuuttomaan kasautumiseen.

Väite 10: Ei yksin rikosoikeus

Väitöskirjan keskeinen tulos oli se, ettei pelkkien rikosoikeudellisten käytäntöjen tarkastelu ole mielekästä. Lastensuojelulain mukaiset toimet ovat rangaistusjärjestelmää merkittävästi laajemmin käytetty nuorisorikollisuuden kontrollimuoto. Tämä on käsitykseni mukaan linjassa pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvojen varaan rakentuvan kriminaalipolitiikan kanssa.

LOPUKSI

Nuoria rikoksentekejiä koskevan sääntelyn arvioinnissa on vallitsevassa kriminaalipolitiikassa lähdetty liikkeelle ajatuksesta, että seuraamusjärjestelmän vaikuttavuutta tulisi lisätä. Vaikuttavuuden lisääminen ei kuitenkaan käsitykseni mukaan perustu rangaistuksellisten keinojen oletettuun pelotevaikutukseen. Päinvastoin, ehdotetut muutokset liittyvät sosiaalisten näkökohtien painottumiseen nuorten rikosoikeudellisessa kohtelussa. Tämän kanssa yhdenmukaisesti lastensuojelun auttavien ja tukevien toimien tarpeen arviointi halutaan varmistaa kaikissa nuorten rikoksissa.

Rangaistusten käyttöä ei siis perustella siten, että niillä vähennettäisiin uusintarikollisuutta. Nuoriin kohdistettavien toimien sisältöä halutaan järkeistää ja kaavamaisuutta pyritään vähentämään. Toisaalta nuoria koskevan lainsäädännön arviointityötä voidaan luonnehtia siten, että siinä arvioidaan, millainen merkitys uusimman vaikuttavuustutkimuksen sanomalle tiettyjen rangaistusjärjestelmän toimien toisia suuremmasta vaikuttavuudesta tulee lainsäädännössä antaa. Nuorisorangaistus on konkreettinen esimerkki siitä, että rangaistusjärjestelmän toiminnassa pyritään lisäämään sosiaalistamiseen liittyviä tavoitteita. Tämä voi näyttäytyä lakia soveltavan syyttäjän ja tuomarin näkökulmasta epämääräisyydeltä ja lainsäädännön väljyydeltä, ja on varmaan suurin syy siihen, miksi nuorisorangaistuksen käyttö on jäänyt käytännössä likimain olemattomaksi.

Erityispreventiiviset näkökohdat ovat siis saamassa yhä enenevässä määrin painoarvoa nuorten rikosoikeudellisessa rangaistusjärjestelmässä. Toisaalta rikosoikeudelliset käytännöt ja lastensuojelutyö ovat periaatteellisesti vastakkaisista lähtökohdistaan huolimatta lähentymässä siten, että nuoria koskevassa rikosoikeudellisessa sääntelyssä huomioidaan enenevästi lastensuojelullisia ja huollollisia näkökohtia.

Tutkimus nosti esille myös joukon lisäselvitystarpeita, joista tärkeimmät koskevat lastensuojelujärjestelmää. Yksi keskeisimmistä on pakkohuostaanottojen voimakkaan kasvun syyt, etenkin 15–17-vuotiaiden ikäryhmässä. Vastaavasti lastensuojelulaitosten pakkokeinojen käyttötilanteista ja -määristä olisi aiheellista saada ajantasainen kuva. Sama koskee huostaanottojen perusteita.

HELSINGIN YLIOPISTON
OIKEUSTIETEELLINEN
TIEDEKUNTA

Tämä rikosoikeuden emeritusprofessori Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu sisältää rikosoikeuspäivänä 27.2.2012 Helsingin yliopiston Porthaniasa pidetyt esitykset joko sellaisinaan tai julkaisemista varten tarkistettuina. Tuo rikosoikeuspäivä oli omistettu Pekka Koskisen muistolle. Lisäksi julkaisun alkuun on otettu Raimo Lahden laatima muistokirjoitus, joka ilmestyi alkuaan Suomalaisen Tiedeakatemian vuosikirjassa 2011. Tämä muistojulkaisu ilmestyy ajankohtana, jolloin Pekka Koskisen syntymästä on kulunut 70 vuotta.

Rikosoikeuspäivän järjestäjä oli rikosoikeuden oppiaine Helsingin yliopiston oikeustieteellisestä tiedekunnasta. Kirjoittajat ovat Pekka Koskisen läheisiä työtovereita ja oppilaita. Rikosoikeuspäivän esitykset ja siten myös tämän julkaisun kymmenen kirjoitusta kytkeytyvät tavalla tai toisella yleisaiheeseen ”Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle”, ja niissä tuodaan esiin kunkin teeman kosketuskohtia Pekka Koskisen tieteelliseen tuotantoon ja toimintaan.

Julkaisun kirjoitukset valaisevat Pekka Koskisen elämänuran aikaista rikosoikeuden muutosta sekä nostavat esille hänen tieteellisen tuotantonsa ja toimintansa merkityksen rikosoikeustutkimukselle ja rikoslainsäädännön uudistamiselle.